

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Príspevky k dejinám
Univerzity Karlovy

OBSAH

Články

- 9 Jarmila Pešková, Ordines lectionum jako pramen poznání výuky na
artistické fakultě pražské univerzity [1570 — 1619]
31 Lenka Neřoldová, Hospodářská správa Karlovy a Rečkovy koleje
[80. léta 16. století — 1622]
49 Zdeněk Hojda, Collegia Nordica v Olomouci a Braněvě 1578 — 1619

Recenze

- 99 Miroslav Somr a kolektiv, Dějiny školství a pedagogiky. Michal Svatoš
101 Jozef Kuzmík, Knížná kultura na Slovensku v stredoveku a renesanci.
Jiří Pešek
103 Dějiny univerzity v Kolíně nad Rýnem. Jan Havránek — Michal
Svatoš
106 Anne Hudson, The Premature Reformation. Wycliffite Texts and Lollard
History. Vilém Herold
111 Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den
böhmischen Ländern und in Europa. Festschrift für Jan Havránek zum
60. Geburtstag. Jiří Kuděla
116 Karel Čapek, Univerzitní studie. Marie Štemberková

Referáty a zprávy

- 125 Alma mater Carolina Pragensis. Výbor svědectví cizích návštěvníků
(Jiří Kuděla)
126 Univerzitní a školská tematika ve sborníku Husitský Tábor 8, 9
(Blanka Zilynská)
128 Folia Historica Bohemica 9 — 12, 1985 — 1988 (Blanka Zilynská)
130 Die Geschichte der Universität Heidelberg (Jan Havránek)
131 Miroslav Černý, II „doctor decretorum“ Kuneš di Třebovel
(Zdeňka Hledíková)

- 133 Rol' Kyjevo-Mohyljans'koji akademiji v kul'turnomu jednanní slov'jans'kich narodiv (Bohdan Zilynskyj)
 134 200 let pomocných věd historických na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (Jiří Pešek)
 136 Zikmund Winter, Malé historie a třísky (Ivana Čornejová)

ČLÁNKY

Kronika

- 141 Výroba knih a knižní obchod v Praze od středověku do roku 1914.
 Jiří Pešek

Cizojazyčná shrnutí

- 29 Jarmila Pešková, Die Ordines lectionum als Quelle der Bestimmung des Unterrichts an der Artistenfakultät der Prager Universität in den Jahren 1570 — 1619
 48 Lenka Neřoldová, Die Wirtschaftsverwaltung des Karls- und des Rečekkollégs von 80ziger Jahren des 16. Jahrhunderts bis 1622.
 93 Zdeněk Hojda, Die Collegia Nordica in Olmütz und Braunsberg 1578 bis 1619 (Collegia Nordica i Olmütz och Braunsberg 1578 — 1619)

Autoři

PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
 doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
 PhDr. Vilém Herold, CSc., Filozofický ústav ČSAV, Praha
 PhDr. Zdeňka Hledíková, CSc., filozofická fakulta UK, Praha
 PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., Národní galerie, Praha
 PhDr. Jiří Kuděla, Archiv hlavního města Prahy, Praha
 Lenka Neřoldová, Raisova 428, Sendražice
 PhDr. Jiří Pešek, CSc., Archiv hlavního města Prahy, Praha
 Jarmila Pešková, Historický ústav ČSAV, Praha
 PhDr. Michal Svatoš, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
 PhDr. Marie Štemberková, Archiv Univerzity Karlovy, Praha
 PhDr. Blanka Zilynská, Archiv Univerzity Karlovy, Praha
 PhDr. Bohdan Zilynskyj, Archiv hlavního města Prahy, Praha

ORDINES LECTIONUM JAKO PRAMEN POZNÁNÍ VÝUKY NA ARTISTICKÉ FAKULTĚ PRAŽSKÉ UNIVERZITY V LETECH 1570 - 1619

JARMILA PEŠKOVÁ

Kromě statutárních ustanovení, daných univerzitě při jejím založení nebo později v průběhu jejího trvání, jsou pro poznání struktury výuky na univerzitách důležité rovněž časově aktuální seznamy přednášek (ordines lectionum, programmata).^{1/} Jimi se v týdenním rozvrhu konkretizovala učební náplň univerzity pro jednotlivé semestry školního roku s ohledem na časové a personální obsazení přednášek. Týdenní rozvrhy čtení, jež měly být konány po celý semestr, se pro pražskou univerzitu předbělohorské doby dochovaly v rukopisných a některých tištěných pramenech univerzitní provenience pro léta 1570—1619.^{2/} Vliv na charakter a průběh výuky dále měly rovněž církevní svátky v běžném roce s přesným vymezením učební náplně v době jejich trvání.^{3/}

^{1/} Literatura do r. 1975 k problematice vývoje pražské utrakvistické univerzity v této době je přehledně shrnuta v práci M. Melanová — M. Svatoš, Bibliografie k dějinám pražské univerzity do r. 1622 (1775—1975), Praha 1979. Zásadní význam si ponechávají obě práce Z. Wintra, Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409—1622), Praha 1897 a O životě na vysokých školách pražských knihy dvojce. Kulturní obraz XV. a XVI. století, Praha 1901. Z novější literatury je třeba jmenovat J. Petráň, Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha 1983, s. 37—60. Ze speciálně zaměřených studií F. Šmahel, Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální mobilita graduovaných studentů Karlovy univerzity v letech 1433—1622, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 3—28; P. Svobodný, Sociální a regionální struktura literárně činných absolventů pražské univerzity v letech 1500—1620, AUC—HUCP XXVI/1, 1986, s. 7—35; J. Pešek, M. Martin Bacháček z Nauměřic, rektor univerzity pražské, AUC—HUCP XIX/1, 1979, s. 73—94; J. Rak, Karlova univerzita v pravomoci defensorů 1609—1622, AUC—HUCP XVII/1, 1977, s. 33—46. O vztahu univerzity k vědeckému životu v rudolfínské Praze pojednává kniha Z. Horského Kepler v Praze, Praha 1980.

^{2/} Z. Winter ve své knize O životě na vysokých školách pražských (dále jen O životě), s. 361—370 uvádí programmata pouze ve výběru; jak ukázal výzkum, nejstarší seznam přednášek se podařilo zachytit už roku 1570 v Manuálu Bydžovského (Národní knihovna ČR v Praze, sign. XXIII F 64, f. 77b), tedy o 7 let dříve, než uváděla došavadní literatura.

^{3/} F. Kavka, Organizace studia na pražské artistické fakultě v době předhusitské, AUC—HUCP VII/1, 1967, s. 7—39.

Výsledky výzkumu, zaměřeného původně na poznání charakteru výuky filozofie a postavení Aristotelových spisů v ní, byly opřeny o zpracování těchto dochovaných seznamů univerzitních přednášek („čtení“). Je však třeba — byť i jen okrajově — zmínit též i další pramenné možnosti pro výzkum výuky a studia na artistické fakultě pražské univerzity té doby, protože zjištění přinesená na základě soupisu přednášek mohou významně obohatit a doplnit. Jde zejména o okruh intimací, ve kterých byly jednotlivé přednášky ohlašovány příslušným profesorem, o dochované bakalářské a misterské teze, dále o okruh dochovaných disputací zapsaných rukopisně nebo vydaných tiskem a o záznamy o zkouškách a disputacích obsahujících seznamy probíraných děl a jejich částí. Posledním okruhem jsou seznamy profesorských nebo kolejních knihoven, obsahující záznamy o filozofické a jiné literatuře, a rozbor učebních textů samotných, pokud se knihy dochovaly a podaří se je přesně identifikovat. Se zpracováním tohoto druhu pramenného materiálu se setkáváme zvláště v novější literatuře polské. Bez významu nezůstávají ani dochované seznamy knih některých dobově podchycených knihoven, zvláště z měšťanského prostředí.^{4/} Soustavnému zpracování však dosud brání nízký stupeň přístupnosti knižních fondů pomůckami a v tomto textu je nebudeme blíže sledovat.

Intimace, tedy vyhlášky, vydávala univerzita jako celek — rektor, děkan i jednotliví profesori. Pro sledování seznamů přednášek jsou důležité zvláště intimace děkanské, jimiž byl ohlašován program výuky v nastupujícím semestru, a intimace profesorské, v nichž se jednotliví profesori univerzity vyjadřovali k tématu své přednášky, na kterou akademickou i širší veřejnost zvali. Intimace byla formálně veřejná listina, i když její části byly proti jiným obdobným úředním písemnostem (např. patentům) značně disproporční. Rozsáhlé bývaly zejména arengy přecházející v narace, kde se široce, někdy až na několik listů papírů, vysvětlovaly obecné i zvláštní důvody vydání vyhlášky. Jinak měla intimace všechny části řádné listiny včetně pečeti. Stylizovány byly latinšsky, a jak se jeví v dochovaných exemplářích, byly častěji psány rukou než tištěny ve větším počtu exemplářů.

Právě díky značnému rozsahu obecnějších výkladů a komentářů, které rámovaly vlastní ohlášení přednášky, poskytují intimace mnohdy zajímavý materiál, umožňující blíže poznat dobové chápání obsahu přednášené látky a její vztahy k českému i evropskému kontextu. Intimace

tak přibližují myšlenkový horizont svých autorů. — profesorů: Těchto momentů si stručně povšiml již Z. Winter, nověji analyzoval dvě intimace profesorů Šimona Proxena ze Sudetu a Jiřího Hájka Z. Horský.^{5/}

Na intimacích zvoucích studenty i širší veřejnost k determinacím bývalo pravidelně uváděno i znění obhajovaných tezí bakalářů a magistrandů. Soustavný přehled tezí je ovšem nutno rekonstruovat z řady univerzitních pramenů, především z děkanských manuálů (např. z Manuálu M. Bydžovského) nebo pamětních sborníků typu Collectaneí M. Marka Bydžovského.^{6/} Znění dalších tezí obsahují různé příležitostné sborníčky a drobné tisky, které eviduje Rukověť humanistického básnictví.^{7/} Za dnešního stavu zpřístupnění pramenné základny je badatelsky nejvýhodnější použít Rukověť jako sekundární pramen, poskytující nadto informace o autorech dotyčných tezí, jejich vzdělání a případné další tvorbě.

Seznamy univerzitních přednášek určoval děkan se svou radou dvakrát do roka v době začátku každého semestru, tj. v dubnu (na sv. Jiří) nebo říjnu (na sv. Havla), ale nacházíme i seznamy zapsané v některých případech pro zimní semestr až počátkem listopadu. Jsou uvedeny především v děkanských knihách fakulty.^{8/} Zaznamenání plánu přednášek do týdenního rozvrhu na každý semestr se jmény profesorů, předmětem jejich „čtení“ (v této době však již šlo daleko spíše o výklad textu než o jeho diktování, jak tomu bylo prakticky v době předhusitské) a doby v týdnu, ve kterou se mělo čtení pravidelně konat, nemělo pouze účel informativní, ale především správní z důvodu vyúčtování platu za čtené lekce (viz níže).

Seznamy přednášek nacházíme v pramenech od 70. let 16. století; informace o přednáškové činnosti a jejím rozsahu a obsahu z období předcházejícího by bylo možno do jisté míry doplnit z intimací jednotlivých profesorů, kterými zvou na své přednášky. První týdenní seznam přednášek na zimní semestr z r. 1570 se podařilo zjistit v Manuálu Bydžovského.^{9/} Vzhledem k velkému množství univerzitních materiálů k uni-

^{5/} Z. Horský, Hájkova a Proxena výzva k účasti na přednáškách o Eukleidovi, in: Pocta dr. Emmě Urbánkové, Praha 1979, s. 97—117.

^{6/} Acta Academiae Pragensis ab anno 1567 ad annum 1584 [Manuál Bydžovského], NK ČR XXIII F 64; Liber intimationum quarundem publice in alma academia Pragensi aeditorum et clarorum virorum de eadem bene meritorum, epitaphia... [Collectanea Bydžovského], NK ČR XXIII D 217. O charakteru a dataci tohoto sborníku viz J. Hejnic, Bydžovského Liber intimationum a jeho historická cena, AUC—HUCP VII/1, 1967, s. 7—63. Souhrnnější, avšak nevyčerpávající přehled univerzitních tezí tohoto období podala z některých univerzitních materiálů A. Skýbová, Universitní these 16. století, dipl. práce FF UK, Praha 1957.

^{7/} J. Hejnic — J. Martinek, Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 1—5, Praha 1966—1982.

^{8/} Širší informace o tom srovn. Z. Winter, O životě, s. 361 nn. a s. 172 nn.; F. Kavka, Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964, s. 91 nn.

^{9/} NK ČR XXIII F 64, f. 77b. Za upozornění na tento rukopis děkuji dr. K. Beránkové.

^{4/} Srovn. J. Pešek, Knihy a knihovny v kšaftech a inventářích Nového Města pražského v letech 1576—1620, FHB 2, 1980, s. 247—282, týž, Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské, PSH 15, 1982, s. 63—92. Velký seznam knih v kolejní knihovně a z knihovny M. Jana Adama Bystřického, [k. r. 1603] uveřejnil J. Teige, Základy starého místopisu pražského, Praha 1915, s. 193 nn.

verzitě se vážících je možné, že se podobné rozvrhy výuky na univerzitě tohoto období mohou najít i jinde, než byly prameny, ze kterých vycházela naše excerpce.

Z celkem 100 semestrů let 1570—1619 (pro rok 1620 se sledované typy seznamů přednášek už nepodařilo zachytit), byly zjištěny rozpisy přednášek celkem pro 47 semestrů (47 %), tedy o něco méně než pro polovinu semestrů, v kterých se výuka ve sledovaném období konala. Z toho je celkem podchyceno čtrnáct celých školních roků a devět jednotlivých semestrů do r. 1611, přihlédneme-li k ustanovením statut z r. 1528 o době školní docházky. Jde o školní roky 1570-71, 1571-72, 1574-75, 1584-85, dále o celá školní léta od zimního semestru (dále jen ZS) r. 1597 do letního semestru (dále jen LS) r. 1601 a od ZS r. 1603 do LS r. 1607 a o školní roky 1609-10 a 1610-11. Další zápisy přednášek (rozvrhy) se zachovaly pro jednotlivé semestry v excerpovaných pramenech pro LS 1576, ZS 1577, LS a ZS r. 1580, ZS 1581, ZS 1591, ZS 1601, ZS 1607, LS 1609.

Rozpisy přednášek chybějí v období do r. 1610 pro tyto školní roky a semestry: ZS 1572 — ZS 1573, ZS 1575, 1576-77, LS 1578 — ZS 1579, LS 1581, LS 1582 — LS 1584 a dále pro celé období let od ZS 1585 do LS 1591 a od LS 1592 do LS 1597, pro 3 semestry od LS 1602 do LS 1603 a pro celý školní rok 1608 (2 semestry). Po r. 1610 chybí seznamy pro léta 1615 a 1616.

Přes tyto mezery poskytují výsledky excerpce stále ještě relativně ucelený pohled na výuku na artistické fakultě pražské univerzity pro období od samého počátku sedmdesátých let až do r. 1611 díky poměrně podrobnému charakteru zápisů sledovaných v pramenech. Z hlediska kontinuity výzkumu výuky je nejpovážlivější mezera celkem 11 let (s výjimkou seznamu přednášek ze ZS 1591), kde chybí seznamy z druhé poloviny let osmdesátých a první poloviny let devadesátých. Tak se stalo, že působení některých význačných profesorů na univerzitě v tomto období nemáme v excerpovaných materiálech a ve výsledcích excerpce podchyceno vůbec (např. působení Adama Zalužanského ze Zalužan, Adama Rosacia, Matěje Curia-Dvorského, Jana Chorinna), jiných jen částečně (např. Martina Bacháčka z Nauměřic, Jana Adama Bystrického z Bochova, Marka Bydžovského z Florentina, Matěje Molesina, Ondřeje Mityska, Václava Vlaverina Noslavského, Petra Codicilla), pokud jejich univerzitní činnost přesáhla rok 1597 nebo na univerzitě přednášeli dlouhodobě (Marek Bydžovský z Florentina). Příčiny těchto mezer v děkanských knihách lze těžko určit — mohlo to být ne zcela pečlivým vedením záznamů děkanů tohoto období, dochováním v jiném typu pramene (vedle děkanské hodnosti zastávali profesori i další univerzitní funkce, konkrétně např. proboštury různých univerzitních kolejí), nebo nedochováním pramenů. Rukověť humanistického básnictví v tomto případě poskytuje jen kusé

informace o náplni čtení jednotlivých profesorů, a to ještě ne zcela vyčerpávajícím způsobem; právě pro zmiňované období přelomu osmdesátých a devadesátých let zde najdeme těchto údajů minimum. S tímto faktem je třeba počítat při posuzování celkového vývoje charakteru výuky ve sledovaném období a jejich posunů (viz níže).

O formální podobě zápisů rozvrhů přednášek lze obecně říci, že až do zimního semestru r. 1611 měly poměrně podrobnou strukturu a relativně vysokou vypovídací hodnotu: důsledně obsahovaly jméno profesora, různě podrobně vymezené jeho čtení (tj. co bude přednášet, většinou i s údajem o knize, které se bude při výkladu držet) a dobu jeho přednášky v týdnu s určením dne a hodiny. Informace o tradičních předmětech — zejména aristoteleských čteních — se omezovala pouze na stručný název Aristotelova spisu, někdy s jeho jménem. Seznamy rovněž obsahují údaje o konání cvičení z probrané látky (disputace, deklamace).^{10/} V některých případech obsahují zápisy před uvedením rozvrhu poznámku o svolání porady profesorů k děkanovi za účelem volby ordines podle statutu. Pod rozvrhem je v některých případech další text, doplňující určený seznam přednášek s informacemi o jednání ve sporných případech obsazování lekcí (nejasnosti personálního charakteru při jeho zápisu, jednání spojená se změnami v seznamu nebo v případě úmrtí některého z profesorů apod.), anebo prostě jen doplnění seznamu přednášek informací o konání disputace v určitou roční dobu.

V nejstarších zachycených seznamech přednášek (v Manuálu Bydžovského) z let 1570—1574 jsou ještě zvlášť uváděny „Lectiones extraordinariae“, které byly pravidelně proponovány v úvazku profesora vždy na jednu hodinu týdně. Tyto mimořádné přednášky se konaly pravidelně čtyři (výjimečně pět) hodin v pátek a jednu hodinu v některém ze zbývajících dnů v týdnu — jejich počet se pohybuje od pěti do osmi hodin týdně; v případě, že se dochovalo i vyúčtování „pro lectionibus“ (ze září 1571, června 1575, července 1581 a dubna 1585), jsou některé z nich i vyúčtovány.^{11/} Počínaje letním semestrem r. 1575 — tedy v polovině školního roku! — toto rozdělení na řádné a mimořádné lekce mizí a setkáváme se s ním pouze ojediněle (po r. 1575 v LS 1580). Jakým předmětům (autorům a knihám) byly mimořádné přednášky věnovány, nelze jednoznačně vymezen, protože se jejich náplň měnila semestr od semestru a v několika případech profesori pokračovali v mimořádných hodinách ve svých řádných přednáškách; ani personální obsazování těchto přednášek nebylo jinak stálé.

Forma zápisů seznamů se v celém sledovaném časovém období postup-

^{10/} Z. Winter, O životě, s. 404—427, o disputacích (promoční teze) v rámci zkoušek tamtéž, s. 499 nn. a 540 nn.

^{11/} Z těchto vyúčtování pak lze zpětně dovést skutečné konání některých přednášek prostřednictvím vyúčtování platů za tyto přednášky.

ně mění. Od r. 1570 do r. 1584 byly seznamy přednášek zapisovány slovně a to většinou pod jmény jednotlivých profesorů s vymezením jejich tématu a se všemi údaji vážícími se k době jejich přednášek. R. 1585 se v seznamech přednášek objevuje určení rozvrhu a personálního obsazení postupně vypsané pod jednotlivými dny v týdnu. Počínaje devadesátými léty 16. století až do r. 1611 se pravidelně setkáváme s grafickou podobou zápisu rozvrhu do tabulky, která jednoduchým a přehledným způsobem zachycuje celotýdenní rozvrh přednášek a jejich personální obsazení v poměrně pravidelné odpolední i dopolední náplni ve sloupcích vedle sebe. Zdá se, že rozpis přednášek na jednotlivé semestry se v této době a v této podobě stal pravidlem. Dny v těchto tabulkách bývají pravidelně znázorněny astronomickými znaménky, jen výjimečně jsou uváděny pod svými latinskými názvy.

R. 1611 nastává ve struktuře přednášek — v souvislosti s reformními snahami — zlom a nově pojatá a utříděná látka se odráží i v pojetí seznamů přednášek i v tom, že se začalo, alespoň dočasně, přednášet ve dvou auditoriích.^{12/} Až na dočasnou výjimku reformních let se po r. 1611 vypovídací hodnota seznamů přednášek po formální i obsahové stránce snižuje. Starý způsob popisu rozvrhu ustoupil novým, povšechnějším formám, vycházejícím patrně z toho, že časové rozložení přednášek je pevně stanoveno na tři hodiny dopoledne a dvě odpoledne ve čtyřech dnech v týdnu, ze kterého jsou vymezeny dále dva dny na disputace a deklamace. Toto rozvržení přednáškového času se dodržovalo i další léta, i když se patrně od r. 1611 ve dvou auditoriích již nepřednášelo. Počet profesorů má tendenci ke snižování, doplnění profesorského sboru mladou generací se kumuluje až k r. 1617.

V této pozdější době byl týdenní semestrální rozvrh přednášek rozepsán ve dvou formách. Pro léta 1612—1614 se jednalo o seznamy přednášek se jménem příslušného profesora bez udání jeho přednáškových hodin — seznamy tedy postrádají jakékoliv časové vymezení, byť i jen souhrnného charakteru. Jen výjimečně podává hlubší informaci o obsahu výuky (o filozofii ani nemluvě) zápis seznamu ve formě básně Jana Campana Vodňanského z dubna 1612 nebo zpráva typu informace mistrů k defenzorskému sboru z června r. 1614, která se formou blíží starším zápisům přednášek.

Druhý typ rozpisu přednášek se vyskytuje v letech 1617—1619.^{13/} V zápisu jsou uvedena jména profesorů pouze s uvedením jejich přednáškových hodin bez bližší specifikace jejich předmětů. Lze se pouze dohadovat, co profesori konkrétně přednášeli. Tyto zestručněné formy zápisů

^{12/} Srovn. Z. Winter, O životě, s. 367—368 a týž, Děje, s. 100 nn.; J. Petráň, Nástin dějin, s. 56—59.

^{13/} Komentovaný výběr z programmat uvádí v přehledu Z. Winter, O životě, s. 361 až 370; týž, Děje, s. 83—146.

přednášek mohou za svou formu vděčit nejen změnám na fakultě, ale též práci univerzitního notáře, kterému na pečlivém rozpisu seznamu přednášek již tolik nezáleželo. Zásada, aby jeden profesor neměl více lekcí než jednu denně, se dodržuje i v dobách po reformě univerzity 1610 až 1611. Rok 1612 — alespoň jak se zdá podle excerpovaných pramenů, je také posledním rokem, kdy doznívá tradice určovat seznam přednášek dvakrát do roka (na jaře a na podzim), dále se objevují zápisy jenom jednou v roce na podzim. Typické je, že profesorům byl v rozvrhu ponechán jistý přednáškový čas (blíže nespecifikovaný), aby si sami určili, co by mohlo být další náplní jejich hodin; požadavek striktní specializace vznesený v prvních letech reformy však nebyl pravděpodobně nikdy důsledně uveden v život.

Jak bylo řečeno, rozsah přednášek co do počtu hodin v týdnu byl do r. 1610 vymezen v podstatě dvěma faktory: jedním byl zaběhnutý úzus dvou (eventuálně tří) hodin dopoledne a dvou hodin odpoledne, z nichž byl později vymezován též čas na disputace a deklamace, tedy na praktické procvičování probrané látky. Podle toho kolísá souhrn týdenního kursu mezi 14 a 25 hodinami, přičemž norma se pohybovala okolo 20 hodin týdně s malými odchylkami na obě strany. Druhým faktorem, který rovněž ovlivňoval počet proponovaných hodin týdně, byl počet profesorů sboru, z nichž každý přednášel od jedné do tří hodin týdně. Bylo v podstatě na jejich vůli a dohodě, zda chtěli další předmět přednášet v několika hodinách navíc. Stranou zde přitom úplně zůstává otázka soukromých lekcí (nebo škol) profesorů, o nichž do dneška nevíme prakticky nic, i když odpověď na ni by přispěla k poznání skutečné náplně a skutečných možností univerzitních profesorů.

Počet profesorů, zachycených v seznamech přednášek, kolísal na artistické fakultě pražské univerzity v letech 1570—1611 (do letního semestru) minimálně od sedmi do maximálně deseti profesorů, přičemž „norma“ počtu profesorů odpovídá častěji počtu od osmi do deseti. Jak ukazují seznamy čtení, i při relativně nízkém počtu profesorů bylo možno zmnožit předmětovou škálu přednášených knih, eventuálně výuku intenzivněji prohloubit. Je to patrné zvláště v letech kolem univerzitních reforem, kdy někteří z profesorů na sebe brali přednášky z více oborů (srovnej např. Vavřince Benedikta Nudožerského nebo Mikuláše Troila Hagiochorana).

Časové obsazení hodin v týdnu jednotlivými předměty se pravděpodobně vázalo počtem hodin každého profesora v týdnu, nebývalo zvykem, aby týž profesor přednášel v jednom dnu více než jednu hodinu. V časovém rozvrhu profesorů do r. 1610 pozorujeme spíše setrvalost v obsazování „jejich“ hodin, než trvalé obsazování těchto hodin stejným předmětem. Koneckonců bylo to podporováno i patrně ustáleným zvykem

(zvláště v sedmdesátých letech a od devadesátých let až do reformy), že jeden profesor postupně zůstával — pokud to poměry dovozovaly — u svého předmětu. Jak však vyplývá z materiálu, je jisté, že kterýkoliv profesor mohl zároveň přednášet i jiný předmět z ustáleného řádu čtení (v této době to bylo samozřejmým předpokladem výuky na univerzitě). Jedině v LS r. 1575 a 1576 je patrná tendence obsadit dopolední hodiny pravidelnými aristotelskými přednáškami, eventuálně hebrejskou gramatikou (v páteční dopolední druhé extraordinární hodině), a odpolední hodiny obsadit rétorikou a četbou s výkladem Ciceronových spisů. Jediným předmětem, který byl bez výjimky dáván na první dopolední hodinu v pondělí a úterý, bylo „ars vetus“ z logiky, které přednášel vždy děkan, ať jím byl kdokoliv a před volbou na děkana přednášel jakýkoliv předmět; ať už proto, že to byl předmět ze všech přednášek pravidelně nejlépe placený (přesto, že za jeho čtení stanoví statuta poměrně malou taxu), jak ukazují dochované účty v Manuálu Bydžovského, nebo proto, že tak bylo „starým zvykem“.

Až do LS r. 1606 se pravidelně vyučovalo po dvou hodinách dopoledne a odpoledne v pěti dnech v týdnu, přičemž se někdy stalo, že zůstávaly neobsazené 1—2 hodiny (výjimečně 3 hodiny) v týdnu, nebo naopak na některé dny v týdnu byly proponovány dopoledne 3 hodiny. Od LS r. 1606 najdeme v rozvrzích výslovně proponované deklamace a disputace, ale tato praxe se nestává nadále pravidlem. Teprve v r. 1609 pozorujeme v letním semestru zmnožení hodin — rozvrh je rozepsán pravidelně na 3 hodiny dopolední a 2 hodiny odpolední výuky a zachovává se i vyčlenění 1 odpolední hodiny na deklamace v koleji Všech svatých.^{14/} Následující rozvrh ze ZS r. 1609 vykazuje prudký pokles přednáškových hodin — ze 24 hodin týdně v LS na 14 hodin, přičemž středa a sobota dopoledne jsou v rozvrhu vyhrazeny disputacím z vybraných lekcí a odpoledne se nevyučovalo. Disputace v těchto dnech se pak v rozvrzích výuky ustálily již natrvalo; tím ovšem poklesl počet dní, ve kterých se přednášelo, na čtyři dny v týdnu.^{15/}

Když v LS r. 1610 (patrně v souvislosti s připravovanou reformou na univerzitě) začala výuka ve dvou auditoriích, zvýšil se úměrně k tomu i počet přednáškových hodin v týdnu takřka na dvojnásobek (ze 14 hodin v ZS na 31 hodin v LS), ačkoliv počet přednášejících profesorů (8), zůstává stejný.^{16/}

Rok 1611 pak znamená v zápisu a struktuře rozpisů přednášek značnou změnu. Z tohoto roku — jako z jediného za celé sledované období — jsou zachovány celkem tři rozvrhy přednášek: z dubna, října a prosince, z nichž se jako zlomový jeví rozpis přednášek z prosince 1611.

Seznam přednášek z dubna 1611 obsahuje 16 hodin (tedy čtyři dny výuky po dvou hodinách dopoledne i odpoledne a jeden až dva dny v týdnu jsou věnovány deklamacím a disputacím). Vyučovalo celkem 8 profesorů. V říjnovém rozpisu přednášek z téhož roku poklesá počet proponovaných hodin ze 16 na 12, což bylo způsobeno částečně také odchodem Petra Fradelia z profesorského sboru, a jeho předmět — logika — pak na několik semestrů mizí. Přednášky obstarává celkem 7 profesorů, jejichž obory se mění. Srovnáním s následujícím seznamem přednášek z prosince r. 1611 vidíme, že personální obsazení předmětů již zůstává v podstatě stejné.^{17/}

V seznamu z prosince r. 1611 se poprvé setkáváme v plné míře s novou formální strukturou (rozčleněním) přednášené látky do „nových“ oborů. Plně se zde uplatňuje právo, medicína a historie; ostatní již tradiční předměty jsou subsumovány pod obory hebrejský jazyk — poezie a řecký jazyk — orationes Ciceronis a rétorika, a dále etika a politika. Základ výuky měla zřejmě tvořit fyzika a matematika — jako jediné dva předměty jsou proponovány na 4 hodiny v týdnu. Skladba předmětů byla promyšlená i z hlediska jejich vzájemné obsahové návaznosti, jejich místo v časovém programu výuky bylo určováno zřejmě důležitostmi, jaká se jim v rámci výuky připisovala: matematika a etika byly proponovány dopoledne v prvním auditoriu, ve druhém auditoriu měly být přednášeny právo, historie a politika. Odpolední hodiny v prvním auditoriu byly vyhrazeny jazykům a rétorice, ve druhém auditoriu medicíně a fyzice.^{18/} Dva dny v týdnu (středa a sobota) byly vyhrazeny disputacím. Vyučovalo již 10 profesorů, do plánu řádné výuky byli zapojeni nově Jan Matyáš ze Sudetu, Adam Huber z Risenpachu a Mikuláš Albert z Kaménka, kteří svou výukou v podstatě reprezentovali náběhy na tři plánované fakulty (právníckou, lékařskou a teologickou). Překvapující je, že se v tomto reprezentačním rozvrhu neobjevila vůbec logika — Petr Fradelius, který ji přednášel v rozvrhu fakulty z jara r. 1611, odešel jako preceptor Jiřího Vratislava z Mitrovic a do profesorského sboru za něj nepřišla náhrada.^{19/} Je ovšem otázkou, zda vynechání logiky při stávajících poměrech nebylo záměrem.

^{14/} AUK B 21, f. 31a—b (předchází chyba ve foliaci).

^{15/} AUK B 21, f. 98b; AUK A 17 VI, p. 138—139.

^{16/} AUK B 21, f. 138b; AUK A 17 V, p. 20—21; AUK A 17 VI, p. 214. Programmata Jičínského 1610 (aprilis), NK ČR 9 G 6050. V následujícím rozvrhu z r. 1610 pro ZS se celková suma hodin snižuje opět pouze na 16 hodin, při stálém počtu profesorů (8). Přednáší se pravděpodobně opět pouze v jednom auditoriu (AUK B 21, f. 155a—b; AUK A 17 V, p. 24—28; AUK A 17 VI, p. 234; Programmata Jičínského, NK ČR 9 G 6050).

^{17/} 1611 — aprilis 30: AUK B 21, f. 196b; AUK A 17 VI, p. 307—308; 1611 octobris 18 — decembris 30: AUK B 21, f. 307b — 308a, AUK A 17 VI, p. 345—347; 1611 decembris 30: AUK B 21, f. 317b, AUK A 17 VI, p. 362—363 (ed. Z. Winter, O životě, s. 368; J. Petráň, Nástin, s. 59—60).

^{18/} Podrobný rozbor výuky tohoto roku a její vyhodnocení provádí J. Petráň, Nástin, s. 56—60.

^{19/} Rukověť humanistického básnictví 2, s. 151—152.

Z dubna 1612 se dochovala oslavná báseň Jana Campana Vodňanského s tematikou výuky.^{20/} Podle ní se v rozvržení předmětu neobjevuje změna; ta přichází až v ZS téhož roku jak v personálním obsazení předmětů, tak v jejich výběru pro přednášky. Přednáší opět pouze 8 profesorů a objevuje se logika, vymizela historie a politika a v seznamu chybí určení počtu hodin na týden. Bez časového rozvržení zůstává rovněž rozpis přednášek z LS r. 1613, obsazení i přednášky zůstávají stejné. Nemění se ani počet přednášejících profesorů.^{21/}

Z června 1614 se v pramenech dochovala zpráva profesorů jako odpověď na dotaz defenzorů. Z této zprávy vysvítá podrobněji, co bylo na univerzitě v této době přednášeno. Trvaly přednášky z algebry a geometrie, z řeckého jazyka a poezie a objevila se znovu rovněž historie. Z logiky se přednáší Aristotelovo Organon a Ramova Logika. Setrvávají rovněž přednášky z etiky a fyziky, práva a hebrejské gramatiky spolu s procvičováním jazyka na některém biblickém textu. Početní stav sboru profesorů se snížil na 6 osob, spolu s úmrtím Adama Hubra z Risenpachu se přestala vykládat také medicína a nekonaly se ani přednášky z rétoriky. Počet hodin odhaduje Z. Winter na 3 hodiny dopoledního vyučování a pravděpodobně 2 hodiny odpoledního.^{22/}

Seznam přednášek z podzimu téhož roku (1614) zachovává v podstatě tento stav, z přednášek vypadla ještě etika. Mikuláš Albert z Kaménka přibral k hebrejštině ještě řecký jazyk — místo Campana, který snad nacvičoval s žáky Plautovu komedii Amfitryon a vedle toho si ponechal přednášky z české historie.^{23/} V těchto letech tedy vidíme maximální snahu profesorů udržet výuku alespoň na přijatelné úrovni (po reformě) a v případě potřeby se pokud možno plnohodnotně vzájemně zastoupit.

Z let 1615—1616 se ve sledovaných pramenech seznamy přednášek nedochovaly; z r. 1617 se dochoval rozvrh hodin se zaznamenanými jmény přednášejících profesorů s počtem jejich hodin, ale bez udání předmětů. Výuka zabrala 19 hodin v týdnu (3 hodiny dopoledne a 2 odpoledne), v pátek na druhou hodinu odpolední byly určeny disputace „et Musica celebrabitur“. Strukturu předmětů proto nelze určit. Profesorský sbor byl rozšířen o nové členy: Jiřího Šultýse z Felsdorfu, Daniela Basilia, Jakuba Žabonia a Petra Fradelia, který se vrátil na univerzitu ze svých cest po Evropě někdy na jaře 1617 a mezi profesory akademie byl opět přijat pravděpodobně v srpnu téhož roku. Z univerzity odešel po dlouhých neshodách Jan Matyáš ze Sudetu a pěstování práva tak na univer-

^{20/} AUK A 17 VI, p. 168. Srovn. Z. Winter, O životě, s. 369; týž, Děje, s. 121 s edicí a překladem básně. Též AUK A 17 V, p. 206—207; Programmata Jičínského 1612, NK ČR 9 G 6050.

^{21/} AUK A 17 V, p. 313.

^{22/} AUK A 17 VI, p. 477—478; též Z. Winter, O životě, s. 369.

^{23/} AUK A 17 VI, p. 487.

zitě definitivně zaniklo. Na doporučení defenzorů byl zvolen rektorem Jan Jesenius a vzal na sebe přednášky z historie (řádným profesorem byl až od března 1618).^{24/} Hodiny lekcí byly mezi profesory rozděleny nestejně — od 1 do 3 hodin na každého.

Seznam přednášek z r. 1618 proponuje výuku na 3 hodiny dopoledne a 2 odpoledne ve čtyřech dnech v týdnu, výuku mělo zastat 6 profesorů. Celkový počet hodin byl pravděpodobně 19 hodin v týdnu, s jistotou lze mluvit o 17 hodinách týdně. Přednáškový čas byl rovnoměrně rozdělen mezi profesory, z nichž každý měl v úvazku 3 hodiny týdně, z něhož vždy 1 nebo 2 hodiny nebyly bližší specifikovány. Z přímo jmenovaných předmětů najdeme logiku a poezii (1 hodina týdně), etiku, historii a fyziku (rovněž po jedné hodině v týdnu); jedině řečnictví, které se v seznamu přednášek jmenovitě objevuje po několika letech, a matematice je v rozvrhu vymezeno po třech hodinách týdně. V tomto rozpisu přednášek se jinak nesetkáváme se jmény profesorů, ale pouze s jejich univerzitními hodnostmi či funkcemi (děkan, probošti, prorektor), což ztěžuje identifikaci profesorů a jejich přiřazení k jednotlivým předmětům. V seznamu dále odpadla jmenovitě výuka hebrejštiny smrtí Mikuláše Alberta z Kaménka, je však možné, že byla hebrejšтина dále vyučována v rámci nespecifikovaných hodin.

Oproti r. 1611 je poprvé konkrétně zaznamenaný, kromě poklesu počtu hodin z matematiky, také pokles hodin z fyziky (ze 4 hodin v roce 1611 na pouhou 1 hodinu týdně), není ovšem vyloučeno, že profesori vykládali ve svých nespecifikovaných hodinách tentýž předmět dále. Tento pokles týdenního počtu hodin některých předmětů se dá prakticky sledovat už od r. 1614 (díky zmiňované Campanově básni). Je však nutno zároveň poznamenat, že i menší počet hodin je stále ještě relativně stabilní vzhledem k tendenci faktického klesání počtu profesorského sboru. Počet odpřednášených hodin byl také zřejmě ovlivněn počtem studentů a možnostmi místa k přednáškám — přednášelo se opět pouze v jednom auditoriu.^{25/}

V seznamu přednášek z jara r. 1619 je udáván opět pouze počet hodin v jejich týdenním časovém rozvržení: udává jména profesorů s konkrétním určením jejich přednáškového času. Tradiční pořádek byl zachován rozložením hodin do tří hodin dopoledního a dvou hodin odpoledního přednášení. Celkem bylo určeno 24 hodin přednášek týdně, které obstarávalo 6 profesorů, takže na každého profesora vyšlo po čtyřech hodinách týdně.^{26/}

^{24/} J. Polišenský, Jan Jesenius — Jessenius, Praha 1965, s. 54; Rukověť 2, s. 435—449.

^{25/} Rozvrh AUK A 14a, p. 212. K problematice výuky srovn. Z. Winter, Děje, s. 100. O stavu univerzitních budov srovn. nejnověji J. Petráň, Karolinum, Praha 1988, s. 21—28.

^{26/} AUK A 14b, p. 205; AUK A 17 VI, p. 576—577.

Pro lehčí orientaci a ucelení látky byly získané poznatky o náplni učení na artistické fakultě utříděny podle typu (obsahu) čtených, resp. vykládaných knih do několika skupin: na čtení z oborů logiky, přírodní filozofie, praktické filozofie a na čtení z matematiky, která je s přírodní filozofií v oblasti kosmologické těsně spjata a byla až do prosince 1611, kdy se měla stát jedním z hlavních přednášených oborů, minimálně frekventována. Obsah těchto oborů vychází z tradiční náplně univerzitní výuky na artistické fakultě, obsažené v jejích statutech.^{27/} Další skupinu tvoří jazykové předměty a četba děl antických autorů, postavená na jazykovém základě humanismu, pronikajícího na univerzitu koncem 15. století, a trvale začleněná do výuky, i když pravděpodobně v nepravidelném rozsahu, Matoušem Collinem z Chotěřiny, generacemi jeho žáků a jejich následovníků.^{28/} Do této skupiny je přiřazena rétorika, neboť — jak se zdá — byla s těmito předměty těsně spojena. Vedle tohoto základu sporadicky pronikaly do výuky až do reformy r. 1611 elementy výkladů z právní problematiky, dějepisu a zeměpisu, které začaly mít váhu teprve ke konci prvního desetiletí 17. století a trvale se alespoň některým z nich (právo, dějepis) mělo dostat místa ve výuce až po stavovské reformě univerzity prosazované po r. 1609. Také tyto výklady byly těsněji spojovány s lekcemi z praktické filozofie (etika, politika).^{29/}

Do skupiny „logiky“ byly zařazeny Aristotelovy logické spisy a další spisy logiky se týkající. Až do počátku 17. století (naposledy v LS 1601) se v seznamech přednášek vyskytuje starší dělení Aristotelových spisů na „Ars vetus“ a „Ars nova“. Toto členění odpovídalo starším školským poměrům vyučování logice v době předhusitské.^{30/} „Ars vetus“ zahrnovalo v podstatě tři logické spisy: byly to Aristotelovy Kategorie (Praedicamenta) a spis De interpretatione (O vyjadřování), uváděný někdy pod svým řeckým názvem (Peri hermeneias); třetím spisem jsou Porfyriovy Isagogen... de quinque vocibus, tj. Úvod k Aristotelovým Kategoriím nebo též O pěti pojmech (Predicabilia).^{31/}

„Ars nova“ zahrnovalo Aristotelovy spisy, které byly latinskému středověku známy až o něco později, než byly spisy z „Ars vetus“. Byly to Analytica priora, Analytica posteriora, Libri Elenchorum (O sofistických důkazech) a Topica. V seznamech čtení z let 1570—1609 se jeví tendence číst nebo vykládat všechny tyto Aristotelovy spisy samostatně.

V „Ars vetus“ najdeme v seznamech většinou konkretizaci jednoho ne-

^{27/} Srovn. F. Kavka, Organisaace studia, s. 10.

^{28/} Srovn. J. Hejnic, Matouš Collinus a počátky měšťanského humanismu, LF 87, 1964, s. 361—378.

^{29/} K výuce dějepisu a jeho podobě v Čechách v této době srovn. J. Polišenský, České dějepisectví předbělohorského období a pražská akademie, AUC—HUCP IV/2, 1963, s. 115—137.

^{30/} MHUP I/2 (Liber decanorum facultatis philosophicae), Praha 1832, s. 564 („Logica“).

^{31/} Blíže srovn. M. Mráz, Úvod k Aristotelovým Kategoriím, FČ XVIII, 1970, s. 971—987.

bo dvou spisů, které původně obsahovalo. Zvláště se tato tendence projevuje od 90. let 16. století do počátku 17. století, kdy najdeme výklad Aristotelova díla De interpretatione pojatý jako zvláštní samostatný předmět, v menším počtu případů sledujeme tuto tendenci v témž období u Aristotelových Kategorií (Praedicamenta). V původním vymezení „Ars vetus“ tak v největším počtu případů zůstává souvislé čtení Porfyriova Úvodu, a to od počátku 70. let až do r. 1609. Tento předmět zůstává na programu ve dvou stálých hodinách (mimo rok 1607, kdy je mu vyhrazena pouze 1 hodina). Je nepravidelně konkrétně specifikován někdy spolu s dalšími Aristotelovými spisy do „Ars vetus“ zahrnovanými, a to i v případě, že četbu (výklad) některého spisu k němu náležejícího najdeme v téže době vypsán ještě jednou jako samostatný výklad.

Předměty „Ars nova“ najdeme v rozvrzích především od 70. let do poloviny let osmdesátých. Rovněž nejsou vypisovány pravidelně každým semestrem nebo rokem. Na rozvrzích z nich přetrvává pouze spis Libri Elenchorum, poměrně pravidelně vypisovaný až do druhé poloviny 90. let (do r. 1601), v počátku 17. století vypisovaný s přestávkami. Jediný údaj o jeho přednášeném rozsahu — 1. a 2. kniha — najdeme v ZS r. 1577. Obě Aristotelovy Analytiky se vyskytují v rozvrzích velmi nepravidelně, s poměrně dlouhými — i několikaletými — přestávkami až do r. 1598 (Analytica posteriora). Pokud byly zaznamenány jejich části (knihy), rozsah nepřekročil nikdy první knihu. Aristotelovy Topiky se v podchycených seznamech vyskytují velmi krátce — v letech 1570—1572 každým semestrem, kdy byly přednášeny patrně v rozsahu 8 knih (srovn. účty z r. 1571), později se znovu objevují až r. 1584/85 (po oba dva semestry). Od r. 1609 se místo jednotlivých rozpisů Aristotelových logických spisů vyskytuje souhrnný název Organon nebo prostě „logica“.

Po r. 1601 nastává v přednáškách změna — vyskytují se spisy Elenchorum a De interpretatione spolu s Porfyriovým Úvodem k Aristotelovým Kategoriím, vedeným stále jako již jediná složka „Vetus ars“. Znamená to, že v těchto letech byla výuka logiky směřována k otázkám formálního provozu logické struktury řeči a jejího obsahu, neboť z rozvrhu vymizely přednášky z Aristotelových Prvních a zejména Druhých analytik, kde se pojednává o tematicce, která byla bližší otázkám metodologie a koncepce formální výstavby vědeckého systému určitých poznatků. Po r. 1603 pak ve výuce zůstává pouze Porfyriův Úvod a výjimečně přednášky Elenchorum. Teprve r. 1609 zaznamenáváme opětný nástup logiky (opět v minimálním počtu dvou hodin týdně) v poněkud jiné formě; nevyskytují se již jednotlivé názvy Aristotelových spisů, ale výuka se shrnuje pod celkový pojem „Organon“. Jediný nearistotelický logický text (nepočítáme-li Porfyriův Úvod) je v logickém vyučování jednou jmenovitě zachycená kniha „De inventione dialecticae“ Rudolfa Agricoly (1442—1485) v ZS r. 1570 v jedné, extraordinární hodině.

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že výuka logiky měla ve sledovaném období sestupný charakter (nejzřetelnější je to v období 1603—1609) a že prakticky jedinou autoritou byly ve výuce Aristotelovy spisy, v letech 1570—1607 probírané jako samostatné složky výkladu. Podle zachovaných údajů se nezdá, že by se situace logiky v letech 1610—1619 nějak výrazně změnila — po reformě se vyskytuje (pravděpodobně od podzimu r. 1612) s neurčitým počtem hodin a zůstává v programech přednášek pravděpodobně stabilně až do r. 1619; v seznamech přednášek z října a prosince 1611 a z dubna 1612 není uvedena vůbec. Ze zprávy r. 1614 můžeme soudit, že se jako úvod předmětu probírala logika Ramova a po ní teprve Aristotelovo Organon.^{32/}

Obsahově daleko rozsáhlejší než oddíl logických spisů je skupina, do níž jsou zařazeny spisy s přírodovědnou tematikou. Tak jako v logice tvořil kontinuální výklad Porfyriův Úvod a k němu ve výběru další spisy Aristotelovy, tak v přírodní filozofii tvoří tento základ jednak četba Aristotelových Fyzik (Acroasis, de physico auditu, de auscultatione physicae), a jednak jeho spis De anima. Fyziky se přednášely po celé sledované období od r. 1570 až do r. 1619. Do prosince 1611, byly přednášeny po jedné nebo dvou hodinách týdně, po reformě se staly vedle výuky matematice jedním ze dvou hlavních nosných předmětů ideálního programu výuky artistické fakulty počtem 4 hodin týdně (ostatní předměty se měly přednášet rovným dílem po třech hodinách týdně, nevyjímaje ani proponované předměty lékařské a právnické fakulty). Jedinou nearistotelickou „anomálií“ zjištěnou v této souvislé řadě je v ZS r. 1611 „Scribonii physica et sphaerica doctrina...“ od G. A. Scribonia. Její autor se zabýval ve svých dalších dílech logikou jako metodou přírodních věd. Posun od Aristotelových Fyzik — pakliže byly opouštěny — by měl na pražské univerzitě pravděpodobně značný význam. Je ovšem možné, že tento Scriboniův spis sloužil jako konkrétnější, kosmologicky orientované prohloubení Aristotelových názorů, nebo byl prostě čten jako srovnání obsahu obou fyzik (Aristotelovy a Scriboniovy). Po obsahové stránce se k Fyzikám váže ještě další v seznamech přednášek zjištěný spis, jímž je Aristotelovo De generatione et corruptione, který byl přednášen jednou v LS r. 1585.

Aristotelické Fyziky tvořily jakýsi „společný základ“ pro přírodní filozofii; z jejich tématu se dalo vyjít jak k otázkám filozofickým, tak praktickým (lékařství) a kosmologickým.^{33/} Kromě toho se z kosmologické problematiky probíraly i další nearistotelické příručky a knížky, které

^{32/} Srovn. Aristoteles, Organon I—VI, přel. A. Kříž, úvody K. Berka, Praha 1961—1975.

^{33/} Srovn. Z. Horský, Aristotelova kosmologie a český podíl na jejím překonání, AUC — Phil. et hist. 4, 1977, Studia philosophica VI, Otázka Aristotelovy filosofie a jejího dědictví, s. 143—149; K. Beránek, O počátcích pražské lékařské fakulty 1348—1622, AUC—HUCP IX/2, 1968, s. 63—69.

byly mnohdy svázány v jeden svazek se spisy podobného charakteru nebo sobě blízkou problematikou matematiky, jak to dosvědčují některé exempláře v NK ČR.^{34/}

Z astronomické literatury byly od počátku sledované doby až do reformy r. 1609 přednášeny dvě základní příručky: Aristotelův spis o meteorech a poněkud méně pravidelně výklad nebeské mechaniky Jana de Sacro Bosco. Je zřetelné, že tyto výklady nabyly na soustavnosti a intenzitě v době působení Martina Bacháčka. Po reformě „libri Meteororum“ z výuky mizejí, Sacroboscova Sphaera byla naposledy přednášena r. 1601, potom ji vystřídal čtení spisu De theoricis planetarum, případně Sphaera Armillarum.^{35/}

Přednášky z oboru starověkých jazyků měly ve shodě s charakterem českého humanismu v učebním plánu univerzity velký význam. Je proto mimořádně zajímavé, že největší váhu měly v prvním sledovaném období, zvláště v letech 1570—1585. Pravidelně byla čtena Homérova Illiada, soustavný zájem byl věnován hebrejské gramatice (již od r. 1571) a v literárních i rétorických souvislostech též spisům Ciceronovým. Tyto základní kursy jsou doplňovány nejrůznějšími jednotlivinami. V 80. letech je zřetelný zvýšený zájem o rétoriku.

V 90. letech 16. století mají čtení spojená s jazykovým základem a rétorikou menší frekvenci než v letech předchozích. Až po r. 1601 začínají opět soustavná čtení řeckých autorů a výklady o gramatice. Obdobně je tomu s klasiky latinskými. Teprve od LS 1604 běží souvislá řada lekcí z poetiky. Klasická filologie a literatura zřejmě musely uvolnit místo morální a praktické filozofii, od počátku 17. století rozhojnené o další „společenské vědy“, tj. o přednášky z historie, práva či kosmografie.

V nejstarším období byla z oborů morální filozofie přednášena jen Aristotelova Etica ad Nicomachum a Ciceronova Officia. K těmto přednáškám přibyla od 90. let Aristotelova Economia a Politica, přičemž zejména poslední kniha byla na počátku 17. století nejednou probírána ve větším než jen dvouhodinovém rozsahu. V týchž letech byl rozšířen i rejstřík čtených Ciceronových děl.

Srovnáme-li tedy strukturu přednášené látky na počátku 70. let, v polovině 80. let, okolo r. 1600 a po reformách, lze zaznamenat postupný pokles zájmu o logiku i o klasické filologické disciplíny. Stoupá počet hodin rétoriky, přírodní filozofie, resp. přírodovědných oborů a zejména

^{34/} Např. NK ČR 14 K 110.

^{35/} „Sphaera armillaris“ byl glóbus, který znázorňoval nebeskou sféru země i zvnitřku z hlediska pozorovatele na kterémkoli místě Země. Přístroj se skládal z osmi náramků otáčejících se v jednom pevném bodě. Byly zde znázorněny dva poledníky, rovník, ekliptika (zvětrník), dva obratníky a dva polární kruhy. Z hlediska geocentrické a heliocentrické teorie zůstávalo používání této pomůcky indiferentní. Vyobrazení této demonstrační pomůcky v knize J. Grygara, Z. Horského a P. Mayera, Vesmír, Praha 1979, s. 262 a 263—265. Za informaci vděčím zesnulému PhDr. Z. Horskému.

rostou lekce věnované morální a praktické filozofii, od počátku 17. století a zvláště po reformě též právu, dějepisu a kosmografii. Tyto posuny se prosazovaly postupně, s nejvyšší měrou na počátku 17. století. Reforma po r. 1609 pouze zvýraznila změněné proporce.

Problematiku a šíři filozofických disputací předbělohorského období i její komplikovanost je možné demonstrovat na dochovaném tisku disputace, kterou r. 1613 na pražské univerzitě konal doktor medicíny baskilejské univerzity Michal Gehler. Disputoval proto, že žádal o povolení na univerzitě přednášet, a podmínkou udělení „venia legendi“ byla veřejná disputace.

Gehlerova disputace má název „Disputatio philosophica...“, obsahuje ovšem především rozsáhlý soubor tezí ze všech oborů lidské vzdělanosti.^{37/} Z dvanácti částí se jedna obírá gramatikou, další matematikou, resp. astronomií, anatomí, botanikou, chemií, praktickou politikou a historií. Jenom pět tezí lze obsahem vřadit do výměru filozofie tak, jak její obsah chápeme dnes. Byly to teze z logiky, rétoriky, fyziky, metafyziky a etiky. Je zajímavé, že v uváděné literatuře takřka nenajdeme odkazy na Aristotela, ale spíše na Platóna a římské myslitele. Citováni jsou soudobí autoři typu Galileiho, Keplera, Scaligera či Machiavelliho. Zaznamenáním je i diskutování teze z metafyziky, která se na pražské univerzitě již od dob husitství nepřednášela. Teze z matematiky, přírodovědných oborů i z politiky naznačují i přes svoji stručnost aktualizaci probírané látky z hlediska poznatků a zobecňování praxe a zkušenosti, teze z chemie a historie stojí na pomezí každodenní praxe a dobového kosmologického uchopení světa. Teze z gramatiky a částečně z rétoriky prokazují výrazný vklad humanismu.

Teze byly při disputacích probírány tradiční scholastickou metodou, kdy téma postavené jako otázka umožňující pozitivní i negativní vedení disputace bylo řešeno pomocí argumentů. Přes tuto starou formu měnil se ovšem výrazně obsah.

Porovnáním rozpisu lekcí a předmětů v nich obsažených s obsahem učiva požadovaným ke zvládnutí látky ke zkouškám k obdržení univerzitního gradu vyšlo najevo, že výběr přednášek těmto požadavkům odpovídal pouze částečně, protože část knih, obsažených v požadavcích ke zkoušce, se vůbec nepřednášela. Na druhé straně však byla jistá část přednáškového času věnována předmětům, které se u zkoušek neobjevovaly (zejména řečtina, hebrejština, právo, historie a zeměpis). Je proto zřejmé, že příprava ke zkoušce k získání akademického gradu ležela z velké části na pleti bakalareandů samotných. Podrobný průběh zkoušek i s jejich časovými intervaly a trváním, jejich obsah a další náležitosti, jež byly součástí examinační, podává Z. Winter a zaznamenává i změ-

^{38/} Rukověť 2, s. 200—201.

ny, které v tomto procesu nastaly po reformách i s konkrétními příklady.^{37/} V této souvislosti stojí za zmínku, že ačkoli r. 1528 proběhla úprava statut fakulty, v oblasti knih předepsaných ke zkoušce se nařízení nezměnila a platila prakticky až do reformy v letech 1609—1612. Ale ani poté nebyly změny tohoto typu pravděpodobně normativně zachyceny, neboť reforma, jak známo, zůstala nedokončena.

Zajímavý materiál pro výzkum představují děkanská vyúčtování poplatků, které v rámci bakalářské zkoušky skládali fakultě bakalareandi za vyslechnuté lekce.^{38/} Manuál Bydžovského obsahuje celkem čtyři taková vyúčtování pro léta 1571, 1575, 1581, 1585. Bakalářské zkoušky se v této době konaly vždy jednou ročně, později dvakrát ročně a při reformách univerzity byl dokonce učiněn pokus o kvartální konání zkoušek. Za zkoušení se platilo zvláště. Všichni kandidáti skládali stejné obnosy, chudí studenti mohli být od placení osvobozeni. V těchto účtech je od placení osvobozen pouze jeden zkoušený student ze 102 examinovaných. Děkan vypočítával každému profesorovi jeho příjem tak, že cenu přednášky znásobil počtem bakalareandů. Uchazeči o bakalářský grad ovšem odváděli fixní, profesory určenou sumu, ze které po zaplacení přednášky vždy alespoň část zbyla. Tu pak děkan patrně rozdělil rovným dílem mezi všechny profesory. Poplatek za přednášky (pastus) — vlastní předmět sledování — byl patrně tvořen na základě ohodnocení náročnosti látky a počtu lekcí určených k probrání tematiky.^{39/} I když poplatek za každou jednotlivou přednášku byl určen ve statutech, zjišťujeme v jednotlivých letech jisté rozdíly — ceny z let Bydžovského se ustanoveními řídí jen rámcově. Je nutno upozornit, že statuta účtují v groších českých, zatímco Bydžovský — jak vyplývá ze srovnání — účtuje v groších míšeňských. Platilo se pouze za řádné (obligatorní) přednášky, potřebné ke zkouškám, nikoliv za extraordinaria. Srovnání účtů s rozpisem lekcí pro semestr ukazují, že i některá řádná čtení nebyla účtována. Je možné, že se tak stalo proto, že se dotyčné přednášky nekonaly.

Počet účtovaných lekcí nebyl stabilní. Záleželo patrně na dohodě profesorů před zkouškami. Počet lekcí se pohybuje od pěti do devíti, celek účtované sumy od 39 grošů do jedné kopy a dvou grošů.^{40/} Vzhledem

^{37/} Z. Winter, O životě, s. 404—427; o průběhu zkoušek (grad bakalářský a misterský) nejdůležitější tamtéž, s. 470—525 a 526—564. Propracovanější podobu statutárních ustanovení týkajících se zkoušek k oběma gradům představuje v pramenech rukopisný text v Collectaneích Bydžovského, NK ČR XXIII D 217, f. 64a — 76a z přelomu 60. a 70. let 16. století (srovn. J. Hejnic, Bydžovského Liber intimationum, AUC—HUCP VII/1, 1967, s. 58). Změny po reformě r. 1609 uvádí Z. Winter, O životě, s. 535—541.

^{38/} K tomu srovn. týž, O životě, s. 485.

^{39/} Z. Winter, tamtéž; MHUP I/1, s. 82.

^{40/} Manuál Bydžovského, NK ČR XXIII F 64, f. 137b — 138a, 247a, 313b, 335a. Podle záznamů skládalo r. 1571 zkoušky 15 studentů. Šest předmětů bylo oceněno celkem 48 gr. R. 1575 skládalo zkoušky 37 studentů (jeden byl od placení osvobozen), ze šesti lekcí platili 39 gr. R. 1581 platilo 20 studentů ze sedmi lekcí vždy kopy a 2 gr., r. 1585 naučtoval děkan 30 studentům z devíti lekcí po 57 gr. na osobu.

k tomu, že r. 1581 je zapsán pouze seznam jmen profesorů bez uvedení honorovaných lekcí, disponujeme pro vyhodnocení pouze třemi soupisy. Roku 1585 můžeme předměty pouze odhadnout podle jmen profesorů, kteří „svůj“ předmět účtovali dříve nebo později. S výjimkou děkanova „vetus ars“ se 14 gr. byly ostatní lekce účtovány po 8 gr. (nejvyšší honoráře byly každoročně placeny za předměty „vetus ars“, které přednášel téměř vždy děkan). Aristotelovy Fyziky byly hodnoceny 8 groši, De anima 6 groši, Topiky 8 groši; r. 1575 přednášené Topiky Ciceronovy s rétorickou látkou nebyly účtovány. Za lekce z Priscianovy učebnice latiny se platilo 8 grošů, stejně za hebrejskou gramatiku. Kromě Ciceronových Topik r. 1577 nebylo tento rok účtováno ani za oba jazyky (hebrejštinu a latinu) a místo toho shledáváme platby za Aristotelovy Analytiky (8 gr.) a za rétoriku. V r. 1585 byly účtovány ještě lekce Matěje Mendicilla „pro Sphaerica“ za 3 gr. a Martin Bacháček dostával po třech groších za nejmenovanou přednášku.

Souhrnně vzato, byly nejvýše hodnoceny přednášky z Aristotela — po 14 a 8 gr. s výjimkou knih Elenchorum. Vycházíme-li z předpokladu, že do ceny byla započítávána délka doby trvání lekce, pak dražší a déletrvající byla i přednáška z rétoriky. Jazyky byly levnější (za vyučování řečtině se v těchto podchycených účtech neplatilo) a astronomie byla také pravděpodobně přednášena krátce, a tedy levně.

Srovnáme-li účty se seznamy přednášek pro příslušné roky, zjišťujeme zajímavé nepravidelnosti. Roku 1571 byl Petr Codicillus placen za přednášené Fyziky, které měl však zapsány v extraordiariích, jelikož řádně měl toho roku přednášet Homéra. Téhož roku nebylo zkoušeno (a tedy ani placeno) z řádně přednášených Aristotelových Elenchorum a z Etiky Nikomachovy. Podobné výsledky lze získat i pro léta 1575 a 1585. Znamená to, že ani zařazení přednášky mezi ordinaria nezaručovalo profesorovi, že za ni bude honorován. Výběrový systém předmětů ke zkouškám dělení na ordinaria a extraordinaria v některých ohledech znehodnocoval. Mimořádné lekce byly obecně kratší rozsahem a měly minimální šanci, že se z nich bude zkoušet — nepřesunula-li se do nich později část základního kursu.

Výsledky rozboru shromážděných seznamů přednášek lze shrnout tak, že byla zjištěna tři rozdílná období. První zahrnuje 70. a 80. léta, potom následuje jedenáctiletá pauza s jedinou výjimkou (ZS 1591), pro kterou jsem seznamy přednášek v excerpovaných pramenech nenalezla. Od roku 1597 až do univerzitní reformy r. 1609 sledujeme druhé období a po reformě až do konce existence předbělohorské utrakvistické univerzity (z posledních let okolo r. 1620 se ordines nedochovala) třetí, poznamenané reformními pokusy. Právě z tohoto důvodu byla rozvrhům výuky a jejich náplni v tomto článku věnována větší pozornost.

Ze soupisu přednášek za celé sledované období je jasně patrný pokles zájmu o artes formales (logika, gramatika, rétorika a poetika) ve prospěch přednášek artes reales (přírodní filozofie, aritmetika, astronomie a morální filozofie). Není pochopitelně možno se domnívat, že by tradiční předměty zcela vyklidily pole — nebylo by to možné již proto, že by to znamenalo úplný rozchod s celoevropskou výukovou tradicí a ztrátu kontinuity výuky s ostatními univerzitami. Jestliže však v prvním období měla největší význam výuka aristotelské logiky a humanismus se prosazoval zejména velkým zájmem o gramatiku a obecně jazykové přednášky, sledujeme později posun zájmu k přírodní a zejména morální filozofii, astronomii a aritmetice, v posledním období pak přibývající i historické, politické a ekonomické přednášky. Vliv na tyto proměny měly i pokusy o lekce patřící do náplně za husitství zaniklých a již nikdy samostatně neobnovených fakult, tj. přednášky právnické a medicínské.

Filozofický život v předbělohorských Čechách utvářely nebo alespoň nepřímo spoluutvářely dobové filozofické proudy a tendence, které určovaly tvář výuky na univerzitě. V popředí dobové filozofie stál renesanční aristotelismus, resp. proudy vcházející s ním do polemické diskuse (především ramismus).^{41/} S rozvojem praktické a morální filozofie přicházeli však více ke slovu i autoři římsí — především Cicero. Toho humanistická filozofie, akcentující filozofické problémy řeči (otázka rétoriky jako filozofické disciplíny), stavěla na čelné místo. Velký celoevropský vliv měla v tomto ohledu díla i praktická pedagogická činnost štrasburského Johanna Šturma.^{42/} Bez vlivu na české prostředí však nezůstala ani renesance aristotelismu v podobě koncipované původně Filipem Melanctonem, později po jeho smrti rozpracovávaná do ortodoxní podoby zejména v polemikách s ramistickým pojetím dialektiky. Vývoj na luteránských univerzitách vyvrcholil v 90. letech zákazem užívání ramistické literatury.^{43/} Pro Prahu (podobně jako např. pro slezské latinské školy) však význam děl tohoto francouzského myslitele naopak nabýval na významu, což se projevilo zejména po reformách let 1609—1612, jak ukázaly rozborů soupisů přednášek.

^{41/} P. S. Allen, *The Age of Erasmus*, Oxford 1914; J. Legowicz, *Prehled dějin filozofie. Základy doxografie*, Bratislava 1973; F. Novotný, *O Platónovi IV., Druhý život*, Praha 1970, s. 145—628; A. Nowicki, *Filozofia Włoskiego Odrodzenia*, Warszawa 1967; Z. Ogonowski, *Filozofia szkolna w Polsce XVII wieku*, Warszawa 1985; Ch. B. Schmitt, *Aristotle and the Renaissance*, Cambridge 1983; M. a M. Svatošovi, *Živá tvář Erasma Rotterdamského*, Praha 1985; J. Tvrdý, *Průvodce dějinami evropské filozofie*, Brno 1947.

^{42/} W. Rüegg, *Cicero und der Humanismus, formale Untersuchungen über Petrarca und Erasmus*, Zürich 1946; A. Schindling, *Humanistische Hochschule und freie Reichstadt. Gymnasium und Akademie in Strassburg 1538—1621*, Wiesbaden 1977. U nás šturmovské pojetí světa a procesu jeho poznávání rozšiřoval Jan Kocín z Kocínětu — srovn. A. Truhlář, *Příspěvky k dějinám studií humanistických v Čechách*, Jan Kocín z Kocínětu, *České museum filologické IV*, 1898, s. 446—466; viz též *Rukověť 3*, s. 52—53.

^{43/} P. Petersen, *Geschichte der aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutschland*, Leipzig 1921; M. Wundt, *Die deutsche Schulmetaphysik des 17. Jahrhunderts*, Tübingen 1939.

Paralelní existence obou filozofických logických směrů v českých zemích jednak poukazuje k velké tolerantnosti v prostředí poměrné náboženské snášenlivosti, a jednak tento fakt již sám od sebe vybízí ke srovnání a kritice. Melanchtonovou i Ramovou Logikou (Ramova Logika je k r. 1614 v již zmiňované zprávě univerzitních profesorů k defenzorům konkrétně zmiňována jako učební náplň) se zabývali semiramisté čili filiporamisté, prostředkující mezi aristotelskou dialektikou Melanchtonovou a dialektikou v pojetí Ramově.^{44/} Jak vysvítá zvláště z německého filozofického vývoje této doby, spoluvytvářela jeho charakter také problematika konfesijní.

Souhrnně lze charakterizovat výsledky zkoumání tak, že výuka filozofie na pražské univerzitě nezůstala ve středověkých kolejích, ale spolu se zdomácněním jazykového a literárního humanismu prošla výraznými proměnami. Zásahu na tom má pravděpodobně především generace profesorů, kteří na univerzitu přišli na konci 80. a v 90. letech 16. století a jejichž představitelem může být jmenován dlouholetý rektor Bacháček. Z této skupiny vyšel i hlavní iniciátor reformy let 1609—1612 Adam Zalužanský ze Zalužan, který sice univerzitu opustil a věnoval se lékařské praxi a botanickým zájmům, jako stavovský defenzor však zpracoval program proměny univerzity.

Specifickým problémem se pro české prostředí stává také poměr obsahu výuky na univerzitě k obsahu výuky na nižších partikulárních školách, které konkrétně v Čechách pražská univerzita spravovala. Dokladem snahy o takovou teoretickou kodifikaci by mohly být školní řády, vydávané pro tyto nižší školy též prací některých univerzitních profesorů pražské akademie nebo snahy přímo o založení „vzorného gymnázia“ — classes — při univerzitě.^{45/} Kromě toho absolventi pražské univerzity vyučovali na těchto nižších městských školách, jejichž výuka se někde podobala svým provozem výuce na univerzitě, na kterou také partikulární školy své žáky připravovaly. Jak vyplývá z literatury, byla úro-

veň jednotlivých škol různá a na úroveň výuky na univerzitě mělo vliv také věkové složení žáků studujících společně v jednom roce.^{46/}

Na základě zpracované literatury a pramenů, které budou zpřístupněny ve Zprávách AUK, lze soudit, že v uvedených historických podmínkách své ne zcela samozřejmé existence a v neutěšených hospodářských podmínkách dokázala se univerzita ještě před reformami počátku 17. století vyrovnat v mnohém s výukovými trendy panujícími na evropských univerzitách a nepodlehout politickoideovým extrémům, které redukovaly možnosti výkladu filozofické látky na pomelanchtonovskou ortodoxii aristotelismu či na (v mnohém již nefilozofickou) spíše rétorickou dialektiku čistého ramismu. Bude ovšem nutno nadále se věnovat badatelsky pražské filozofii a především provést analytické rozbory dochovaných děl, zápisů přednášek a různého poznámkového materiálu.

JARMILA PEŠKOVÁ

Die Ordines lectionum als Quelle der Bestimmung des Unterrichts an der Artistenfakultät der Prager Universität in den Jahren 1570—1619

ZUSAMMENFASSUNG

Die Arbeit stützt sich auf eine breite Recherche des handschriftlichen Materiales der Prager utraquistischen Universität, auf deren Grundlage ein Verzeichnis aller erhaltenen Studienpläne der Universitätslektionen zusammengestellt werden konnte. Die erfaßten Ordines konzentrieren sich in drei Blocks: durchgehend konnten die siebziger und achtziger Jahre dokumentiert werden. Es folgt eine Lücke und dann der Block der Ordines für die Periode ab 1597 bis zu den Universitätsreformen im Jahre 1609 und endlich der dritte Komplex, der bis 1619 reicht. Es wird eine Analyse der Verteilungsart der Vorlesungen unter den Professoren, dem Umfang der Unterrichtsstunden, der Höhe der Gebühre für die einzelnen Lektionen und der Einteilung der Grundvorlesungen sowie der freien Vorlesungen im Verlauf der Woche durchgeführt. Es bestand ein Rückgang des Interesses an den artes formales (Logik, Grammatik, Rhetorik und Poetik) zu Gunsten der Vorlesungen über die artes reales (Naturphilosophie, Aritmetik, Astronomie und Moralphilosophie). Die traditionellen Fächer konnten selbstverständlich nicht voll beseitigt werden — das hätte u. a. einen Abweg von den europäischen Unterrichtstraditionen und den Verlust der Kontinuität des Unterrichts bedeutet. Wenn sich aber in der älteren Periode des Humanismus besonders ein großes Interesse an der Grammatik und an dem allgemeinen Sprachunterricht durchsetzen konnte, können wir später einen Verschiebung der Interessen zur Natur- und besonders Moralphilosophie, Astronomie und Aritmetik verfolgen, in der letzten Periode nehmen ebenfalls historische, ökonomische und politische Vorlesungen zu. Ein-

^{46/} Srovn. P. Arriès, *Geschichte der Kindheit*, München 1988, s. 285—348.

^{44/} K recepci Ramovy Logiky srovn. blíže J. Král, *České logiky humanistické*, in: Č. Stehlík (ed.), *Šimon Gelenius (Jelenius) Sušický, Logika*, Praha 1926, s. 1—67; J. Král, *Československá filosofie. Nástin vývoje podle disciplin*, Praha 1937; Z. Winter, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Kulturně-historický obraz*, Praha 1901, s. 579—588; Řípovo srovnání obou logických směrů zmiňuje též Rukověť 4, s. 323—328; k dalšímu viz K. Svoboda, *Šimona Gelenia Sušického překlad a výklad Ciceronových Paradox*, LF 43, 1916, s. 333—337; též, *Šimona Gelenia Sušického Logika a Rhetorika*, LF 44, 1917, s. 353—356 a 427—432; k filozofickým názorům J. Jessenia srovn. blíže Z. Horský, *Kosmologické názory Jana Jessenia*, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 2, 1955, s. 126 nn. Též J. Polišenský, *Jan Jesenský — Jessenius*, Praha 1965, s. 23—25; ze starších studií se touto tematikou zabývali J. Král, *Jessenius filosof*, Česká mysl 19, 1923, s. 129—141 a 211—222; K. Svoboda, *Jana Jesenského Zoroaster*, LF 49, 1922, s. 208—212; F. Novotný, *O Platónovi*, s. 605—607; Č. Zíbrt, *Česká logika ze XVI. století od Š. Gelenia Sušického*, ČČM 72, 1898, s. 171—178 a 252 až 263.

^{45/} Z. Winter, *Život a učení, dle rejstříku*, zejm. s. 88—93, 645—648.

fluß auf diese Veränderungen hatten auch Versuche juristische und medizinische Vorlesungen, die in der Hussitenzeit eingegangen waren, aufleben zu lassen.

Im Vordergrund der Interessen des Unterrichts der Philosophie stand der Aristotelismus. Die Entfaltung der praktischen und Moralphilosophie führte zu einer größeren Betonung der römischen Autoren, besonders Cicero. Seit dem Jahrhundertende, besonders nach den Reformen von 1609-11, stieg die Bedeutung des Studiums der Werke von Pierre de la Ramée an, also von Texten die schon seit den neunziger Jahren an den lutheranischen Universitäten verboten waren. Das Philosophiestudium machte so nach der Annahme des literarischen Humanismus in Prag bedeutende Veränderungen durch. Es war dies besonders das Verdienst einer Professoren-generation, die an der Wende der achtziger und neunziger Jahre nach Prag gekommen war und unter welchen der langjährige Rektor Martin Bacháček und der Initiator der Reformen von 1609-11 Adam Zalužanský eine bedeutende Rolle spielten. In einer komplizierten historischen Situation und mit vielen Wirtschaftsproblemen verstand es die Universität noch vor den Reformen in manchem mit den europäischen Unterrichtstendenzen in Einklang zu bringen ohne den politisch-ideellen Extremen der Zeit zu unterliegen, welche die Vorlesungen des philosophischen Stoffes auf den orthodoxen Aristotelismus nach Melanchton oder auf die in manchem unphilosophische und eher rhetorische Dialektik des reinen Ramismus reduzierten. Die Erfassung der Ordines lectionum kann zu einer Eröffnung der Forschung über die Prager Philosophie in der besprochenen Periode führen.

HOSPODÁŘSKÁ SPRÁVA KARLOVY A REČKOVY KOLEJE (80. LĚTA. 16. STOLETÍ - 1622)

LENKA NEŘOLDOVÁ

Jestliže chceme popsat a současně zhodnotit chod a bezprostřední výsledky hospodářské správy staré univerzity v posledních desetiletích jejího trvání, musíme vyjít ze základního správního členění této instituce.^{1/}

Nepraktická roztržitost univerzitní hospodářské správy, daná zachováním starého kolejního systému, kdy každá kolej tvoří samostatnou správní jednotku v rámci vysokého učení, byla mj. příčinou nevalného hospodářského efektu. Vlastní výkon správy se řídil základními předpisy zakotvenými ve statutech, která však odrážela její velmi starý stav a potřeby. Praxe si sice vynutila určité úpravy původních předpisů, ale základní zůstalo nezměněno: hospodářskou správu vykonávali sami členové univerzity, v dané situaci tedy karolinští mistři kolegiáti, a nikoli úředníci ke správně hospodářským úkonům zvláště najímaní, jak tomu bylo na všech jiných panstvích.^{2/}

V tomto období se veškerý život univerzity soustředil ve dvou kolejích, totiž misterské Karlově a studentské Rečkově. I přesto byly všechny ostatní koleje spravovány dle starých zvyklostí, misterské probošty a studentské direktory v čele s děkanem artistické fakulty jako správcem Rečkovy koleje. Oddělená správa se mimo vlastních kolejních domů týkala zejména péče o kolejní vesnice, která tvořila hlavní obsah správní činnosti.^{3/}

^{1/} O tom zejm. K. Beránek, Kancelář Karlovy university na zlomu XVI.—XVII. věku, SAP IX/2, 1959, s. 220—239.

^{2/} Srov. např. V. Černý, Hospodářské instrukce, Praha 1930, s. 40—102, dále E. Cironisová, Vývoj správy rožmberských panství ve 13.—17. století, SAP XXXI/1, 1981, s. 105—173 a konečně velmi podnětná studie H. Chvátalové, Kniha výjezdů záduší sv. Mikuláše na Starém Městě pražském z let 1579—1597 [Příspěvek k sociální skladbě předbělohorské vesnice], SAP XXXVIII/2, 1988, s. 583—603.

^{3/} Zde je na místě podat přehled univerzitních vsí. Vycházím z údajů univerzitního urbáře, Archiv Univerzity Karlovy [dále AUK], sign. A 44, údaje k r. 1615, f. 15a—26a a Soupisu příjmů univerzity z r. 1653, SOA Litoměřice, pob. Žitenice, Rodinný archiv

V dalším textu bude podán výklad hospodářské správy obou výše zmíněných kolejí, tedy Karlovy a Rečkovy. K osvětlení správní praxe napomohly především tzv. kolejní manuály, tj. úřední knihy, vzešlé z činnosti proboštů a děkanů, pro doplnění i manuály rektorské. Nespornou soudní agendu lze zachytit v pozemkových knihách obou kolejí.^{4/}

Proboštskou a děkanskou působnost ve správě kolejí můžeme rozdělit do čtyř základních oblastí. Jednak je to správa jednotlivých vsí v užším smyslu, prostředkovaná pravidelnými výročními kontrolami ve vsích, tzv. „výjezdy“. Na nich byli také každoročně střídání ve funkcích vesničtí rychtáři a konšelé, mluvíme o tzv. „obnovách“. Patří sem proto i funkce a dosah působnosti vesnické samosprávy. Lze sem zařadit i každodenní správní činnost, vyvolanou vyřizováním žádostí poddaných a jiných osob a naléhavých záležitostí vůbec. Druhou oblastí je správa soudní. Když pomineme soudnictví trestní, je to především rozsáhlá agenda soudnictví ve věcech majetkových, ať sporných nebo nesporných. Zvláštní součástí soudnictví tvoří sirotčí agenda, již byla věnována mimořádná péče. Dále je to nepřilíš rozsáhlý okruh správy provozů ve vlastní režii, konkrétně dvou panských dvorů, několika pronajímaných mlýnů a hospodaření s panskou půdou. Konečně čtvrtá oblast — finanční správa. Vzhledem k tomu, že účetní písemnosti se do dnešní doby nezachovaly, jsou naše znalosti finanční správy poněkud zprostředkované a opírají se, až na malé výjimky, výhradně o informace z úředních manuálů. Z toho důvodu zde bude pojednáno především o praxi pravidelných „počtů“ probošta a děkana, jejichž účelem byla zejména kontrola finanční agendy obou správců. Stranou našeho zájmu zůstává běžná správa provozu kolejního domu, přesto však bude alespoň zčásti zmíněna a to v souvislosti s finanční správou.^{5/}

Lobkovicové Roudničtí, sign. A 50. Karlově koleji patřilo pět vsí s třiceti osmi osedlými, ve vzdálenosti 2—2,5 míle od Prahy. Jde o vsi Horní Počernice, Čertousy, Psáry, Drahelčice, Nenačovice. Ke koleji Všech svatých patřily Tvršice, 10 mil od Prahy, s osmi osedlými; ke koleji Císařské 10 mil vzdálený Radkov a Doubek, tři míle od Prahy, s patnácti osedlými; ke koleji Rečkově vsi Michle a Dolany, půl a dvě míle od Prahy s 39 osedlými; ke koleji Národa Českého vsi Děčany, Semeč, Kozmice a dvě usedlosti v Buhnech, vsi vzdáleny od Prahy 8—11 mil s 18 osedlými; ke koleji Nazaretské vsi Baštěk, Postřižín dvě míle od Prahy a Čakov a Tatouňovice, vzdálené pět mil, měly 8 osedlých; ke koleji Loudově ves Mečíř, vzdálená sedm mil s osmi osedlými a ke koleji Hedvičině ves Krymlov, 5 mil od Prahy se sedmi osedlými. Podobný přehled také u Z. Wintera, O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje, Praha 1899, s. 70—74, zpracovaný na základě starých univerzitních manuálů.

^{4/} Úplný přehled manuálů, spolu se stručnou charakteristikou podal K. Beránek, Kancelář, s. 233—240. Obě pozemkové knihy jsou uloženy v Archivu hlavního města Prahy (dále AMP), pozemková kniha Karlovy koleje pod sign. 2915, se zápisy z let (1593) 1605—1711 pro vsi Horní Počernice a Čertousy, 396 fol., pozemková kniha Rečkovy koleje, sign. 5573, (1495) 1605—1702, Michle a Dolany, 366 fol.

^{5/} O správě kolejního domu zejm. Z. Winter, O životě, s. 50—70.

1. BĚŽNÁ SPRÁVA PODDANSKÝCH VSÍ

V čele kolegiátů Karlovy koleje stál probošt, volený každoročně kolem sv. Jiří, přičemž úřad nastoupil o půl roku později na sv. Havla. Tehdy také byli z kolegiátů voleni dva klíčníci („aeditui“), ti byli nápomocni při správě financí. Pro zapisování měl probošt k dispozici studenta s titulem fiskarius. Správcem Rečkovy koleje byl děkan artistické fakulty, volený každoročně kolem sv. Havla. Mimo záležitosti vlastní fakulty se ujímal bez volby řízení Rečkovy koleje, k ruce měl dva dispensátory pro vedení fakultních věcí a dva pro vedení účtů. Byl představeným sboru direktorů českého národa, správců ostatních studentských kolejí. Direktori dále jmenovali studenta — fiskaria, který spravoval společnou pokladnu těchto kolejí. Děkan spolu s direktory rozhodoval o důležitějších správních záležitostech a revidoval výroční účty.^{6/}

Podle statut z roku 1528 byla proboštova působnost vůči kolejním vesnicím následující: probošt nebude sedláky utiskovat, ale starat se o zvelebení jejich hospodářství. Nemá bez příčiny sedláky trestat, naopak jakékoli provinění se přednese před kolegiátu a potrestá se podle jejich rozhodnutí. Pravidelné vesnické soudy se konají dvakrát do roka, vždy dva týdny po svátku sv. Jiří a sv. Havla. Na nich probošt vyslechne žádosti a stížnosti, rozsoudí vážnější majetkové spory a vybere dlužné úroky. Menší správní záležitosti byly svěřeny rychtáři a konšelům.^{7/}

Praxe užší správy vesnic posledních dvou desetiletí 16. a počátku 17. století se však poněkud odchylovala od předpisů statut. Ke kontrole činnosti a volbě nových rychtářů a konšelů, tj. k „obnovám“ či „soudům“, kde byly řešeny i důležitější majetkové záležitosti sporné povahy, vyjížděl jedenkrát do roka probošt Karlovy koleje spolu s přízvanými osobami, jejichž počet byl různý. V Horních Počernicích se kontrola konala většinou v květnu, ojediněle i v červnu, pouze jedenkrát byl zaznamenán případ obnovy odbývané v koleji.^{8/} Do Drahelčic a Nenačovic se vyjíždělo v červnu, mimořádně i v červenci nebo srpnu: první den byl konán soud v Drahelčicích, druhý den v Nenačovicích. Obnova v Psárech probíhala do roku 1601 v říjnu, od roku 1601 v červenci.

Vlastní kontrola s volbou samosprávy měla svůj řád. Nejdříve páni kontrolovali na formální žádost odstupujícího rychtáře „sjitím do grun-

^{6/} Bližší o tom K. Beránek, Kancelář, s. 223—233, k fiskariovi studentských kolejí srov. AUK, B 15, f. 383a, r. 1607; „fiscarius pronuntiatum collegiorum fiscii Paulus Gessinus Pragenus“. Za lask. upozornění na existenci tohoto úředníka děkuji PhDr. K. Beránkovi.

^{7/} Statuta Collegii Caroli Quarti, ed. A. Voigt, in: Acta litteraria Bohemiae et Moraviae II, Pragae 1793, s. 71—222 a Continuatio statutorum Collegii Caroli Quarti. Tamtéž, s. 222—226. Nejnověji pak J. Tříška, Starší pražská univerzitní literatura a karlovská tradice, Praha 1978, s. 75—78.

^{8/} AUK, B 14, f. 207, r. 1603.

tů“ hospodaření jednotlivých sedláků. Poté složili své úřady dosavadní rychtář a konšelé, byli jmenováni noví a zavázali se přísahami, že budou náležitě vykonávat vše, co je jejich povinností. Mimo rychtáře a dva až čtyři konšely byli voleni dva kominíci a dva hajní. Následovalo napomenutí všem vesničanům, zvláště jejich představenstvu, aby řádně hospodařili a dobře se chovali. Pokud byly při vsi panské provozy, polnosti nebo lesy, kontrolovaly se také, ale nepravidelně, spíš byly k jejich inspekci činěny zvláštní cesty. Pouze během řízení v Drahelčicích, Nenačovicích a Psárech se pravidelně dohlíželo na hospodaření hajných v panských lesích. Konečně součástí obnovy poddanské samosprávy bylo rozsouzení některých sporných záležitostí, přijímání žádostí, případně vymáhání dluhů, ale většina takových věcí se vyřizovala během roku, buď při zvláštních cestách nebo přímo v koleji. Také rozsáhlá agenda dispozic s nemovitostmi a agenda sirotčí mívaly své místo jinde, důsledně alespoň pro vsi Karlovy koleje.

Obdobným způsobem probíhaly obnovy ve vsích Rečkovy koleje a to tak, že do Michle se jezdilo zpravidla v říjnu, tedy ke konci úředního období děkanova, který si s sebou přizval jednoho nebo dva direktory. Do Dolan vyjížděli správci nepravidelně, v květnu nebo červnu, případně září či říjnu. Zvláštnost tvořilo projednávání sirotčích záležitostí a skládání účtů pokladny sirotčích peněz v Dolanech, o tom však níže. O každé obnově byla učiněna písemná zpráva do příslušného manuálu, buď jako stručná zmínka nebo rozsáhlejší reference.^{9/}

O úkolech vesnické samosprávy se nedochovala v manuálech žádná instrukce. Proto je následující výklad založen na jistém zobecnění opakované praxe, zachycené v manuálech. Současně také přihlíží k výkladu této tematiky v literatuře.^{10/}

Zástupcem vrchnosti na vsi byl rychtář, který měl k ruce dva konšely. Odpovídal za vše, co se ve vsi dělo, a vrchnosti byl povinován přísahou.^{11/} Styk mezi rychtářem a vrchností byl prostředkován zpravidla ústně, v manuálech jsou však i opisy písemných vzkazů, posílaných rychtářům.^{12/} Spolu s konšely nebo jinými osobami vybíral rychtář běžné úroky a předával je vrchnosti.^{13/} Důležitou úlohu měla vesnická samospráva při vyřizování nesporné soudní agendy, konkrétně při prodeji usedlostí či polností a zejména ve věcech osiřelých statků. O nově osiřelých usedlostech podával rychtář zprávu do koleje,^{14/} spolu s rychtáři ze sousedních

^{9/} AUK, B 15, f. 144a—145a.

^{10/} V. Černý, Hospodářské instrukce, s. 87—89.

^{11/} Např. AUK, 62 B 11, f. 136b, r. 1616; rychtář, konšelé a hajní.

^{12/} AUK, B 15, f. 190, 199, r. 1603; rychtář děkanovi, tamtéž, f. 204a, r. 1603; děkan rychtáři.

^{13/} Tamtéž, f. 272a, r. 1605.

^{14/} AUK, B 25, f. 44a, r. 1600.

panství prováděl soupis inventáře a odhad ceny takového statku.^{15/} Dále prostředkoval při jejich prodeji jako zástupce vdov a sirotků a z tohoto titulu se též účastnil prodeje.^{16/} Všichni rychtáři přiváděli sirotky před vrchnost k pravidelným kontrolám,^{17/} v Michli a v Dolanech měli ve správě i pokladnu sirotčích peněz.^{18/} Rychtář také vedl pravidelná shromáždění všech usedlých, tzv. „hromady“, na nichž se projednávaly nejrůznější záležitosti, např. urovnání drobnějších sporů. Ti, kdo se hromad neúčastnili, byli trestáni pokutou, kterou ukládal rychtář.^{19/} Byla mu svěřena i činnost související s vybíráním berně. Prováděl měření polí, aby mohla být daň rozdělena mezi osedlé,^{20/} daň také vybíral a odváděl.^{21/}

Kominíci, jmenovaní rovněž při obnově, dohlíželi na zachování bezpečnosti při manipulaci s ohněm, zejména měli pravidelně kontrolovat stav komínů.^{22/} Hajní hlídali veškerou panskou půdu, tedy lesy, rybníky a louky, nesměli dopouštět krádeže dřeva, ani pytláctví. Jestliže někdo potřeboval hlínu, mohli mu ji prodat, účet skládali pánům.^{23/}

Převážná většina správních záležitostí se ovšem vyřizovala mimo tyto výroční kontroly. Lze těžko určit, který den v týdnu byl v koleji stanoven jako úřední, či lépe řečeno, zda vůbec takový den existoval. Tady záleželo spíš na osobě každého správce, jakým způsobem běžnou agendu vedl. Ve skutečnosti můžeme v zápisech většiny proboštů a děkanů objevit jistou pravidelnost ve vyřizování určitých záležitostí jedenkrát do týdne nebo dvou týdnů, ale nutné věci byly vyřizovány ihned. O pravidelném „úřadování“ můžeme s jistotou mluvit pouze u M. Václava Vlavčina, ať jako probošta nebo děkana.^{24/} Ten totiž shromažďoval všechny správní záležitosti tak, jak přišly, a jedenkrát za týden, případně za čtrnáct dní je přednášel sboru kolegiátů, případně direktorů, a vyřízení s datem jednání a nadpisem „Proposita“ zapsal do manuálu.^{25/}

Vlastní podání přicházela před pány buď ústním vyřízením, často přes rychtáře, ale také písemně. Písemné žádosti poddaných se týkaly zejména vydání podílu na otcovském statku,^{26/} dále to byly žádosti o vydání

^{15/} AUK, B 14, f. 519—520, r. 1607; ocenění Velfkovského statku v Počernicích.

^{16/} AMP, 2915, 5573; zde průběžně.

^{17/} AUK, B 14, f. 23b, r. 1598.

^{18/} AUK, A 48, f. 169b—171a, r. 1598.

^{19/} AUK, B 15, f. 399, r. 1607.

^{20/} AUK, A 13a, f. 282a, r. 1594.

^{21/} AUK, B 14, f. 420a, r. 1605.

^{22/} AUK, B 15, f. 144a—145a, r. 1602.

^{23/} Tamtéž, f. 399, r. 1607.

^{24/} AUK, A 13a, f. 201a—223b, r. 1590—1591; dále AUK, B 14, f. 108—179, r. 1601 až 1602; AUK, A 48, f. 140—239, r. 1597—1599; AUK, B 25, f. 207—224, r. 1603—1604.

^{25/} Jako příklad uvedme frekvenci „Proposit“ v roce 1599, podle AUK, A 48, f. 197 až 239, leden — září 1599: 5. 1., 16. 1., 6. 2., 13. 2., 20. 2., 27. 2., 2. 3., 27. 3., 3. 4., 14. 4., 17. 4., 24. 4., 1. 5., 8. 5., 22. 5., 9. 6., 14. 6., 23. 6., 12. 7., 17. 7., 24. 7., 2. 8., 14. 8., 23. 8., 11. 9., 18. 9.

^{26/} AUK, B 15, f. 8a—9a, r. 1599.

zhostného nebo fedrovního listu, které pak byly spolu se zněním příslušného listu opsány do manuálu.^{27/} Mimo takovou drobnou agendu se v koleji často projednávaly záležitosti dispozic se statky a věci sirotčí.

Podle statut z roku 1528 měl probošt všechna důležitější jednání o statky a důchody přednášet ostatním kolegiátům a vyřizovat je podle jejich rozhodnutí. Toto nařízení bylo v praxi skutečně důsledně zachovááno, přičemž správce Rečkovy koleje měl ve věcech poddanských daleko větší samostatnost než karolinský probošt.^{28/} Jestliže sbor kolegiátů nebo děkan, případně i s direktory, uznali za vhodné, mohl se konat k vyřízení běžných správních záležitostí mimořádný výjezd. Zejména šlo o cesty k likvidaci nejrůznějších škod.^{29/} Mimoto se do vzdálenějších vsí vyjíždělo k projednávání agendy většího rozsahu, od rovnání rozepří po kontrolu hospodaření, nebo dokonce ke kontrole a ověřování počtu sirotků, tedy jejich „stavění“. Podle obsahu lze tyto výjezdy nazvat soudy, ačkoli v manuálech tak označovány nejsou.^{30/} Byly asi konány dle potřeby.^{31/}

2. SOUDNICTVÍ V MAJETKOVÝCH ZÁLEŽITOSTECH, SIROTČÍ AGENDA

Základní poznatky o soudní správě ve věcech sporného i nesporného práva lze čerpat opět především ze záznamů kolejních manuálů, v nichž se odráží celé podkladové řízení příslušného právního aktu a teprve v souvislosti s nimi posuzovat zápis v pozemkové knize, který je výsledkem předchozího jednání.

Celé řízení začínalo podáním žádosti o příslušnou transakci, tedy prodej, směnu, pronájem, případně žádostí o evidenci vedlejších aktů, například kladení splátek, a konečně žádostí o narovnání jakéhokoliv majetkového sporu. Tyto „suplikace“ mohly být podávány buď ústně přímo žadatelem či prostřednictvím rychtáře nebo písemně. Jednoduché schvalovací řízení proběhlo v Karlově koleji zpravidla v celém kolegiu, děkan takové záležitosti vyřizoval sám. Následoval vlastní právní akt, v případě trhů a pronájmů poddanské půdy za významné spolupráce rychtáře a konšelů příslušné vsi. Konečně smlouva jako výsledek takového jednání byla zapsána stručně do manuálu a v úplném znění do pozemkové knihy.^{32/}

Pozemková kniha představovala pro vrchnost zejména evidenční po-

^{27/} AUK, B 14, f. 193b, 195—197, r. 1602.

^{28/} K. Beránek, Kancelář, s. 227—233.

^{29/} AUK, B 14, f. 130, r. 1597; škody v lesích; AUK, B 25, f. 130, r. 1609; výhořelí v Drahelčicích.

^{30/} V. Černý, Hospodářské instrukce, s. 83—87.

^{31/} AUK, B 25, f. 193, 22. 5. 1616.

^{32/} Např. narovnání bratří Řehákových z Michle, kteří zdědili po otci dvě usedlosti, 3. 7. 1610 podali žádost o narovnání, 7. 7. byl učiněn výjezd do Michle a určeno, aby každému připadla jedna z usedlostí. V manuálu dále uveden odkaz na pozemkovou knihu, v níž jsou vlastní texty smluv (AUK, B 21, f. 144; AMP, 5573, f. 29a a f. 54a).

můcku výsledku právního jednání, jehož podkladové fáze byly více nebo méně důsledně zachyceny v manuálech. Zejména byla důležitá při evidenci sirotčího jmění, což dokládají odkazy na knihové zápisy, porůznu dochované v manuálech a učiněné v souvislosti se správou sirotčích záležitostí.^{33/} Právní platnost takového zápisu netřeba zdůrazňovat.^{34/}

V následujícím textu se zaměříme na velmi závažnou část agendy v nesporných majetkových věcech, totiž péči o sirotky, její podobu a odraz v manuálech a pozemkových knihách. Současně je péče o sirotky na kolejních statcích posuzována se zásadami charakterizovanými podle hospodářských instrukcí V. Černým^{35/} a podle pozemkových knih V. Procházkou.^{36/} Sirotčím záležitostí byla skutečně věnována velká pozornost, protože dostatečná péče o osiřelý majetek měla svůj užitek. Tak především včasné obsazení osiřelého statku novým hospodářem zamezilo nebezpečí zpusnutí a zastavení provozu. Dále byly opatrovány postupně skládané podíly sirotků, aby jim mohly být v dospělosti vyplaceny a usnadnily tak počátek jejich samostatného hospodaření. Konečně peníze uložené v sirotčí pokladně představovaly pohotový platební prostředek, který mohli v případě potřeby využít jak osedlí poddaní, tak sama vrchnost, a úročnými půjčkami jej i zvětšit.

Jestliže zemřel hospodář a zanechal po sobě vdovu, děti a případně další „nápadníky“ o podíl na jeho usedlosti, bylo povinností rychtáře tuto skutečnost oznámit příslušnému správci.^{37/} Následovalo rozhodnutí o výjezdu k takovému statku, aby se provedla předběžná inventarizace movitého příslušenství. Prováděl ji probošt s jednou nebo dvěma přizvanými osobami, většinou kolegiáty. Děkan vyjížděl s některým direktorem. Daleko častější byly takové cesty při proboštském úřadě, souviselo to zřejmě s tím, že probošt vedl veškerou sirotčí agendu sám jen s nutným přispěním vesnické samosprávy.^{38/} Děkan prováděl tento úkon velmi zřídka, například při úmrtí hospodáře na usedlosti se zvláštním provozem.^{39/} Snahou obou správců bylo prodat co nejdříve osiřelou usedlost novému hospodáři, aby se zamezilo nebezpečí zpusnutí.

Vlastnímu prodeji předcházelo stanovení prodejní ceny formou „šacuňku“, který prováděli místní rychtář a konšelé a dva poddaní z jiných panství, zpravidla rychtáři. Šacuňk znamenal důkladnou inventarizaci a ocenění veškerého movitého i nemovitého příslušenství, dále evidenci

^{33/} AUK, B 14, f. 443, r. 1605.

^{34/} V. Procházka, Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, Praha 1963, s. 34—37.

^{35/} V. Černý, Hospodářské instrukce, s. 92—94.

^{36/} V. Procházka, Česká poddanská nemovitost, s. 430, 453—510.

^{37/} AUK, B 14, f. 10b, r. 1597; zpráva drahelčického rychtáře o úmrtí P. Mařence.

^{38/} AUK, B 14, f. 528a, 1607; inventarizace výškovského statku v Drahelčicích, dále f. 565a, 1607; inventarizace statku J. Brauna v Počernicích ap.

^{39/} AUK, A 48, f. 179b, r. 1599; inventarizace zařízení kovární.

dluhů a stanovení prodejní částky na tomto základě. Ta byla, samozřejmě mimo dluhy, rozpočítána na podíly pozůstalých sirotků. Bylo zvykem podílet je stejným dílem, bez výjimky. Výsledek ocenění zaslal rychtář do koleje, kde byl zapsán do manuálu.^{40/}

Prodej sirotčího statku byl proveden rychtářem a konšely jako zástupci vdovy a sirotků. Zájemce ovšem musel nejdřív přednést žádost o koupi proboštovi nebo děkanovi. Šlo-li o poddaného z jiného panství, musel složit výhost a slíbit poddanství nové vrchnosti. Teprve poté byl trh sirotčí usedlosti povolen a vyřízení celé věci zapsáno do manuálu.^{41/} Následovalo uzavření smlouvy a její vklad do pozemkových knih. O všem byly činěny zmínky do manuálu. Platí to i o záznamech o kladení výročních splátek gruntovních peněz,^{42/} pořízených zpravidla po delší době, během níž se evidence nevedla.^{43/} V manuálech jsou také zachyceny četné žádosti o vydání podílů, v pozemkových knihách je pak pouze učiněna poznámka, že příslušný podílník byl uspokojen.^{44/}

Právní zvyklosti, které se dodržovaly při určování podmínek trhové smlouvy o sirotčí statek v kolejních vsích, se nijak podstatně neodlišovaly od pravidel užívaných na jiných panstvích v Čechách. Samozřejmě že ve dvou kolejních pozemkových knihách nelze postihnout všechny jevy, které charakterizoval V. Procházka ve své příručce, ale základní podmínky ujednání o sirotčí usedlosti zde dodržovány byly.^{45/}

Popsaná praxe uzavírání smlouvy o sirotčí statek však tvořila pouhou součástí rozsáhlé agendy zabezpečení sirotčího majetku. Znovu je nutno připomenout, že byla vedena rozdílně v Karlově koleji, kde tyto peníze opatroval probošt pod dohledem ostatních kolegiátů, a v Rečkově koleji, kde byla svěřena rychtáři a konšelům obou vsí, děkan pak pouze dohlížel na jejich hospodaření. Z tohoto hlavního rozdílu plynou další odchylky ve vedení sirotčí agendy.

Její součástí byla mimo snahy o zabezpečení osiřelého statku také péče o nezletilé sirotky. Ti byli nejméně jednou za rok kontrolováni na pravidelných „stavuňkách“, jejichž účelem bylo ověřit počet sirotků příslušné vsi, zjistit, kde pracují, a napomenout je k řádnému chování. Sirotky před pány přiváděl vždy rychtář, obvykle na předchozí příkaz.^{46/} Počerničtí sirotci se musili dostavit vždy do koleje pravidelně v listopadu, jak

^{40/} AUK, B 14, f. 476, 500–507, r. 1607; ocenění výškovského statku v Drahelčicích, tamtéž, f. 581–582, r. 1607; ocenění statku J. Brauna v Počernicích.

^{41/} AUK, B 25, f. 44a, r. 1609; smlouva o chlebovský statek v Čertousích.

^{42/} AUK, B 14, f. 64b, r. 1600; záznam o přijetí splátky sirotčích peněz k proboštských registrům.

^{43/} AUK, B 15, f. 104b, r. 1604; Matěj Brož z Michle žádá o zapsání všech splátek, které dosud složil.

^{44/} AUK, A 48, f. 204b, r. 1599; Jan Baxa z Michle žádá o vydání podílu. Nařizeno rychtáři, aby jej ze sirotčí pokladny uspokojil.

^{45/} V. Procházka, Česká poddanská nemovitost, s. 284–323, 347–363.

^{46/} AUK, B 15, f. 39a, r. 1599; kontrola sirotků se konala 18. 11.

napovídají průběžné záznamy v manuálech. Sirotci z Drahelčic se také kontrolovali v koleji, zpravidla v listopadu, mimořádně v lednu. Odlišná byla praxe v Psárech a Nenačovicích, kde bývali sirotci „stavěni“ při výjezdech k obnovám. Jestliže se v pravidelném termínu nemohla kontrola konat, byla učiněna jindy, ale musela se uskutečnit nejméně jednou za rok.^{47/} V rečkovských vsích se sirotci přehlíželi při sirotčích „počtech“, které skládali rychtář a konšelé do rukou děkana a přizvaných direktorů. Michelské sirotčí počty se konaly buď při zvláštním výjezdu nebo v koleji, zpravidla počátkem kalendářního roku. Vzhledem k tomu, že michelští prosluli nepořádnou správou sirotčích peněz, bývaly tyto kontroly konány častěji, mnohdy i bez ohlášení předem.^{48/}

Skládání účtu z hospodaření se sirotčími penězi skutečně představovalo základní formu správy sirotčí agendy. Při Karlově koleji bylo součástí pravidelných kontrol finančního hospodaření odstupujícího probošta. Jestliže dlužil nějaké peníze do sirotčí pokladny, třeba proto, že je mezi poddanými včas nevybral, byl samozřejmě povinen učinit tak dodatečně a peníze do pokladny odevzdat.^{49/} V Michli a v Dolanech byly účty skládány děkanovi a direktorům, jak již bylo řečeno výše.

Zpráva o kontrole účtů sirotčí pokladny byla zapsána do manuálu. Ostatně kontrola byla velmi jednoduchá, podle rychtářských nebo kolejních sirotčích register se zjistilo, jaká suma by v pokladně měla být, kolik z ní je půjčeno a kolik v pokladně skutečně zbývá.^{50/} Pokud byly zjištěny nepořádky, následovaly sankce. Byla to buď pokuta rychtáři a konšelům,^{51/} nebo dlužníkům, kteří váhali s vrácením vypůjčené sumy^{52/} případně i hrozba vězením.^{53/} Pokud nepořádky překročily únosnou míru, byla pokladna načas rychtáři a konšelům odebrána a opatrována v koleji, jak se to stalo v Michli.^{54/}

^{47/} AUK, B 14, f. 100a, r. 1601; sirotci z Drahelčic kontrolováni 27. 7. při volbě vesnické samosprávy, „protože se před půl letem nepostavili“.

^{48/} AUK, A 48, f. 156b, 21. 2. 1598; „snešeno o peníze z truhlice obecní, poněvadž jich sobě půjčují, aby to přetrženo časně nahlédnutím do truhlice a počtu činěním bylo.“ Kontrola se konala 26. 3. (f. 169b–171a), při níž zjištěny nedostatky, nová kontrola 22. 7. (f. 187b–188a), nepořádky trvají, konečně 19. 9. (f. 193a) rozhodnuto o dalším mimořádném výjezdu k sirotčím počtům, jeho výsledek nezapsán.

^{49/} AUK, B 14, f. 44b, r. 1599; M. Jan Gotsman dodává dlužné sirotčí peníze, tamtéž, f. 114a, r. 1601; dlužné peníze skládají M. Ondřej Mitisko a M. Jan Chorin.

^{50/} AUK, B 15, f. 347b–348a, r. 1606; Michle.

^{51/} Tamtéž, f. 270, r. 1605; v Dolanech uložena pokuta ve výši 5 kop míš.

^{52/} Tamtéž, f. 380, r. 1607; v Dolanech uložena pokuta ve výši dvojnásobku půjčené sumy.

^{53/} Tamtéž, f. 39, r. 1599; Michle.

^{54/} AUK, B 21, f. 150, r. 1610; nepřímá zmínka o tom v souvislosti se sirotčími počty v Dolanech, již r. 1611 pokladna zpět v Michli.

3. SPRÁVA PROVOZŮ VE VLASTNÍ REŽII, HOSPODAŘENÍ S PANSKOU PŮDOU

Režijní hospodaření na kolejních statcích zdaleka nedosahovalo úrovně, kterou známe z jiných patrimonií.^{55/} Týkalo se dvou panských dvorů náležejících Karlově koleji, několika mlýnů a kovárny v Michli, zčásti zařízené vrchností, určitého množství panských polností, prodávaných či pronajímaných různým osobám, a panských lesů. Vzhledem k takovému rozsahu režijního hospodaření jej mohli jak probošt, tak děkan spravovat sami bez přispění zvláštních úředníků. Většina informací, které dnes o těchto provozech máme, pochází z manuálů, trhové smlouvy o polnosti se zachovaly i v pozemkových knihách, z větší části však jde o smlouvy uzavřené po roce 1622.

Karlově koleji tedy patřily dva panské dvory, totiž Maškův dvůr v Čertousech u Počernic a Výšovský dvůr v Drahelčicích. Tyto dvory zmiňuje i urbář z roku 1623.^{56/} Vlastním hospodářem na panském dvoře byl jako všude jinde šafář. K roku 1601 se v kolejním manuálu dochovala smlouva s nově najatým šafářem na Maškovském dvoře. Podle této smlouvy, uzavřené na tři roky, byl zdejší šafář především povinen pečovat o ovce chované při dvoře. Současně propůjčil vrchnosti sto vlastních ovcí s ustanovením, že jí z nich případně polovina užitku, druhá polovina pak případně šafáři, jejich majiteli. Mimoto měl pobírat služné a potraviny pro čeledě. Šafářka, která se podle smlouvy starala o panský dobytek a drůbež, také pobírala služné.^{57/} Šafář byl dále povinen složit pánům přísahu; znění šafářských přísah se dochovala porůznu v manuálech.^{58/} Pokud se šafář osvědčil bylo možno smlouvu obnovit.^{59/}

Počátkem 17. století je kromě šafáře na počernickém dvoře znám i jiný správce. V manuálech je nazýván „ouředníkem“. Byl volen při obnovách samosprávy z počernických osedlých. Jeho povinností bylo dohlížet na šafáře.^{60/} Pobíral i jakési služné, nelze však tvrdit, že bylo pravidelné, protože zpráva o něm byla zachycena jen jednou.^{61/} Volba tohoto úředníka byla zřejmě dána zvláštní situací, která se při Maškovském dvoře vytvořila; šafář měl dbát především o ovce chované při dvoře, úředník pak o vše ostatní. Soudíme tak podle toho, že péči o doplňování stavu dobyt-

^{55/} H. Cironisová, Vývoj správy, s. 105–173.

^{56/} AUK, A 44, f. 29a, 32a, r. 1623.

^{57/} AUK, B 14, f. 110a, 19. 10. 1601.

^{58/} Např. AUK, 62 B 11, f. 137a, r. 1616.

^{59/} AUK, B 14, f. 198b, r. 1603.

^{60/} Tamtéž, f. 118b, k 21. 11. 1601 přijat jako úředník J. Šesták, „zvlášť, aby Maškovský dvůr spravoval“, tamtéž, f. 468b, 15. 6. 1606 jako úředník přijat V. Formánek.

^{61/} Tamtéž, f. 187a, 28. 11. 1602; J. Šesták žádá za svou službu 15 kop míš. a dva provazce dřeva v Michli. Jeho žádosti bylo vyhověno.

ka a polnosti vykazuje při kontrolách právě úředník,^{62/} za hospodaření s ovceci odpovídá šafář.^{63/}

Zprávy o poměrech na drahelčickém dvoře jsou velmi kusé, jde o pouhé zmínky o kontrolních výjezdech.^{64/}

Kontrolu hospodaření na panských dvorech vykonával probošt jednak při obnovách a dle potřeby i v průběhu roku. Tak se vyjíždělo ke kontrolám stavu ovcí, případně jejich stříži, dále k zjištění stavu dobytka, výsledků žní a podobně. Pouze jedenkrát máme dochovanou zmínku o tom, že do dvora odjeli společně odstupující a nový probošt, aby zde provedli inspekci a předali si hospodářství.^{65/} Při kontrolách byly kromě vlastního hospodaření revidovány i účty, které si vedl šafář ve zvláštní knize.^{66/}

Vrchnostenské mlýny jsou v pramenech uváděny dva, jeden Karlovy, druhý Rečkovy koleje. Mlýn zvaný Pod Jezerkou v Michli byl vykoupen od poddaného roku 1599.^{67/} Byl poté propachtován, například roku 1604 měšťanu Nového Města Janu Zaleskému, znění pachtovní smlouvy však zachyceno nebylo.^{68/} Druhý vrchnostenský mlýn byl v Nenačovicích,^{69/} kromě zpráv o občasných kontrolních výjezdech probošta o něm manuály nezmiňují nic bližšího.^{70/}

Při správě panských lesů, rybníků a vinic, polí a luk byli nápomocni rychtář, konšele a hajní. Nejjednodušším způsobem se využívaly panské lesy. Větší rozlohy lesů jsou uváděny v Počernicích, Nenačovicích, Psárech a v Michli.^{71/} Pravidelně v lednu nebo v únoru se při zvláštním výjezdu vyměřovalo a prodávalo dřevo různým zájemcům.^{72/} Mimořádně se do lesů jezdilo ke zjištění větších škod.^{73/} Jen zřídka byly lesy využívány k lovu.^{74/}

Významněji ke zvýšení příjmů přispěla ostatní panská půda, využívaná jako vinice, chmelnice, pole a louky. Část této půdy byla předána do správy rychtáře a konšelů a ti ji z pověření vrchnosti prodávali s úrokem svým sedlákům. Taková praxe byla častá v Počernicích, ale zejména v Michli. Část polností se prodávala nepoddanským osobám, či přesněji

^{62/} Tamtéž, f. 183b, r. 1602; „ouředník“ vykazuje dobytek a dále je spolu s ním kontrolováno, jak vzešlo ozimé obilí.

^{63/} Tamtéž, f. 405a, r. 1605; o stříži ovcí za přítomnosti šafáře; AUK, B 25, f. 178b, r. 1610; se šafářem sčítány ovce a jehňata.

^{64/} AUK, B 25, f. 193a, r. 1610.

^{65/} Tamtéž, f. 2b, 15. 10. 1608; M. Jan Tetauer předává hospodářství čertouského dvora M. Kryštofu Matebeovi.

^{66/} AUK, B 14, f. 440, r. 1605; „Registra dvoru maškovského“.

^{67/} AMP, 5573, f. 208a–209a.

^{68/} AUK, B 15, f. 245a, r. 1604.

^{69/} AUK, A 44, f. 3a, r. 1623.

^{70/} AUK, B 14, f. 300, r. 1605; při kontrole nenačovického mlýna poručeno mlynáři, aby učinil nutné opravy.

^{71/} AUK, A 44, f. 29a, 30b, 34a, 38a, r. 1623.

^{72/} AUK, B 25, f. 12a, r. 1608; Drahelčice.

^{73/} AUK, B 14, f. 15b, r. 1597; Psáry.

^{74/} Tamtéž, f. 415a, r. 1605; Psáry.

měšťanům pražských měst. Polnosti v bezprostředním okolí Prahy se také pronajímaly.^{75/} Zájemce musel o pronájem polnosti žádat v koleji osobně, poddaný prostřednictvím rychtáře. Jakmile vrchnost pronájem povolila, byla učiněna smlouva a zapsána do manuálu, případně i do pozemkové knihy.^{76/} Transakce s vinicemi se také přednášely perkmistrovi viničných hor.^{77/} Nájemce byl povinen platit nájemní částku, poznamenanou v urbáři.^{78/} Veškerá sporná jednání o tyto polnosti příslušela kolejním správcům.^{79/} Četnější jsou ale případy zakupování jednotlivé panské polnosti. Trhová smlouva o takovou polnost byla vyřizována podobně jako smlouva o poddanskou usedlost. Zakoupený byl povinen platit zvláštní úrok, uvedený také v urbáři a vybíraný spolu s běžnými poddanskými úroky.^{80/} Panské polnosti často zakupovali kolejní poddaní, důvodem byla snaha rozšířit vlastní hospodaření, známy jsou i zakupy pražských měšťanů.

4. SPRÁVA FINANČÍ

Díky zachování kolejního systému byla i správa financí univerzity roztržštěna. Z. Winter se domnívá, že v období před vznikem kvestury veškeré vybrané finanční prostředky, spolu s privilegii a cennostmi, splynuly v jediné pokladně při Karlově koleji.^{81/} Tento názor je třeba poněkud zpřesnit, zejména pokud jde i finanční prostředky; zřejmě byly skutečně uloženy na jediném místě, tedy v karolinské pokladně, ale tam se dostaly až po složení výročních účtů odstupujících správců jako výsledek jejich celoroční správní a hospodářské činnosti. Ve společné pokladně byly opatrovány jako peníze patřící příslušné koleji a také s ohledem na její potřeby s nimi bylo manipulováno. Rozhodující slovo při jejich používání měli probošti a kolegiáti, případně děkan s direktory.^{82/}

Z nástinu správy v období do roku 1622 je zřejmé, že finanční hospodaření probošta i děkana nebylo zcela bez kontroly, ale podléhalo pravidelnému dohledu dalších osob.^{83/} Náleželi k nim úředníci volení jako pomocníci pro finanční správu a samozřejmě sbor karolinských kolegiátů nebo direktorů, kteří průběžně dohlíželi na hospodaření obou správ-

^{75/} Zejména šlo o vinice, srov. AUK, A 44, f. 17a, 19b, r. 1615.

^{76/} AUK, B 14, f. 76b, r. 1600; o pole v Psárech.

^{77/} AMP, 5573, f. 225, r. 1606; smlouva o Kodícillovskou vinici.

^{78/} AUK, A 44, f. 17a, r. 1615.

^{79/} Spory o platy z vinic např. AUK, A 13a, f. 52b, r. 1584 nebo AUK, B 21, f. 154b, r. 1610.

^{80/} AUK, A 44, f. 8, r. 1606—1607, f. 12b, 1607—1608, f. 15a, 16b—17a, 19a, r. 1615.

^{81/} Z. Winter, O životě, s. 108.

^{82/} AUK, B 15, f. 316a, r. 1606; v kolegiu rozhodnuto o půjčce z přebytků Rečkovy koleje.

^{83/} Srov. pozn. 1.

ců. Jak bude naznačeno dále, rozsáhlejší kontrole zřejmě podléhala finanční správa probošta. Požadavek základní kontroly je ostatně stanoven i v karolinských statutech z roku 1528, podle nichž měl probošt řídit všechna důležitější jednání o statky a důchody podle rozhodnutí ostatních kolegiátů, s jejich vědomím hospodařit s kolejními penězi a pravidelně skládat účty z hospodaření. To nakonec platilo i pro děkana, který skládal účty na společných schůzích direktorů.

Dříve než přejdeme k praxi finančního hospodaření, je třeba shrnout základní příjmy a výdaje obou kolejí. Pokud se týče příjmů z vesnic, byly to běžné poddanské úroky z usedlostí, dále úroky z usedlostí se zvláštním provozem, tedy kováren, krčem, mlýnů, pachtů z dominikální půdy, případně provozů na ní postavených, dále sem patří splátky gruntovních peněz, konkrétně peněz sirotčích, případně odúmrtních a dluhů. Mimo příjmy z vlastních poddanských vsí pobírali kolegiáti také komorní platy. Jisté příjmy plynuly i z pronájmu pokojů v kolejích, zvláštní oddíl pak tvoří vybírání a odvádění daní. Samostatnou agendu vyžadovalo hospodaření s hotovými penězi, přesněji jejich půjčování na úrok.

Výdaje se vesměs týkaly běžného provozu kolejního domu, režijních výdajů na venkovské hospodářství včetně peněžitých „pomocí“ poddaným, reprezentace a rozdělování přebytků peněz mezi profesory.

Informace, které dnes máme o praxi jejich správy a kontroly jsou pouze zprostředkované v příslušných rektorských, proboštských a děkan-ských manuálech. Zde se sice dochovaly zprávy o konání účetní kontroly, případně i kusé zmínky o podobě této agendy, nikoli však záznamy účetní povahy. Ty byly vedeny zřejmě způsobem běžným všude jinde,^{84/} zčásti také v osobním manuálu příslušného správce. Takových písemností se dochovalo nemnoho.^{85/}

Podle statut z roku 1528 měl probošt skládat ostatním kolegiátům jednak čtvrtletní účty příjmů a výdajů kolejního domu, a dále účty výroční z veškerého hospodaření. Praxe přelomu 16. a 17. století však byla daleko bohatší, mimo předkládání účtů kolegiátům probošt také často kontroloval stav financí společně s oběma klíčníky. V ideálním případě tak skládal účty týdenní, účty za první měsíc nebo šest týdnů úřadu a vůbec měsíční, počty za první čtvrtletí úřadu, dále účty zimního, havelského semestru, účty za třetí čtvrtletí úřadu a jarního, jirského semestru, a konečně výroční účty po složení úřadu.^{86/}

Probošti však většinou skládali účty méně důsledně, nebo nečinili

^{84/} J. Hanzal, Hospodářské patrimoniální účty předbělohorského období, SAP XVI/1, 1966, s. 397—419.

^{85/} Srov. M. Svatoš, Hospodářství Karlovy koleje (Srovnání předhusitského a předbělohorského stavu), AUC—HUCP XXVI/2, 1986, s. 29—33, dále K. Beránek, Kancelář, s. 227—233.

^{86/} Zmínky o všech těchto počtech nejsou v úplnosti zachyceny u žádného z proboštů.

o všech zmínky do manuálu. Tady skutečně záleželo na osobě probošta, jak pečlivě příslušnou agendu vedl. Rozhodně máme u převážné většiny správců sledovaného období zmínky o kontrolách za první čtvrtletí, semestrálních a výročních, tedy takových, které byly nařízeny statuty a skutečně s jistou důsledností dodržovány. O týdenních účtech máme pouze jedinou zmínku, 24. 10. 1609 probošt Poeonius oznamuje aedituům, že je bude konat nazítří.^{87/}

Pravidelný výkaz účtů za první měsíc nebo šest týdnů úřadu předkládal nový probošt také aedituům. Jaký byl jejich obsah, nelze dnes přesně stanovit, ale zřejmě šlo o účet provozu kolejního domu.^{88/} Zda všichni probošti skládali účty pravidelně jednou za měsíc po celou dobu úřadu, nemůžeme s jistotou tvrdit, neboť zprávy o nich máme pouze z roku 1605, období proboštury M. Jana Kampana.^{89/}

Počátkem ledna se kontrolovaly účty prvního čtvrtletí úřadu, tentokrát je vykazují probošt a aedituové všem kolegiátům. Tyto kontroly se konaly skutečně důsledně, až na výjimky je má v manuálu zapsány každý probošt. Pro zaneprázdnění se mohly odložit, ale konat se musely.^{90/}

O kontrole finálního hospodaření během svatohavelského semestru máme již více informací. Účty vykazuje probošt ostatním kolegiátům, vždy v dubnu nebo v květnu. Tato kontrola trvala zpravidla dva dny, první den se revidovaly příjmy, druhý den výdaje. Šlo o účty provozu kolejního domu a počet z vybraného poddanského úroku.^{91/}

Dvěma případy máme doloženu účetní kontrolu za třetí čtvrtletí úřadu, „počty“ kladli probošt a jeho poradci ostatním v červenci nebo srpnu. Obsahově se zřejmě nelišily od účtů za první čtvrtletí.^{92/}

Konání účtů svatojiřského semestru mělo podobný obsah jako vyúčtování předešlého běhu, probošt je vykazoval až po složení úřadu, zpravidla koncem října, případně v listopadu.^{93/}

Poslední účty, které byl probošt povinen skládat, byly účty výroční. Ty byly skutečně dodržovány důsledně a zprávy o jejich průběhu pravidelně zapisovány. Konaly se v převážné většině případů kolem sv. Barbory, výjimečně byly povoleny o týden dříve. Ten, kdo účty za své úřední období nevykázal ve stanoveném termínu, byl povinen tak učinit jindy.^{94/}

^{87/} AUK, B 25, f. 139b, 24. 10. 1609.

^{88/} Lze tak soudit podle zmínky probošta M. Jana Kampana ze 6. 11. 1604, AUK, B 14, f. 268b.

^{89/} AUK, A 13a, f. 414a, 1. 6. 1605, f. 439b, 14. 9. 1605.

^{90/} AUK, B 14, f. 296b, 4. 2. 1605; M. Jan Kampanus žádá odložit čtvrtletní počty, protože je povinen skládat čtvery další. Odloženy na 11. 2., kdy se skutečně konaly [f. 298b].

^{91/} Tamtéž, f. 208a, 14.—16. 5. 1603; účty vykazuje M. Šimon Skála; AUK, B 25, f. 246a, 19. 4. a 25. 4., kontrola účtů příjmů a výdajů M. Daniela Vratislavského.

^{92/} AUK, B 14, f. 558b, 31. 7. 1607; M. Vavřinec Nudožerský.

^{93/} AUK, B 25, f. 132b, 30. 10. 1609; M. Kryštof Matebeus.

^{94/} AUK, A 13a, f. 212a, 1. 3. 1591; M. Matouš Mendicillus.

Výroční proboštské počty trvaly vždy několik dní. Před jejich zahájením bylo rozesláno pozvání všem kolegiátům.^{95/} Účtování se museli zúčastnit všichni, jestliže někdo ve stanovený den chyběl, odložila se kontrola napříště.^{96/} Probošt nejdříve vykazoval stav hlavní pokladny, tzv. „rationes fisci“. Šlo o veškeré příjmy z poddanských vsí a výkaz hospodaření na panské půdě. Patřily sem komorní platy a zřejmě i příjmy z pronajímaných pokojů Karolina. Na druhý den skládal probošt počet sirotčí pokladny. Také se revidoval stav knihovny. Předložené účetní záznamy pak byly rozděleny mezi kolegiáty a podrobeny revizi. Jestliže nebyly shledány nedostatky, mohlo dojít ke confirmaci, neboli oficiálnímu potvrzení správnosti předložených účtů všemi kolegiáty. Konala se zpravidla v polovině ledna, pokud však byly shledány nedostatky, až později po jejich odstranění.^{97/}

Účetní agenda děkana jako správce Rečkovy koleje zdaleka nepodléhala takové kontrole, pokud můžeme usuzovat na základě zpráv v děkanském manuálu. Záznamy o konání čtvrtletních, pololetních a jiných počtů totiž v děkanově manuálu nenacházíme, možnost průběžné kontroly však vylučovat nemůžeme. Hlavní revize děkanova účetnictví se obvykla jedenkrát do roka při výročních univerzitních počtech, zvaných „rationes universitatis“, nebo „rationes publicae“. Byly skládány k rukám rektora po skončení úředního období děkana a direktorů. Konaly se většinou kolem 12. prosince. Podle nařízení z roku 1597 měli děkan a direktori zachovávat během nich tento řád: přicházet včas, hovořit latinsky, bez příčiny neodcházet, ale pozorně naslouchat a mluvit tehdy, budou-li vyzváni.^{98/} Vlastní kontrola účtů trvala dva až tři dny. První den účtovali rektor a děkan jako správci Hedvičiny a Rečkovy koleje. Nazítří pokračovali ostatní direktori.^{99/} Někdy ještě třetí den skládal děkan počet fakultní.^{100/} Po revizi pak byly účty studentských kolejí potvrzeny rektorem.^{101/}

Z nástinu hospodářské správy obou kolejí je tedy patrné, že správní agenda zabírala značnou část času karolinských profesorů. Vedle pravidelných správních úkonů bylo nutné vyřizovat množství drobných každodenních záležitostí a to vše jistě představovalo nepříjemnou zátěž jiné

^{95/} AUK, B 14, f. 4b, r. 1596.

^{96/} AUK, A 13a, f. 76a, r. 1584; odklad účetní kontroly.

^{97/} Například uveďme výroční vyúčtování M. Jana Gotsmana; pozvání ke kontrole bylo zaznamenáno 25. 11. 1604, 2. 12. počty „feliciter absoluti“, avšak confirmovány byly až 28. 7. 1605, AUK, B 14, f. 274b, 275a, 426a. Confirmace mohla být pozdržena nejen proto, že bývalý probošt peníze do pokladny dlužil, ale také v opačném případě, když půjčil vlastní peníze a požaduje je zpět, např. AUK, B 14, f. 194b, 205a, r. 1603.

^{98/} AUK, A 48, f. 151a, r. 1597.

^{99/} AUK, B 15, f. 412a, 12.—13. 12. 1607.

^{100/} Tamtéž, f. 464, 10.—13. 12. 1608; účtování direktorů, následující den rektora a děkana, poslední den skládání fakultního účtu.

^{101/} Tamtéž, f. 261, 22. 12. 1604.

činnosti kolegiátů. To, že správní roztržičnost měla své důsledky i v nedokonalém využití vesnic, beztak ztíženém rozdrobeností kolejních statků, zde již bylo konstatováno. Zrušení dosavadního kolejního systému staré univerzity v roce 1612, související s pokusem vytvořit z akademie prestižní stavovský ústav a sjednocení hospodářské správy formou kvestury, musíme posuzovat v tomto světle.

5. OBDOBÍ KVESTURY 1612—1622

Zřízení kvestury představovalo skutečně významnou reformu v dosavadních hospodářsko-správních poměrech. Ostatně vzhledem k ostatním zamýšleným akademickým reformám byla důsledná přestavba hospodaření nezbytná. Ponechme nyní stranou spory, které kolem prosazení nového správního systému nastaly, a věnujme pozornost povinnostem kvestora, profesionálního úředníka univerzitní hospodářské správy, a odrazu jeho činnosti v dochovaných úředních písemnostech.^{102/}

Podle instrukce vydané v roce 1617 měl kvestor především pečovat o hospodaření osedlých ve vsích v tom smyslu, jak to dosud činili probošt s děkanem; důležitější rozepře měl pravidelně, nejméně jednou do týdne předkládat mistrům. Byl povinen dbát na hospodaření ve dvorech, vybírat veškeré úroky, gruntovní peníze a další platy. Měl u sebe opatrovat urbář, dále zapisovat veškeré příjmy a vydání na týdenní cedule, ukládat je do pokladní truhlice a vykazovat při počtech eforům nebo ostatním kolegiátům. Dohled na hospodaření kvestora prostředkovali dva efoři, písemnou agendu vedl notář, alespoň do roku 1617, kdy obě funkce splynuly v ruku jedné osoby, M. Jana Čezbivía.^{103/} Kvestoru byly předány veškeré hospodářské písemnosti.^{104/}

Podstatná změna se týkala zejména obecných správních knih, tedy manuálů. Již v květnu 1612 byly kvestoru předány knihy náležející direktorům.^{105/} Proboštské a děkanské manuály byly ve starém duchu vedeny do té doby, než se ujasnily nové poměry, pozdější přípisy do nich, některé až z roku 1614, se už netýkaly hospodářské správy.^{106/} Univerzitní notář

^{102/} O reformě univerzity srov. zejm. Z. Winter, Děje vysokých škol pražských, Praha 1897, s. 83—141; týž O životě, s. 109—115; K. Beránek, Kancelář, s. 232—233; J. Rak, Karlova univerzita v pravomoci defenzorů (1609—1622), AUC—HUCP XVII/1, 1977, s. 33—46.

^{103/} Z. Winter, O životě, s. 110; K. Beránek, Kancelář, s. 232—233.

^{104/} Tato skutečnost se odrazila v pozemkových knihách, kde je od roku 1612 patrné sjednocení písařských rukou a možná jejich identifikace s osobami notářů. Mimoto byl v roce 1615 sestaven soupis příjmů ze všech vsí, kolejních domů, ap., užívaný jako urbář [AUK, A 44, f. 15a—26b].

^{105/} Z. Winter, Děje, s. 109—115.

^{106/} AUK, B 25, f. 295—298, zápisy probošta M. Jana Tetauera, ostatně jednoho z odpůrců reformy, končí 26. 8. 1612. Děkanský manuál byl veden až do 10. 10. 1612, avšak

Daniel Třebický pořídil v dubnu 1614 manuál s platností pro celou univerzitu. Zapisovaly se do něj záležitosti rektora, děkana a věci kolejní.^{107/} Tyto knihy pomohly osvětlit správní praxi v období kvestury.

Kvestor skutečně přijímal, a pokud to bylo v jeho moci, i vyřizoval všechny správní záležitosti, případně je přednášel v pravidelné „úřední dny“ eforům nebo širšímu kolegiu a vyřizoval podle jejich rozhodnutí. Poddaní univerzitních vsí mu slibují poslušnost jako zástupci vrchnosti.^{108/} Výroční výjezdy k obnovám však konal nadále probošt, případně děkan s přizvanými osobami a kvestorem, ten pak nechal zapsat zprávu o nich do manuálu.^{109/} Také výjezdy v nutných správních záležitostech mohl konat probošt nebo děkan. Byly ovšem mimořádné, většinu věcí skutečně vyřizoval kvestor samostatně, ovšem podle předchozího rozhodnutí ostatních. Přibližně od roku 1618 se objevuje tendence zařizovat většinu správních záležitostí včetně obnov přímo v koleji. Téměř bez výjimky to platilo o vsích v bezprostřední blízkosti Prahy.

Na kvestora se také přesunulo vyřizování nesporné soudní agendy. Smlouvy vkládané do pozemkových knih byly sice formálně uzavírány jménem vrchnosti, vlastní kontrakt však, poté co byl širším kolegiem povolen, vyřizuje kvestor. O tom svědčí jeho jméno, které bylo uváděno v závěrečných formulích smluv.

Kvestor vybíral veškeré platy, samozřejmě i sirotčí peníze, pokud správa sirotčí pokladny náležela vrchnosti.^{110/} Kvitance o splácení gruntovních peněz zapisoval do pozemkových knih a stvrzoval podpisem. Ze svého hospodaření byl povinen skládat účty, a to jednak eforům jako zástupcům mistrovského sboru a v nejvyšší instanci rektorovi. Právě v zápisech rektorského úřadu nacházíme zprávy o špatném vedení finanční agendy kvestorem. O sporech a nepříjemnostech z toho vzešlých bylo již podrobně psáno jinde.^{111/}

Zřízení kvestury tedy neznamenalo bezvýhradné přenechání veškeré správní agendy jedinému úředníku. Karolinští mistři měli nadále zájem nejen na kontrole, ale i výkonu základní správní agendy, avšak i přesto znamenala tato reforma výrazný posun v dosavadních poměrech. To, že výsledný efekt, zejména nevalná správa financí, nebyl takový, jak se očekávalo, nebylo dáno nepromyšleností reformy, ale spíše nespolehli-

přibližně od července obsahuje opisy listin, výjimečně záležitosti hospodářské správy [AUK, B 21, f. 306—340].

^{107/} AUK, 62 B 11, f. 51, 122, první zápisy učiněny 24. 4. 1614, tedy na sv. Jiří.

^{108/} AUK, B 21, f. 339b, l. 10. 1612; při výjezdu do Michle oznámeno poddaným, že novým kvestorem se stává M. Jan Hippus a tomu slibují poslušnost.

^{109/} AUK, 62 B 11, f. 123a, 22. 5. 1614; výjezd k obnově samosprávy do Drahelčic, probošt a jiné osoby. Tamtéž, 20. 8. 1614, k obnově do Michle vyjíždí pouze děkan (!).

^{110/} AUK, 62 B 11, f. 124a, r. 1614; přikázáno počernickým sedlákům, aby dlužné sirotčí peníze skládali u kvestora.

^{111/} Z. Winter, O životě, s. 111—115.

vými správci. Přesto můžeme tento počín hodnotit jako jedinou důslednou reformu provedenou na univerzitě poté, kdy byla předána do správy stavovských defenzorů.

LENKA JANSTOVÁ

**Die Wirtschaftsverwaltung des Karls- und des Rečekkollégs
von den 80ziger Jahren des 16. Jahrhunderts bis 1622**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Arbeit befaßt sich mit Form und Stand der Wirtschaftsverwaltung der utraquistischen Universität in den letzten Jahrzehnten ihrer Existenz. Sie stützt sich auf Angaben in den Handbüchern der Rektoren, Dekane und Pröbste die wertvolle Informationen über die Verwaltungspraxis des Kollégsvermögens enthalten und weiter auf die Angaben von zwei Grundbüchern und verschiedene Urbare der Kollégs. Mit Rücksicht auf den Stand der Quellen war es notwendig die Arbeit auf das Karlskollég und das Rečekkollég zu beschränken.

Die allgemeine Verwaltung der untertänigen Dörfer wurde durch regelmäßige Jahreskontrollen direkt im Dorf durchgeführt, in deren Verlauf auch ihre Selbstverwaltung gewählt wurde. Der Wirkungskreis und die Funktionen dieser Selbstverwaltung werden ebenfalls dargelegt. Die Mehrheit der Verwaltungsangelegenheiten wurden ausserhalb der Jahreskontrollen direkt in den Kollégs erledigt. Zu diesen Angelegenheiten gehörte auch die Gerichtsbarkeit in und außer Streitsachen, wobei im Artikel besonders die Vermögensagende und Waisensachen betont werden. Die Verwaltung der Regiewirtschaft war nicht besonders umfangreich, dargelegt werden weiter die Verhältnisse am Herrschaftshof in Čertousy und die Verpachtungen und Ankäufe von Feldern aus dem dominikalen Bodenfond. Die Ausführungen über die Finanzverwaltung beachten besonders die Kontrollpraxis über die Tätigkeit der Kollégsverwalter durch die Kollegiaten. Am Schluß des Artikels werden die Veränderungen in der Verwaltung des Universitätsvermögens nach 1612, das heißt nach der Liquidation des Kollégsystems und seiner Ersetzung durch einen Quaestor angeführt.

Als Schlußfolgerung wird die Bedeutung der Reform von 1612, welche die späteren Veränderungen an der alten Akademie vordeuteten hervorgehoben. Das bisherige Kollégsystem war der Hauptgrund einer Wirtschaftsverwaltung, die es nicht erlaubte alle Möglichkeiten der Universität auf wirtschaftlicher Ebene auszunützen. Für das Ansehen der Universität als Institution der Stände, waren gerade Reformen in dieser Richtung unbedingt notwendig.

**COLLEGIA NORDICA V OLOMOUCI
A BRANIEVĚ 1578 - 1619**

ZDENĚK HOJDA

K nejzajímavějším projektům v oblasti školství patří ve druhé polovině 16. století založení dvou kolejí, označovaných jako „collegia nordica“. Obě byla založena v roce 1578, první z nich v Branievě v Prusku, druhé v Olomouci.^{1/} Důvody k založení obou kolejí musíme hledat ve vnitropolitickém vývoji skandinávských monarchií, především Švédska, protože právě alumnové ze Švédska naplňovali obě kolegia v prvních letech po jejich otevření. Zároveň musíme vidět celou problematiku v kontextu soudobého jezuitského školství, protože obě kolegia vznikla při existujících starších jezuitských ústavech jako zvláštní semináře.

Do Branieva přišli první jezuité koncem roku 1564^{2/} a v následujícím roce tu otevřeli pětileté gymnázium. Místo pro první jezuitskou kolej v polsko-litevském soustátí nebylo vybráno náhodně. Vzhledem k převažujícímu podílu německého obyvatelstva byly Královské Prusy silně zasaženy reformací luterského směru a představovaly vlastně nejkompaktnější jinověrecké území v Polsku.^{3/} Samotné Branievo mělo pak výhodnou polohu přibližně v půli cesty z Gdaňska do Královce a bylo nejvýznamnějším městem na Varmii.

Také v Olomouci měli jezuité v době otevření semináře pro severské studenty za sebou už dvanáctiletou činnost v převážně nekatolickém pro-

^{1/} Srv. L. Lukács, Die nordischen päpstlichen Seminarier und P. Possevino (1577—1587). Archivum Historicum Societatis Jesu XXIV, 1955, s. 1—37.

^{2/} K počátkům branievské koleje srv. L. Piechnik, Gimnazjum w Braniewie w XVI w. Studium o początkach szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Nasza Przeszłość VII, 1958, s. 5—73. J. Korewa, Z dziejów diecezji Warmińskiej w XVI w. Geneza Braniewskiego Hosianum. Poznań — Warszawa — Lublin 1965. Jan Oblak, O początkach kolegium jezuickiego i seminarium duchownego w Braniewie. Studia Warmińskie V, 1968, s. 5—43 (branievské kolejei věnován celý svazek).

^{3/} Srv. W. Odyniec, Dzieje Prus Królewskich (1454—1772). Warszawa 1972. M. Kosman, Reformacja i kontrreformacja w Prusach Królewskich w świetle dotychczasowych badań. Roczniki Historyczne XXXIX, 1973, s. 1—40. Nejnovější syntézou dějin Prus je Historia Pomorza, sv. II., část I. (1464/66—1648/57), red. G. Labuda. Poznań 1976, k naší problematice hlavně s. 405—432.

středí. Odchovanec vídeňské koleje, olomoucký biskup Vilém Prusinovský, začal vyjednávat o založení první koleje na Moravě roku 1565. Ve druhé polovině roku 1566 se stala fundace skutkem^{4/} a o deset let později povýšil císař Maxmilián II. olomouckou kolej na univerzitu, prozatím ovšem jen s filozofickou fakultou. Tak mohla Olomouc zároveň plnit úlohu vyššího studia vzhledem k Branievu. Zatímco Branievo bylo v dosahu všech studentů ze zemí okolo Baltu, byla Olomouc určena spíše těm studentům, kteří se obávali politického pronásledování ve své vlasti. Jak už bylo řečeno, leželo Branievo na pobřežní spojnici Gdaňska a Královce, dvou měst, kde se usadila řada obchodníků skandinávského původu, měst, která měla živé spojení s celým severem a kam se zároveň zčásti uchýlovala i švédská politická emigrace.^{5/} Velká část Skandinávců začíná proto svá studia na branievském gymnáziu a odtud odchází na studium filozofie do Olomouce (po roce 1582 také do Vilna). Po několika letech strávených v Olomouci pokračují někteří ve studiu na římském collegium germanicum.^{6/}

Výzkum jsem časově vymezil lety 1578—1619. Vycházím přitom z dějin olomoucké koleje. Rok 1578 je datem založení kolegia nordika v Olomouci, roku 1619 byli jezuité z Olomouce na čas vypovězeni a collegium nordicum tím zaniká.

*

Velkou výhodou bylo, že jsem se při své práci mohl opřít o výsledky M. Kouřila, který vydal seznam Skandinávců v Olomouci na základě ex-

^{4/} K počátkům olomoucké koleje srv. F. Kameníček, O vzniku prvních dvou kolejí jezuitských na Moravě. Sborník historický III, 1885, s. 32—39, 104—111. V. Macourek, Počátky katolické restaurace na Moravě za biskupa Prusinovského. Sborník historického kroužku XXXII, 1931, s. 8—14, 79—86, 196—201, 264—268. Prameny k prvním letům olomoucké koleje vydal B. Navrátil, Jesuité olomoučtí za protireformace. Akty a listiny z let 1558—1619, sv. I. (1558—1590). Brno 1916.

^{5/} Srv. J. Trypućko, Svenskarna i Polen under Sigismund III:s tid. Svio—Polonica IV, 1941, s. 20—52. S. Herbst, Z dziejów szwedzkiej emigracji w Polsce na przełomie XVI/XVII w. In: Kultura i literatura dawnej Polski. Warszawa 1968, s. 191 udává, že v r. 1611 bylo v Gdaňsku usazeno okolo 40 osob švédského původu. Další údaje přináší M. Bogucka, Obcy kupcy osiadli w Gdańsku w pierwszej połowie XVII w. Zapiski Historyczne XXXVII, 1972, s. 219 a n. K. Ślaski, Die Beziehungen der Städte Königlich Preussens mit Dänemark, Norwegen und Schweden auf dem Gebiete der Bildung und Wissenschaft im XVI. bis XVIII. Jh. In: Studia Maritima I, Wrocław 1978, s. 113—117 a týž, The Swedish Emigrants in Poland at the Turn of the 16th Century and their Part in the Social Life of this Country. Studia historica Slavo-Germanica XII, 1984, s. 155—163.

^{6/} K dějinám Germanika A. Steinhuber, Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom I—II, Freiburg/Br. 1895, 2. vyd. 1905. Nejnověji P. Schmidt, Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Zur Funktion eines römischen Ausländerseminars (1552—1914). Tübingen 1984. Dále srv. V. Helk, Dänische Romreisen von der Reformation bis zum Absolutismus (1536—1660). Annalecta Romana Instituci Danici VI, 1971, s. 107—196 a Ch. Callmer, Svenska studenter i Rom på 1600-talet. Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen LXIX, 1982, s. 71—78.

cerpcí matrik.^{7/} Sám jsem si v této studii položil za cíl sledovat životní osudy jezuitských studentů ze Skandinávie v širším záběru, zajímaly mne i nejnepatrnější životopisné údaje, fakta o působení olomouckých alumnů na jiných ústavech a po dostudování. Z tohoto zorného úhlu bylo možno opravit i řadu chybných údajů a kontaminací v olomouckých pramenech. Stále je třeba mít na paměti, že severané v Olomouci tvoří jen část celé velké skupiny Skandinávců peregrinujících mezi evropskými katolickými školami.

Pokud jde o olomoucké prameny, nejvíce materiálů k dějinám olomouckého učení v prvním půlstoletí jeho trvání obsahuje Cerroniho sbírka v Státním oblastním archívu v Brně. Zde je uložen nejen originál olomoucké matriky (se zápisy od r. 1590, začátek chybí),^{8/} ale také deník rektora (Cerr. II, 230), katalogy olomoucké koleje (Cerr. II, 77, 78), „examina candidatorum S. J.“ (Cerr. II, 148), extrakt z diářů a ročenek (Cerr. II, 183), abych jmenoval jen ty nejdůležitější. Pro léta před r. 1590 doplňuje matriku z Cerroniho sbírky opis originální matriky, který je označen „Matricula Academiae Olomucensis“, uložen v olomoucké pobožce Státního oblastního archívu Opava a velmi diletantským způsobem kdy si vydán F. Cinkem.^{9/} Některé chybějící katalogy pro počátek 80. let 16. století lze doplnit z fondu „Jesuitica“ v Státním ústředním archívu Praha.^{10/} Ohromné množství listinného a aktového materiálu obsahuje edice Navrátilova,^{11/} která zůstala sice torzem (jen do 1590), i tak ale zpřístupňuje korespondenci rektora Peréze s Antoniem Possevinem, s římskými představenými, část výročních zpráv a jiný cenný materiál. Prameny římských archívů zpřístupnila zčásti Kollmannova edice „Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas Bohemicas illustrantia“.^{12/}

Údaje o studentech v Branievě jsem čerpal z Lührovy edice matrik, které bohužel zanikly za druhé světové války.^{13/} Malý zlomek zachráněných pramenů k dějinám branievské koleje je dnes uložen v Olštýně. Ještě platnější mi byly fotokopie několika branievských katalogů, které mi las-

^{7/} M. Kouřil, Skandinávští studenti na olomoucké universitě v době předbělohorské. In: Sborník k dějinám moravského školství II, 1971, s. 3—25. Autorovi jsem zavázán velkým díkem za uvedení do problematiky, když jsem začal v r. 1976 téma zpracovávat jako svou diplomní práci.

^{8/} StOA Brno, Cerroniho sbírka II/6.

^{9/} StOA Opava, pob. Olomouc, Archív olomoucké univerzity, č. knihy 5. F. Cinek (ed.), Matricula Academiae Olomucensis 1576—1640. In: Ročenka Cyrilo-Methodějské fakulty bohoslovecké v Olomouci za dobu od r. 1918 do r. 1928. Olomouc 1929, s. 42 a n.

^{10/} SÚA Praha, Jesuitica č. 480. Celkem šest katalogů z ledna 1583 až ledna 1585.

^{11/} Srv. pozn. 3.

^{12/} „Catalogus alumnorum“ z r. 1624 in: Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia, sv. II. (1623—1624), zprac. H. Kollmann — A. Haas. Praha 1954, s. 122—148.

^{13/} G. Lühr (ed.), Die Matrikel des päpstlichen Seminars zu Braunsberg 1578—1798. Königsberg 1925.

kavě zpřístupnil Vello Helk, dánský badatel, jenž speciálně vyhledával scandinavica v italských archívech.^{14/}

Pokud jde o výpovědní hodnotu k biografii jednotlivých alumnů, lze se většinou nadít jen základních údajů. Matriky, katalogy a různé zvláštní seznamy (např. v Possevinových listech kardinálovi di Como) i všechny výroční zprávy zasílané do Říma obsahují v drtivé většině případů jen jméno, národnost, datum inskripce (nebo depozice) a třídu, v které alumnus studuje. Čestnou výjimkou je katalog, otištěný v Kollmannově edici, jenž přináší v některých případech i poznámku o pozdějším osudu absolventa (např. „in aula regis Poloniae“). Největší množství údajů poskytují „examina candidatorum“. Studenti, kteří se stali členy jezuitského řádu nebo alespoň o vstupu do řádu uvažovali, vyplňovali obsáhlý formulář, který obsahoval vedle nacionálních údaje o konfesijních a majetkových poměrech v rodině, vylíčení zdravotního stavu a různých osobních vlastností a schopností, údaje o aktivních i pasívních jazykových znalostech, o předcházejícím studiu atd. U těch, kteří do řádu opravdu vstoupili, lze pak na základě ročenek („litterae annuae“) a katalogů rekonstruovat podrobně celou životní dráhu. Jiným výmluvným pramenem je seznam švédských (i finských) katolíků, zhotovený Janem Vasthoviem v Římě.^{15/} Vzhledem k jeho osobním konexím s většinou z nich jsou jeho údaje velmi spolehlivé.

Excerpce pramenů přinesla tedy soubor jmen studentů s nestejným množstvím kvalitativně různých údajů. Tento soubor dat byl potom doplněn o poznatky, které přineslo novější bádání skandinávské a polské.^{16/} Výsledkem je soupis všech skandinávských studentů, kteří ve zmíněném časovém období prošli olomouckou univerzitou. Tento soupis uvádím rovněž v příloze a doplňuji několik jmen těch, kteří studovali v pražském Klementinu.^{17/}

*

^{14/} Srv. např. V. Helk, Studier i Jesuiterordenes hovedarkiv i Rom. In: Afhandlingar om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubileum. København 1964, s. 39—50.

^{15/} Nedatovaný seznam švédských katolíků v zahraničí, vznikl cca 1599—1600, uložen je v Archivio segreto Vaticano, Nunziatura Polonica, Addit. II. Jako přílohu jej otiskl H. Biaudet, Om finske studerande i Jesuitcollegier. Historiallinen Arkisto XIX, 1905, s. 214—217.

^{16/} Srv. zejména O. Garstein, Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia until the Establishment of the S. Congregatio de Propaganda Fide. Sv. I. (1539—1583), Oslo-Bergen 1963. Sv. II/1. (1583—1622), Oslo-Bergen 1980. Dále V. Helk, Laurentius Nicolai Norvegus S.I. En biografi med bidrag til belysning af rømerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622. København 1966. Helkova nejnovější práce Danks-norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536—1660. Med en matrikel over studerende i utlandet. Odense 1987, přináší úplný soupis dánských studentů na zahraničních univerzitách. Z polských prací zvláště J. Michalewicz, Dwór szwedzki Zygmunta III w latach 1587—1600. Odrodzenie i reformacja w Polsce XI, 1966, s. 161—180.

^{17/} Srv. M. Truc, Národnostní charakter jezuitské Akademie pražské. AUC — Phil. et Hist. 2/1958, s. 49—68. Část Skandinávců, kteří v Praze studovali, však v „Albu“ uvedena není.

Směr a frekvenci studentské peregrinace neurčoval nikdy jen vnitřní vývoj jednotlivých škol, ale také širší mezinárodně politické souvislosti. Podívejme se proto trochu blíže na situaci ve Švédsku, které nás v tomto kontextu zajímá nejvíc, ve druhé polovině 16. století.

Když byl 29. září 1568 zvolen švédským králem Jan III., třetí švédský panovník z rodu Vasů, země byla teprve na samém počátku rychlého vzestupu mezi přední evropské mocnosti.^{18/} Švédsko mělo výrazně agrární charakter, jen čtyři procenta obyvatelstva nacházela obživu v řemesle nebo v hornictví. Přes polovinu zemědělského obyvatelstva tvořili svobodní sedláci, kteří byli i jedním ze stavů na říšském sněmu, kde figurovali jako poměrně spolehlivá opora královské moci a tudíž protiváha šlechty. Střediskem země byl Stockholm, ale ani v tomto zdaleka největším švédském městě nepřesáhl v 16. století počet obyvatel osm tisíc.^{19/}

Jan III. nenastupoval na trůn za zvlášť příznivých okolností. Vzhledem k tomu, že vystřídal svého bratra Erika XIV., jenž byl odstraněn šlechtickou opozicí, oficiálně pro nekontrolované záchvaty šílenství a ve skutečnosti pro příliš nepokryté absolutistické snahy,^{20/} byl Jan III. zatížen hned na počátku své vlády celou řadou závazků vůči šlechtě. Musel se vrátit k systému zemských úředníků, zatímco Erik XIV. vytvořil vlastně poprvé ve švédských dějinách dvorské úřady a začal vládnout prostřednictvím sekretářů. Po celou dobu Janovy vlády existovala silná protiabsolutistická opozice a král mohl jen s obtížemi obcházet ustanovení korunovačních článků.

V zahraniční politice zdědil Jan po svém předchůdci válku s Dánskem. Švédům šlo o získání přístupu ke Kattegatu a tím i k Severnímu moři, totiž o ovládnutí pevnosti Älvsborg (v blízkosti pozdějšího Göteborgu). Takzvaná sedmiletá válka skončila v roce 1570 kompromisem. Švédové museli Älvsborg vyplatit a toto výkupné zatěžovalo v následujících letech dost citelně státní pokladnu. Na východě se Jan několikrát zúčastnil tažení do Ingridie, Estonska a Livonska, šlo mu o vybudování jakéhosi koridoru mezi Livonskem a Finskem (Finsko bylo nedílnou součástí švédského království) a tím o odříznutí Ruska od Baltského moře. I když se mu to nepodařilo, zůstává švédské nasazení v livonských válkách 1570 až 1582 nejmarkantnějším rysem Janovy zahraniční politiky.^{21/}

^{18/} Z novějších syntéz švédských dějin srv. např. standardní příručku S. Carlsson — J. Rosén, Svensk historia, 1 (tíden före 1718). 3. vyd. Stockholm 1969, s. 375—387 a u nás dostupnější Istorija Šveicii [red. A. S. Kan]. Moskva 1974, s. 163—180; v českém překladu vyšly od téhož autora r. 1983 Dějiny skandinávských zemí, jež ovšem podávají jen velmi povrchní obraz starších dějin Švédska.

^{19/} B. Lager, Stockholms befolkning på Johann III:s tid. Stockholm 1962.

^{20/} Srv. I. Andersson, Erik XIV. 5. vyd. Stockholm 1963.

^{21/} Novější W. Czaplinski, Pokój szczeciński 1570 r. na tle sytuacji politycznej w basenie Morza Bałtyckiego. Zapiski Historyczne XXXVIII, 1972, s. 205 a n. Ke kořenům livonského konfliktu K. Rasmussen, Die livländische Krise 1554—1561. København 1973 a F. P. Jansen, Danmarks konflikt med Sverige 1563—1570. København 1982.

V souvislosti se studentskou problematikou má velký význam Janova politika církevní. Jeho otec Gustav Vasa provedl v roce 1527 ve Švédsku typickou reformaci shora.^{22/} Švédská evangelická církev (až do roku 1593 se zásadně nemluví o luteránské církvi) si zachovala řadu organizačních zvláštností, namátkou jmenuji zachování biskupského úřadu a metropolitní kapituly v Uppsale, svolávání provinčních koncilů aj.^{23/} Velmi dlouho neexistovala psaná norma církevního života, teprve v roce 1571 nechal Jan vydat tiskem vůbec první souhrn statut švédské církve, označovaný obvykle „Kyrkoordinantia“ (církevní zřízení). V roce 1575 byla schválena „Nova ordinantia“ (nové zřízení), která doplňovala a revidovala starší dokumenty.^{24/} Nedlouho poté vnutil král švédskému kléru novou liturgii. Zároveň obsadil sobě oddanými osobami vakantní biskupské stolce a ovlivnil volbu nového arcibiskupa. „Nova Ordinantia“ se vyslovovala pro obnovení kostelů zaniklých za reformace, proti investituře vrchností, doporučovala četbu církevních otců a kritické čtení Luthera, stejně jako opětné zavedení některých ceremonií a obřadů, odstraněných v reformaci.

Ve Švédsku 70. let 16. století existovaly v rámci státní evangelické církve zhruba tři směry: panprotestantismus, ortodoxní luteránský konfesionalismus a reformně církevní program v duchu melanchtonovských tradic. Jan III. přišel vlastně se čtvrtým, jakýmsi starokřesťanským programem prodchnutým vírou ve sjednocení církví. Proti němu se však zvedla v kléru silná opozice, která bývá označována jako antiliturgisté.

Proto musel Jan usilovat o omezení vlivu ortodoxně luteránských univerzit na švédskou mládež a rozhodl se založit roku 1577 v bývalém františkánském klášteře (Gråmunkaholmen) ve Stockholmu takzvané „paedagogicum theologicum“, jehož vedení svěřil jezuitovi norského původu Laurentiovi Nicolai, zvanému Kloster-Lasse.^{25/} Tento ústav působil jen necelé tři roky, ale byl v té době jediným vyšším studiem v zemi. Hned v roce 1577 odeslal Kloster-Lasse prvních šest švédských studentů na římské „collegium germanicum“.

Už v roce 1576 navázal Jan oficiální diplomatické kontakty s Římem tím, že vyslal do Itálie poselstvo, vedené ve Švédsku naturalizovaným

^{22/} Srv. např. S. Kjellerström, Kirche und Staat in Schweden nach der Reformation. ZRG KA XLI, 1955, s. 271—289; J. Schildhauer, Zum Charakter der Reformation in Norddeutschland und in den skandinavischen Ländern. In: Weltwirkung der Reformation, sv. 2. Berlin 1969, s. 318—329 nebo sborník Reformationen i Norden. Kontinuitet och förnyelse (red. C. G. Andrén). Lund 1973.

^{23/} Základní příručkou švédských církevních dějin zůstává H. Holmquist — H. Pleijel, Svenska kyrkans historia, sv. 3: Reformationstidevarvet 1521—1611. Stockholm 1933/34. Dále S. Lindegård, Consistorium regni och frågan om kyrklig överstyrelse. En studie i den svenska kyrkoförfattningens teori och praxis 1571—1688. Lund 1957.

^{24/} Srv. R. Persson, Johann III. och Nova Ordinantia. Göteborg 1973.

^{25/} Srv. V. Helk, Laurentius Nicolai, s. 110 a n.

šlechticem francouzského původu Pontem de la Gardie.^{26/} Král požádal mimo jiné o vyslání zkušeného bohoslovce k disputacím^{27/} a římská kurie pověřila tímto úkolem Antonia Possevina, dosavadního sekretáře řádového ústředí jezuitů v Římě. Possevino přijel poprvé do Stockholmu několik dnů před vánocemi 1577 v hodnosti papežského legáta.^{28/} Výsledkem jeho prvního pobytu ve Švédsku bylo sestavení dvanácti článků, které obsahovaly podmínky sjednocení švédské církve s Římem.

Při zpáteční cestě se Possevino zastavil v Branievě a poslal odtud dva jezuitu, Poláky Wisowského a Warszewického, do Stockholmu.^{29/} Po návratu do Říma předložil Janovy kompromisní články. Po jejich projednání kurie pět z nich nekompromisně zamítla, mezi nimi mši v národním jazyce, laický kalich a sňatky kněží.^{30/} S touto odpovědí a v nové hodnosti vikáře pro Skandinávii se Possevino objevil v červenci 1579 podruhé na švédském královském dvoře.^{31/}

Situace se ovšem zatím výrazně změnila v neprospěch Janových snah. Opozice rozšířila své řady a král byl zatlačen do defenzívy. V únoru 1580 byl nucen uzavřít školu na Gråmunkaholmu a vypovědět Laurentia Nicolai ze Švédska. Na sněmu ve Vadsteně roku 1580 musel pak vydat edikt proti šíření katolické literatury v zemi, namířený především proti činnosti Possevinově. Tyto události vedly k tomu, že se Possevino v době svého druhého pobytu orientuje na zcela nepatrnou otevřeně katolickou skupinu v zemi a nespolehá se už příliš na Jana. Král sám, hluboce zklamán postojem kurie ke svým podmínkám církevního sjednocení, ztratil takřka úplně zájem na Possevinově „missio suetica“. Rokem 1580 končí celá jedna éra Janovy politiky.

Máme-li toto období Janovy politiky zhodnotit, je třeba říci, že v žádném případě nešlo z jeho strany o rekatolizační pokus. Reformy měly výlučně politické cíle. Švédský král se zřejmě pokusil najít u kurie a v katolickém táboře spojence ve válkách o švédské zájmy na Baltu, k tomu ovšem musel projevit určitou ochotu k ústupkům. Kromě toho byl manželem nesmiřitelně katolické Kateřiny Jagellovny a kandidoval dvakrát po sobě na polský trůn. Je pravděpodobné, že v případě zvolení byl ochoten i ke konverzi. Jinak můžeme jeho osobní stanovisko charak-

^{26/} H. Biaudet, Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle. Notes et documents. Sv. I.: Origines et époque des relations non officielles (1576—1583), část 1.: Mission en Italie de Pontus de la Gardie (1576—1577). Genève 1912.

^{27/} O. Garstein, Rome and the Counter-Reformation, sv. I., s. 106.

^{28/} K Possevinově první misi ve Švédsku srv. A. Theiner, Schweden und seine Stellung zum Heiligen Stuhl unter Johann III., Sigismund III. und Karl IX. Augsburg 1838; F. Koneczny, Jan III. Waza i misja Possevina. Kraków 1901; O. Garstein, Rome and the Counter-Reformation, sv. I., s. 124 a n. a V. Helk, Laurentius Nicolai, s. 121—144.

^{29/} A. Theiner, c. d., s. 492 a n.

^{30/} A. Theiner, c. d., s. 504—505 [s vyloučením článků]. O římských jednáních O. Garstein, Rome and the Counter-Reformation, sv. I., s. 155 a n.

^{31/} O. Garstein, Rome and the Counter-Reformation, sv. I., s. 216 a n.

terizovat jako smířlivý panprotestantismus melanchtonovského ražení.^{32/} Jeho osobní tragédií bylo, že v době, kdy hledal dorozumění, bylo smířlivým hlasům na katolické straně už odzvoněno.^{33/}

Na počátku 80. let se vytvořila ve Švédsku jednotná opoziční fronta proti Janovi v čele s jeho mladším bratrem, vévodou Karlem ze Södermanlandu. Teprve se vstupem Karlovým na politickou scénu se změnil dosavadní, navenek převážně ideologický spor, v boj o trůn. Nové zřízení i liturgie z roku 1576 zůstaly sice formálně v platnosti až do konce Janovy vlády,^{34/} napětí mezi Janem a Karlem však trvalo a Karel ve svém Södermanlandském vévodství prováděl úplně nezávislou politiku.^{35/} Po smrti Jana III. se sešli v roce 1593 vévoda Karel, říšská rada, klérus a stavvy na sněmu v Uppsale a dohodli se uznat augšpurskou konfesi za program švédské reformace. Zároveň bylo v úplnosti zrušeno nové zřízení z roku 1575 i Janova liturgie.^{36/}

Situace v nástupnické otázce byla dost komplikovaná. Jediným dědičným následníkem trůnu byl Janův syn, polský král Zikmund,^{37/} který sledoval ve své církevní politice v Polsku ostrý protireformační kurs. Váhu okolností, že král by nebyl se svými švédskými poddanými sjednocen ve víře, oslaboval ovšem fakt, že Zikmundova rezidence byla ve Varšavě, a tudíž mohl vykonávat svou vládu ve Švédsku jen nepřímou. Tak se otvírala stavovským špičkám ve Švédsku, především členům říšské rady, možnost vládnout v zemi de facto neomezeně. Zikmund se vlastně ocitl v roce 1594 v situaci, v jaké byl jeho otec Jan III. v roce 1569. Musel přijmout všechny podmínky shrnuté do volební kapitulace (Kungaför-säkran 1594), podmínky, které silně akcentovaly stavovské výsady. Kromě toho se musel zavázat, že nebude podnikat nic proti zemské evangelické církvi a že nebude udělovat zemské úřady katolíkům. Vládu v zemi

^{32/} Srv. recenzi S. U. Palmeho na Garsteinovu knihu v (Norsk) Historisk tidsskrift XLV, 1966, s. 125—160.

^{33/} Tuto situaci charakterizují např. F. Kavka — A. Skýbová, Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce habsburské rekatolisace Čech. Praha 1968, s. 161; „Církev se plně soustředila na vnitřní obnovu, aby se tak připravila nikoli na smír, k němuž ostatně nebylo chuti ani ve světě protestantském, nýbrž na udržení svého místa ve společnosti a ofensivu v budoucnosti — protireformaci.“

^{34/} K. Strömberg-Back, Lagen Rätten Lärar. Politisk och kyrklig idédebatt i Sverige under Johann III:s tid. Lund 1963, s. 193 a n. a 215 a n. V roce 1582 byla podepsána tzv. stockholmská ustanovení (Stockholm stadga), která byla jakousi Janovou apologií. Svě reformy zde interpretuje ne jako opuštění reformačních principů, ale jen jako znovuzavedení „starých dobrých ceremoní“.

^{35/} Srv. např. O. Jägerskiöld, Johann III:s aktion mot prästerskapet i hertig Karls furstendöme 1588. In: Historiska studier tillägnade N. Ahnlund 23. 8. 1949. Stockholm 1949, s. 105—118.

^{36/} Srv. H. Hermerén, Uppsala möte 1944 a S. Göransson, Bekenntnis und Staatsreligion. Uppsala 1960, kap. 2.

^{37/} Srv. K. Lepszy, The Union of the Crowns between Poland and Sweden in 1587. In: Poland at the XIth International Congress of Historical Sciences in Stockholm. Warszawa 1960, s. 155—179.

měla po dobu jeho přítomnosti v Polsku vykonávat říšská rada společně s vévodou Karlem.

Právě Karlovo postavení bylo ve stávající situaci nejméně pevné. Proto rychle využil obav před Zikmundem, které sdíleli všichni členové říšské rady, a dosáhl schválení svého nového postavení jako prvního v radě a regenta říše. Od této chvíle se dostal do otevřeného konfliktu se Zikmundem. Proti jeho vůli svolal sněm do Söderköpingu roku 1595. Kdo se ho nezúčastnil, byl nadále počítán k otevřeným Zikmundovým straníkům.^{38/} Karel pak konsekventně pokračoval v politice, jejímž konečným cílem bylo sesazení Zikmunda. Na říšskou radu, která zastávala opatrné stanovisko, nebral už mnoho ohledů. Ostatně několik členů rady odešlo do emigrace.^{39/} O dva roky později se sešel sněm v Linköpingu, který rozhodl o definitivním vyloučení polské linie Vasovců z nástupnictví na švédském trůnu.^{40/}

Změny, ke kterým došlo po smrti Jana III., a politická krize devadesátých let výrazně ovlivnily příliv švédských a finských studentů na „collegia nordica“. Zatímco v letech Janovy vlády nebyl odchod na jezuitské školy nijak omezován, žádá klérus hned na sněmu v Uppsale roku 1593, aby byli přísně potrestáni rodiče, kteří posílají své děti na „papežské“ nebo kalvínské školy.^{41/} Nebylo ovšem dost možné zakázat studium na katolických školách, dokud byl legitimním panovníkem Zikmund. Klérus se proto omezil v roce 1595 na požadavek, aby se každý student před odchodem ze země podrobil zkouškám v Uppsale a odnesl si odtud testimonium.^{42/} Tento požadavek mohl sice přispět k určité renesanci uppsalské univerzity, ale jinak se ukázal stejně nereálný jako předchozí. Karel neměl ostatně moc chuti podporovat požadavky kléru na kontrolu zahraničních studií, protože se obracely stejně proti studiím na katolických

^{38/} O sněmu v Söderköpingu R. Ohlsson, Abraham Angermannus. Stockholm 1946, s. 386 a n. a S. U. Palme, Söderköpings riksdag 1595. Uppsala 1950.

^{39/} O švédské emigraci do Polska O. Walde, Svenska emigranter i Polen och deras bibliotek. Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1941, s. 65—105; J. Trypućko, Svenskarna i Polen under Sigismund III:s tid. Svio-Polonica IV, 1942, s. 20—52 a práce uvedené v pozn. 5. O konfliktu vévody Karla a Klase Fleminga srv. H. Sommarström, Finland under striderna mellan Sigismund och hertig Karl: Klas Fleming's tid. Helsinki 1935, hlavně kap. IX—X. Klas Fleming vyprovokoval ve Finsku lidové povstání zvané Klubbekriget a namířené proti Karlovi, k tomu nejnověji H. Ylikangas, Klubbekrigets utbrott. Historisk tidskrift för Finland LXII, 1977, s. 1—17. O vývoji konfliktu po r. 1598 (po smrti Klase Fleminga) srv. E. Anthoni, Konflikten mellan hertig Carl och Finland. Avvecklingen och försoningen. Helsinki 1937.

^{40/} Srv. S. Tunberg, Sigismund och Sverige 1597—1598, I—II. Stockholm 1917—1918 a S. Lundkvist, Hertig Karl och kungakronan 1598—1604. (Svensk) Historisk tidskrift LXXXV, 1965, s. 129 a n. O Zikmundově politickém zázemí v Polsku H. Wisner, Opinia szlachecka Rzeczypospolitej wobec polityki szwedzkiej Zygmunta III w latach 1587—1632. Zapiski Historyczne XXXVIII, 1973, s. 249 a n.

^{41/} S. Göransson, De svenska studieresorna och den religiösa kontrollen från reformationstiden till frihetstiden. Uppsala 1951, kap. 1.

^{42/} S. Göransson, Bekenntnis und Staatsreligion, kap. III.

i na kalvínských školách, což Karlovi, známému prokalvínskými sympatiemi, neušlo.

Když se Karel definitivně ujal vlády, vyvinul dost velké úsilí, aby co největší část emigrantů a zahraničních studentů přiměl k návratu do země. Na sněmu v Linköpingu vydal prohlášení, určené hlavně Zikmundovým straníkům v emigraci, kterým je vyzýval, aby se dostavili do země a zodpovídali se před soudem. Jinak budou považováni za otevřené škůdce a nepřátele švédské říše a jejich jmění propadne konfiskaci.^{43/} Daleko mírnějším tónem vyzval Karel na sněmu v Norrköpingu všechny švédské studenty v zahraničí, aby se vrátili domů a složili přísahu věrnosti, načež jim sliboval finanční podporu a umožnění dalšího studia. Proti těm, kteří se nevrátí, bude postupováno jako proti ostatním Zikmundovým přívržencům. Karel měl velký zájem na tom, aby se vrátila co největší část braníevských studentů, kteří mu mohli poskytnout cenné služby jako znalci poměrů v okolí Zikmundově. Ani výzva sněmu v Norrköpingu z roku 1604, ani Karlův mandát o cestách do ciziny z roku 1605 neznamenal úplný zákaz studia na katolických školách, studium v jezuitských kolejiích však prakticky znemožňovaly.

Výslovně formulovaný zákaz obsahuje až ustanovení z Örebro z roku 1617. Tímto nařízením se zakazují jakákoliv studia v Polsku a dále na jezuitských a „papežských“ kolejiích, jako důvod je uvedeno ohrožení bezpečnosti země. Toto ustanovení mělo platit tak dlouho, dokud bude švédské království ve válečném stavu s Polskem.^{44/} Gustav Adolf se také postavil kladně k žádosti kléru, aby všichni studenti, kteří se vrátili ze studií v zahraničí, složili po návratu přísahu před kapitulou v Uppsale, že studovali jen na čistě evangelických školách. Tím postihoval i šlechtické studenty, kteří se doposud těšili právu na neomezenou peregrinaci. Šlechta, která namítala, že různá omezení studia lze přijmout jen z politických důvodů, a že tedy není důvod zakazovat studium na katolických školách, pokud tam student nezmění víru, odpověděl, že zakázal výslovně jen studium na školách pod polskou jurisdikcí a dále přijímání jakýchkoli beneficí na „papistických“ školách, kolejiích a konviktech. Tím vztáhl svůj zákaz fakticky i na obě „collegia nordica“.

*

Dříve než si podrobně všimneme severských studentů na olomoucké jezuitské univerzitě, podívejme se trochu na prehistorii studentských cest

^{43/} E. Anthoni, c. d., s. 54—55: „...att senast den 29. Juli infinna sig i riket för att stå till svars inför opartiska lagliga domare... Om de stämde ej inom angiven tid infunne sig, skulle de räknas för deras fäderneslandes fördrärvare och riksens uppbarbara och lagvunna förrådare. Varken de eller deras efterkommande skulle någonsin bliva lidna i riket. All deras egendom skulle indragas till kronan...“

^{44/} S. Göransson, De svenska studieresorna, kap. 2.

ze Skandinávie do Čech. Před založením první univerzity v severní Evropě (Uppsala 1477) odcházeli severští studenti za akademickými grady na tradiční evropská vysoká učení, do Paříže, do Lipska, před rokem 1409 však nejvíc do Prahy. Neúplnost pramenů dovoluje jen částečnou rekonstrukci národnostní struktury studentů pražské univerzity v předhusitské době. Víme však, že jen na pražské právnické univerzitě studovalo v letech 1369—1409 cirka 175 studentů ze skandinávských zemí a dalších asi 70 jmen se objevuje v rejstříku graduovaných na artistické fakultě.^{45/} Skandinávci se většinou zapisovali jako příslušníci národa saského. Nejvíce jich přicházelo ze Švédska, asi 165, dále studovalo v Praze zhruba 75 Dánů a celkový počet doplňuje pouhých sedm studentů z Norska. Někteří skandinávští studenti dosáhli nejvyšších akademických hodností. Tak rektorem právnické univerzity na rok 1382 byl zvolen Švéd Karl Håkansson (Carolus Haquini), arcijáhen v Uppsale a kanovník ve Strängnäs. Týž úřad zastával v roce 1404 Hans Paulsen z Roskilde v Dánsku, arcijáhen v Lundu a kanovník v Roskilde, a konečně v roce 1406 se stal do třetice rektorem právnické univerzity Skandinávec, tentokrát Andreas Gerechini z dánského Kalundborgu, kanovník v Roskilde a v Lundu.

Mezi pražskými studenty bylo i několik těch, kteří dosáhli vysokých církevních úřadů po návratu domů. Například Thord, který se zapsal v Praze roku 1374, se stal biskupem ve Strängnäs. Dán Tetze af Putbusch (1378 v Praze) se stal biskupem v Odense, Nicolaus Jacobi to dotáhl rok po návratu z Prahy (1581) na arcibiskupa v norském Nidarösu (dnes Trondheim). Joannes Gerechini, bratr už zmíněného rektora Andrese, byl zvolen arcibiskupem uppsalským a biskupem na islandském Skálholtu, a konečně Hans Laxmand (v Praze až 1412) se stal arcibiskupem v Lundu. Příznačné je, že většina severských studentů přicházela na pražské právnické studium již s několika kanonikáty a dalšími prebendami.

Jinou zajímavou postavou je Petrus Joannis de Strengenicz (=Strängnäs), který skládal v Praze bakalářské zkoušky v roce 1378. Přinesl si z Prahy domů několik rukopisů, které se dostaly později z knihovny zrušeného kláštera ve Vadstene do univerzitní knihovny v Uppsale.^{46/}

Frekvence skandinávských studentů v Praze dosáhla vrcholu v letech 1381—1386 (celkem asi 60 osob), pak poklesla, pravděpodobně v souvislosti s otevřením nových univerzit ve Vídni, v Heidelbergu a v Erfurtu. Ještě jednou dosahuje vysokého průměru v letech 1396—1399 (cirka 45

^{45/} L. Daae, Matrikler over Nordiske Studerende ved fremmede Universiteter. Christiania (=Oslo) 1885. Obsahuje výpisy z matrik univerzit v Praze, Erfurtu a Lipsku. Dále S. Thörnquist, Svenska studenter i Prag under medeltiden. Kyrkohistorisk Årsskrift XXX, 1929, s. 235—298. Nejnověji E. Mornet, Pauperes scholares. Essai sur la condition matérielle des étudiants scandinaves dans les universités aux 14e et 15e siècles. Le Moyen Age LXXXIV, 1978, s. 53—102 (o Praze s. 62—67).

^{46/} O Janovi ze Strängnäs srv. A. Nelson, Om Uppsala universitet under medeltiden. Uppsala 1927, s. 6—7 a C. Thörnquist, c. d., s. 263—264.

studentů celkem). Po vydání Kutnohorského dekretu ustává příliv skandinávských studentů do Prahy. Znovu přicházejí severané za studiem do českých zemí teprve o sto padesát let později, tentokrát už ne na pražskou univerzitu, ale na nově založené akademie jezuitské.

*

Zájem o studium na jezuitských ústavech stimulovala pochopitelně také neutěšená situace vyššího školství ve Švédsku. Univerzita v Uppsale, založená roku 1477, nepřežila o mnoho let své založení. Ukázala se jako příliš slabá a nesamostatná, ekonomicky zcela závislá na důchodech metropolitního kostela v Uppsale a především příliš úzce svázaná se jménem svého zakladatele, arcibiskupa Jacoba Ulfssona. Tento muž se v letech švédského národně osvobozenického boje proti Dánům zkompromitoval svou prodánskou politikou a musel po roce 1515 odejít do emigrace. S ním padla i mladá univerzita vlastně ještě před výbuchem reformace.^{47/} Na jiných principech, tentokrát z iniciativy panovníka, byla znovuzaložena až roku 1593 a trvalo dalších dvacet let, než se pozvedla na úroveň srovnatelnou s jinými evropskými univerzitami. To nám vysvětluje, proč museli Švédové cestovat za univerzitními grady do ciziny vlastně po celé 16. století. Nejobvyklejším cílem švédských studentů byly nejbližší severoněmecké univerzity, Rostoky, Greifswald a Helmstedt, a jako pro všechny luterské studenty Wittenberg.^{48/}

Tabulka č. 1

FREKVENCE NEJNAVŠTĚVOVANĚJŠÍCH PROTESTANTSÝCH UNIVERZIT
A FREKVENCE COLLEGIÍ NORDIK. STUDENTI ZE ŠVÉDSKA 1578—1614^{49/}

	1578—1589	1590—1599	1600—1614	celkem
Wittenberg	24	44	179	247
Rostoky	66	50	126	242
Greifswald	45	57	53	155
Helmstedt	16	16	91	123
Jena	6	15	37	58
Marburg atd.	3	13	13	29
Branievo	75	24	23	112 (118) ^{a)}
Olomouc	33	4	8	45 (67) ^{b)}
Vilno	24	9	10	43

a) nejsou zahrnuti fratres, famuli a další nestudující (6 osob)

b) u 22 olomouckých studentů neznáme datum příchodu

Z uvedeného vyplývá, že Branievo se řadí v „absolutním pořadí“ na páté a Olomouc na sedmé místo mezi zahraničními učilišti, navštěvovanými Švédy v letech 1578—1614. Porovnáme-li frekvenci jen v letech 1578 až 1590, tedy v prvním období po založení severských kolegií, dostane se Branievo na první a Olomouc na čtvrté místo. Vidíme tedy, že označení Branieva jako „švédské katolické univerzity“ není nijak nadsazené a že skandinávský živel sehrál významnou roli i v Olomouci.

*

Historie olomouckého „collegia nordika“ začíná 26. 2. 1579, kdy napsal Antonio Possevino rektorovi olomoucké koleje Hurtado Perézovi o svém úmyslu založit v Olomouci seminář pro padesát severských alumnů s roční dotací 1200 scudů, určených zároveň na výživu bratří a profesorů, celkem i s alumny asi pro stovku osob. Finanční závazek na sebe vzali Fuggerové a přidali sami částku na výchovu dalších deseti alumnů. Prvních osm chlapců bylo přijato do nového semináře 24. 3. 1579,^{50/} do konce roku 1579 se jejich počet zvýšil na dvacet pět.^{51/}

Před svým druhým odjezdem do Švédska sestavil Possevino spolu s kardinálem di Como (Galli Ptolemao di Como) statuta seminářů v Olomouci a v Branievě. Tato statuta, zvaná „Ratio Comensis“, byla vydána v Římě 10. 12. 1578 jménem papeže Řehoře XIII.^{52/}

Hned první paragraf stanovil, že do seminářů mají být přijímáni studenti ze Švédska, jakož i Gótové a Vandalové, Norové a Dánové, Pomoranci a Prusové, Livonci a Litevci, Malorusové a Rusové a konečně Uhři, případně Dolnosasové. Země severní Evropy jsou tedy jmenovány hned na začátku a tudíž preferovány.

^{47/} S. Lindroth, A history of Uppsala University [1477—1977]. Uppsala 1976, s. 15 a n. a S. Lindroth, Svensk lärdomshistoria. Medeltiden, Reformationstiden. Stockholm 1975, s. 126—137.

^{48/} Zde zejména práce Chr. Callmera, který se zahraničnímu studiu Švédů celoživotně věnoval, avšak jen část svých výsledků publikoval: Ch. Callmer, Svenska studenter i Giessen. Lychnos [Lärdomshistoriska samfundets årsbok] 1969—1970, s. 171—200. týž, Schwedische Studenten in Tübingen im Lauf dreier Jahrhunderte. Der Sülchgau XVII, 1973, s. 29—51, týž, Svenska studenter i Wittenberg. Personhistorisk tidskrift LXXII, 1976. K Wittenbergu srv. též G. Langer — Ch. Prokert — W. Schmidt, Vom Einzugsbereich der Universität Wittenberg, Teil I. (1502—1648). Halle 1967, zvláště mapové přílohy. O peregrinaci Švédů do ciziny v 17. století naposledy L. Niléhn, Peregrinatio Academica. Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet. Lund 1983.

^{49/} Údaje o frekvenci protestantských univerzít jsem převzal z přehledu P. O. Wilner, Förteckning öfver svenskar inskrifna vid tyska universitet under 1500-talets senare hälft. Samlaren [Svensk litteratursällskapets tidskrift] 1904, s. 7—21 [pro 16. stol.]. Údaje pro 17. stol. L. Niléhn, c. d., s. 162, tab. III: 3. Krajní data 1578—1614 jsou dána výskytem prvního a posledního skandinávského studenta v Branievě, resp. v Olomouci.

^{50/} G. Fell, Pädagogische Schriften von Antonio Possevino S.J. Freiburg/Br. 1901, s. 345.

^{51/} A. Kröss, Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu. Wien 1910, s. 525.

^{52/} B. Navrátil, c. d., s. 179—183.

Obsah „Ratio Comensis“ má velký význam pro úvahy o politickém a pedagogickém významu „collegií nordik“, proto základní ustanovení těchto statut zrekapitulují:

Studenti nemají za pobyt v semináři a za studium nic platit. Jestliže zbudou nějaké peníze z roční dotace, má se za ně přijmout několik dalších chudých studentů nebo se má za ně nakoupit oblečení a nutné knihy. Lze z nich také uhradit náklady na cesty studentů do vlasti, kde by šířili katolickou propagandu. Oddělenou částku dostane k dispozici Possevino, aby se mohl postarat o studenty, vybrané ve Švédsku, než je odešle do branievskeho nebo olomouckého semináře. Celkový počet alumnů a ostatních osob nemá překročit sto. Ošacení si mají zatím hradit studenti sami, postupně se přejde k jednotnému oblečení.^{53/}

Velmi zajímavý je osmý paragraf: „Erit tamen liberum unicuique eum vivendi statum sequi, quem sibi quisque delegerit“. Toto podivuhodně liberální ustanovení se ovšem v praxi dlouho neudrželo. Následující paragraf ještě dodává, že nikdo nemusí skládat přísahu, že po studiu zvolí duchovní stav, ledaže by sám chtěl.^{54/} Co bylo příčinou zakotvení této klauzule ve statutech, se pokusím vysvětlit níže.

Zajímavá jsou ustanovení týkající se obsahu poskytovaného vzdělání. Příslušný paragraf doslova říká: „In litterarum studiis modus ille adhibe/bi/tur, qui satis sit captui et necessitati populorum, inter quos denique scholastici illi versari debebunt“. Z toho plyne, že účelem nebylo dát posluchačům ucelené filozofické a teologické vzdělání, ale měli být seznámeni hlavně s římským katechismem (podle Canisia), udílením svátostí a z teologie hlavně s kasuistikou (morální teologií) a s polemickou teologií, aby mohli čelit výpadům „heretiků“.^{55/} Statuta ovšem připouštějí, ukáže-li se někdo zvláště pevný ve víře a dosáhne zralejšího věku, aby se věnoval vyšším latinským a řeckým studiím.

Po ukončení studia měl být absolvent podle rozhodnutí rektora poslán buď zpět do vlasti, nebo měl být určen do některé farnosti.^{56/} Důraz se kladl na to, aby nikdo neprodléval v koleji zbytečně dlouho a nezabíral tak místo ostatním. Jedinou povinností absolventů bylo setrvat celý život v katolické víře, jinak jim teoreticky hrozilo stíhání za porušení přísahy a úhrada nákladů za studium.

^{53/} „... ut quam proximo ad eandem vestium rationem accedant, qua et inter se maiore amoris vinculo astringantur et humilitatem formamque aliquam catholicae ac fortassis ecclesiasticae pietatis imbibant“.

^{54/} „Itaque nec iuramento adigentur, ut ecclesiastici fiant, nec ad clericalem habitum impellentur, si quis vero id voluerit, suo tempore et suaviter fiat“.

^{55/} „Deinceps doceri potentur Romanum catechismum, rationem administrandorum sacramentorum, conscientiae casus, solutionem controversiarum, quas heretici seu schismatici atque adeo alii excitarunt“.

^{56/} „Ac si his fundamentis iactis iudicabitur in Domino, ut iam stare aliqui possint in fide, emitterentur ex seminariis in patriam, aut in vineam Domini pro iudicio rectoris...“

V jednom z paragrafů je pregnantně vyřčen účel olomouckého založení: „Qui ex plagis septentrionalis evocabuntur, uti ex Suetia... aliqui videretur impendere periculum ob patriae propinquitatem vel redeundi ad vomitum, vel ut propinqui et affines eum evocarent, is Olomucium tanquam ad interiorem et tutiorem continentis partem transmitti poterit“.^{57/}

Některé organizační změny provedl Possevino po vizitaci v dubnu 1583.^{58/} Rakouský provinciál jezuitů založil krátce předtím v Olomouci burzu chudých studentů,^{59/} což umožnilo, aby do papežského semináře byli nadále přijímáni jen ti studenti, kteří se zavázali po dostudování přijmout kněžské svěcení. Změnilo se tím ustanovení osmého paragrafu statut, což si lze vysvětlit tím, že v počátcích semináře přicházelo do Olomouce dost mladíků, kteří byli protestanty nebo konvertovali ke katolictví před velmi krátkou dobou. Od těch nebylo možno vyžadovat závazek k vysvěcení. Nešlo tedy o experiment jinak v rámci jezuitského školství nevídaný, jak se domníval Hoffmann,^{60/} šlo spíše o dočasné provizorium vynucené „nízkou“ kvalitou prvních alumnů ze Skandinávie. Ukázalo se totiž, že v prvních letech po založení se přijímalo do semináře příliš překotně a bez výběru. Teď se mohli kandidáti studia, kteří podle mínění představených nebyli ještě dost pevní ve víře, připravovat v burze. Zkušební dobu doporučil Possevino prodloužit na tři až šest měsíců, neměli být přijímáni studenti mladší osmnácti let. Všechny tyto reformy jsou výsledkem zkušeností prvních pěti let a určité konsolidace semináře.

Pokud jde o symbiózu „collegia nordika“ s olomouckou kolejí, vypovídá „Instructio pro seminario Olomucensi“, že studenti jednotlivých seminářů mají obývat oddělené ložnice, mají mít oddělené studijní sály a vlastního prefekta, přednášky však mají mít společně.^{61/}

Olomoucký seminář pro severské alumnusy lze tedy charakterizovat jako internát určený převážně pro Skandinávce, kteří měli vystudovat olomoucké gymnázium (až po rétoriku) a dál se připravovat v jakémsi „nástavbovém“ kursu teologie v disciplínách, nejpotřebnějších při misijní práci. Velký důraz byl proto kladen i na národní jazyky. Zároveň lze konstatovat určitou spojitost „collegia nordika“ s burzou chudých studentů, v nichž mohli po nějaký čas pobývat ti, kteří nebyli svým předchozím vzděláním na přijetí do semináře dost připraveni, nebo ti, kteří nebyli ještě spolehlivými katolíky.

Před založením obou „collegií nordik“, studovali někteří Švédové na římském „collegiu germaniku“. V roce 1577 sem přišlo prvních šest stu-

^{57/} B. Navrátil, c. d., s. 182, § 19.

^{58/} L. Lukács, c. d., s. 26 a n.

^{59/} L. Lukács, c. d., s. 22 a n.

^{60/} A. Hoffmann, Antonio Possevinos Bemühungen um die sogenannten nördischen päpstlichen Seminaristen 1575—1585. Koblenz 1929, s. 45.

^{61/} A. Kröss, c. d., s. 531. Instructio pro seminario Olomucensi vydána v Monumenta Pedagogica Societatis Jesu, 1901, s. 800—801.

dentů ze Švédska,^{62/} další čtyři přivedl Possevino roku 1578.^{63/} Po založení „collegii nordik“ se už zaměřili severští zájemci o studium na katolických školách spíše na ně.

„Ratio Comensis“ jednoznačně vymezila spádovou oblast olomouckého alumnátu;^{64/} že se však tato norma hned od počátku nedodržovala nijak úzkostlivě, a že v semináři nestudovali jen chlapci ze zemí vypočítaných v paragrafu jedna, svědčí Possevinův dopis nunciovi Bonhominimu ze září 1584.^{65/} Possevino v něm vyslovuje námitky proti přijetí jednoho studenta ze Slezska a píše: „Nel resto sará bene rivo-car a memoria... ch'il seminario... fu piú instituito per le nationi Sassoniche, Pomerane, Svedesi et altre simili che sono specificate, che per Moravi o Silesiti“. Jaký díl alumnů tvořili tedy skutečně Skandinávci? Z prvních osmi alumnů, přijatých hned po otevření semináře v březnu 1579, byli dva Švédové.^{66/} Z 25 alumnů, kteří byli v semináři na konci roku 1579, bylo už 12 Švédů.^{67/} Všechna místa v semináři nebyla zdaleka obsazena ještě v následujícím roce. Kardinál di Como píše 14. 5. 1580 rektoru Perézovi: „Se mirata est S^s S., adeo parvum istic esse numerus alumnorum, nam in catalogo, quem misisti, viginti duo tantum recensentur, cum tamen p. Possevinus receperit nobis se ea pecuniae summa, quae in hunc usum attributu fuit, quinquaginta alumnos sustentaturum“.^{68/} Na podzim téhož roku přivedl s sebou Possevino do Olomouce pět Švédů a 7. 11. 1580 posílá kardinálovi di Como katalog alumnů, v němž je 42 jmen, z nich 20 Švédů a jeden Nor.^{69/} Konečně při Possevinově vizitaci roku 1583 bylo v semináři stále 42 alumnů, z nich však už jen osm Švédů.^{70/} Již tento letný pohled ukazuje, že podíl alumnů ze severských zemí dosahuje vrcholu v prvních dvou letech po založení a pak klesá.

Podle katalogu z archívu Propagandy,^{71/} který obsahuje 580 jmen alumnů olomouckého „collegia nordika“ (až do roku 1624), jich bylo 66 ze Švédska, 17 z Dánska, 9 z Norska a 2 z Finska. Tento katalog není ovšem kompletní, některá další jména najdeme v olomoucké matrice z Cerro-

^{62/} O. Garstein, c. d., s. 106.

^{63/} O. Garstein, c. d., s. 150.

^{64/} B. Navrátil, c. d., s. 179, § 1.

^{65/} B. Navrátil, c. d., s. 271.

^{66/} G. Fell, c. d., s. 345.

^{67/} A. Kröss, c. d., s. 525.

^{68/} B. Navrátil, c. d., s. 203.

^{69/} A. Kröss, c. d., s. 526 udává, že s Possevinem přicestovalo 8 Švédů, z nich 5 nechal v Olomouci a 3 s ním odjeli do Říma. Naproti tomu O. Garstein, c. d., s. 215, uvádí, že Possevino přivezl do Olomouce 6 alumnů. Katalog otiskl B. Navrátil, c. d., s. 212—216: „Nomina, cognomina, aetas, patria, distinctio per classes et dies receptionis alumnorum S/anctissimi/mi D/omini/ N/ostri/, qui sub cura Olomucensis collegii versantur“.

^{70/} G. Fell, c. d., s. 341 a n.

^{71/} Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide II, s. 122—148: „Fontificiorum alumnorum Sanctissimi Domini Nostri, qui hactenus prodierunt e seminario, et de quibus constat, quid absolutis studiis egerunt, ab initio seminarii usque ad annum 1624 inclusive“.

ního sbírky a v Cinkově edici opisu matriky z olomouckého archívu.

M. Kouřil napočítal celkem 113 studentů ze Skandinávie.^{72/} Po doplnění na základě všech dostupných zpráv, především z novější skandinávské literatury, a po vyloučení některých omylů, způsobených kontaminací jmen nebo špatnou identifikací národností, jsem stanovil počet skandinávských alumnů v Olomouci na 106.

Užitečné bude komparovat situaci v Olomouci s druhým kolegiem pro severské studenty v Branievě^{73/} a také s papežským seminářem ve Vilně, který má podobnou národnostní strukturu.^{74/}

Tabulka č. 2

SKANDINÁVCI V BRANIEVĚ, OLOMOUCI A VILNĚ PODLE JEDNOTLIVÝCH NÁRODŮ, 1578—1614

národ	Branievo	%	Olomouc	%	Vilno	%	celkem	%
Švédové	118	61	67	63	43	57	228	61
Finové	14	7	4	5	5	7	23	6
Dánové	42	22	23	20	18	24	83	22
Norové	20	10	12	12	9	12	41	11
celkem	194	100	106	100	75	100	375	100

Tabulka č. 3

PODÍL SKANDINÁVSKÝCH STUDENTŮ NA CELKOVÉM POČTU ALUMNŮ V PAPEŽSKÝCH SEMINÁŘÍCH V BRANIEVĚ, OLOMOUCI A VILNĚ 1578—1614

	Branievo	Olomouc	Vilno	celkem
Skandinávců	194	106	75	375
% ze všech alumnů	40	16	33	27

^{72/} Diference mezi mými a Kouřilovými výsledky jsou způsobeny jednak vypuštěním určitého počtu studentů, kteří pravděpodobně nepocházeli ze Švédska (záměna Sueci-Suevi, tj. Švábové), jednak ztotožněním různých písařských podob jmen s jedinou osobou. Na druhé straně bylo doplněno několik osob, které sice olomoucké matriky neznají, o nichž však z jiných pramenů víme, že měly v Olomouci studovat. Srv. v příloze I, kde také oproti Kouřilovi rozšířeny biogramy jednotlivých studentů (M. Kouřil by byl pravděpodobně část těchto údajů přinesl v ohlášené, leč nepublikované druhé části své studie).

^{73/} Srv. G. Lühr, c. d. O skandinávských studentech v Branievě srv. J. Trypučko, c. d., S. Herbst, c. d. a H. Friis, Danske og norske studerende i Braunsberg 1578—1694. Personalhistorisk Tidsskrift, 14. række, VI, 1967, s. 192—196 [jen výpis z Lührový edice matrik].

^{74/} K tomuto semináři J. Poplatek, Zarys dziejów Seminarjum Papieskiego w Wilnie 1585—1773. Ateneum Wileńskie VII, 1930, s. 170—228 a týž, Powstanie Seminarjum Papieskiego w Wilnie [1582—1585]. Ateneum Wileńskie VI, 1929, s. 47—71 a 429—455. Srv. také Z. Hojda, České země a univerzita ve Vilniusu v prvních letech její existence. In: Praha — Vilnius. Sborník prací k 400. výročí univerzity ve Vilniusu (red. J. Petr, L. Řeháček). Praha 1981, s. 33—44, zvláště s. 40—41. O novější literatuře k dějinám univerzity ve Vilně srv. soubornou recenzi Z. Hojdy a M. Svatoše 400 let litevské státní

Mimo tři sledované papežské semináře se ve stejném období objevují větší skupiny Skandinávců v Římě na germaniku,^{75/} ve Štýrském Hradci^{76/} a v Praze.^{77/}

Součet Skandinávců na jednotlivých kolejích nám udává jen celkový počet zápisů, mezi jednotlivými kolejemi byla však dost silná peregrinace, a proto je celkový počet severských studentů na jezuitských ústavech o něco nižší, bylo jich asi tři sta. Velká část z nich prošla několik škol, především studentů z Branieva, kteří po ukončení gymnázia odcházeli studovat filozofii nebo teologii na některou z kolejí, která měla právo udílení gradů, hlavně do Vilna (napočítal jsem celkem 47 případů) a do Olomouce (23 případů).

*

Z kvantitativního srovnání vyplývá, že v Dánsku a Norsku sehrála jezuitská propaganda daleko menší roli než ve Švédsku. Nepřetržitě tu fungovala vlastní kodaňská univerzita, založená roku 1479,^{78/} která sice zdaleka nepatřila k předním evropským ústavům, ale svou úlohu nejvyššího studia v zemi plnila dobře. Také studium na německých univerzitách bylo daleko běžnější záležitostí než u Švédů. Například jen ve Wittenbergu studovalo za posledních dvacet let 16. století přes 200 Dánů,^{79/} zatímco ve všech jezuitských kolejích dohromady jen něco přes 40.^{80/} Pří-

univerzity ve Vilnius. AUC—HUCP XX/2, 1980, s. 71—79. Seznam studentů papežského semináře ve Vilně podává J. Poplatek, Wykaz alumnów Seminarjum Papieskiego w Wilnie (1582—1773). Ateneum Wileńskie XI, 1936, s. velkým množstvím omylů v prepisu jmen.

^{75/} Srv. pozn. 6.

^{76/} O zřízení papežského semináře ve Štýrském Hradci L. Lukács, c. d.: Polská královna Anna Habsburská věnovala 20. 6. 1596 nadaci pro štýrskohradecký papežský seminář ve výši 7000 fl. na výživu šesti alumnů ročně. Z těchto peněz bylo zřejmě poskytnuto stipendium i některým skandinávským studentům. Srv. též F. Krones, Geschichte der k. k. Universität in Graz. Graz 1888, s. 287. Moderní edici štýrskohradecké matriky připravil J. Andritsch, Die Matrikel der Universität Graz, sv. I. (1586—1630). Graz 1977 a týž, Studenten und Lehrer aus den Ländern Ost-, Nord- und Westeuropas an der Universität zu Graz 1586—1630. In: Steiermark im 16. Jahrhundert. Forschungen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark XXVII, 1979, s. 137—159. Celkem bylo zapsáno na štýrskohradecké univerzitě pět Dánů (v l. 1590—1616) a osm Švédů (v l. 1596—1612).

^{77/} Srv. M. Truc (ed.), Album Academiae Pragensis S. J. 1573—1617 (1565—1627). Praha 1968 a seznam v příloze II.

^{78/} Svou cenu si stále podržuje nejstarší kritické zpracování dějin kodaňské univerzity v reformačním století H. F. Rørdam, Kjøbenhavns Universitetets Historie fra 1537 til 1621, 1—4. København 1868—1877. Dále srv. Bibliographie internationale de l'histoire des universités, sv. I. Genève 1973, kde kodaňskou bibliografii zpracoval Svend Ellehøj. Týž je autorem poslední syntézy Kjøbenhavns Universitet 1479—1979. København 1979.

^{79/} Srv. H. Friis, Danske studenter i Wittenberg 1560—1660. Personalhistorisk Tidsskrift LXXXI, 1961, s. 137—178.

^{80/} Přesné údaje přináší V. Helk, Dansk-norske studierejser. Pro šlesvické studenty je k dispozici T. O. Achelis, Matrikel der schleswigschen Studenten 1517—1864, 1—3. København 1966 (Šlesvicko bylo součástí dánského státu).

činy je nutno hledat i v odlišném vnitropolitickém vývoji obou monarchií. Zatímco ve Švédsku bylo studium u jezuitů vždy chápáno jako důležité politikum, nezbuzovala na dánské straně návštěva jezuitských kolejí dost dlouho žádnou reakci ani ze strany luteránského kléru, ani ze strany panovníka. Teprve roku 1604 zakázal Kristián IV., aby absolventi jezuitských škol zastávali místa ve státní správě nebo ve školství.^{81/} Toto opatření učinil pravděpodobně v souvislosti se zvýšenou frekvencí jezuitských kolejí v letech okolo přelomu století. Protože celá řada jezuitských absolventů se uplatnila jako soukromí preceptorů v rodinách šlechty, vydal král roku 1616 mandát o zkoušení všech preceptorů z čistoty luterské víry.^{82/} V Dánsku však nikdy nedošlo k důslednému pronásledování bývalých jezuitských studentů.

Trochu jiná situace byla v Norsku, kde tajné katolictví vždy trochu splývalo s protidánskou opozicí. Nejvýznamnějším centrem katolicismu byl jihonorský Tønsberg, ne bez souvislosti s činností Laurentia Norvega.^{83/} Také počet norských studentů v Branievě stoupl nejvíce právě v době, kdy zde roku 1602 přednášel Laurentius Nicolai Norvegus.^{84/} Přesto bylo Norů v jezuitských kolejích vždy poměrně málo a jejich studium u jezuitů připadá většinou na vrub „verbířům“, mužům, kteří na některém „collegiu nordiku“ studovali a po návratu do vlasti získávali nové alumnů v okruhu svých známých. V Oslo tak působili Laurentius Bergius a Christophorus Cervinus. Po velkém protikatolickém procesu na Gjerpen roku 1613 byla velká část norských katolíků odhalena a mnoho jich odešlo do exilu. Na rozdíl od podobných procesů ve Švédsku na počátku 20. let 17. století nebyl však v Norsku nikdo popraven.^{85/}

V následující tabulce se podívejme na dynamiku návštěvnosti papežských seminářů z obou skandinávských monarchií po jednotlivých pětiletích. Vidíme, že křivka návštěvnosti studentů ze Švédska a Finska na jedné straně a z dánsko-norské monarchie na druhé straně se výrazně liší. Tabulka zahrnuje pochopitelně jen ty studenty, jejichž rok příchodu známe, rozhodující je inskripce na prvním z ústavů, kterým student prošel.

^{81/} V. Helk, Laurentius Nicolai, s. 314—331. Z novějších syntéz dánských dějin okolo r. 1600 srv. H. Gamrath—E. Ladewig Petersen, (Gyldendals) Danmarks historie 2. 2: Tiden 1559—1648. København 1980 a E. Ladewig Petersen, Fra standssamfund til rangssamfund 1500—1700 (Dansk social historie 3). København 1980.

^{82/} V. Helk, Laurentius Nicolai, s. 360.

^{83/} O. Garstein, Reformasjon og motreformasjon i Norge. Tidsskrift for teologi og kirke XXXVII, 1966, s. 236: „... Kloster-Lasse i Tønsberg bygget opp et katolsk centrum så livskraftig at det satte merke etter seg henimot 60 år etter hans besøk“.

^{84/} V. Helk, Laurentius Nicolai, s. 252.

^{85/} Srv. J. J. Duin, Norske studenter på jesuittenes skoler inntil dommen på Gjerpen prestegård i 1613. Norsk Slektshistorisk Tidsskrift XII, 1950, s. 360—390 a týž, Jesuiterdommen på Gjerpen prestegård i 1613. Norsk Slektshistorisk Tidsskrift XIII, 1952, s. 1 až 12. Z novějších syntéz k norským dějinám okolo r. 1600 srv. R. Fladby, Samfunn i vekst under fremmed styre 1536—1660 (Handbok i Norges historie 5). Bergen—Oslo 1986 a S. Bagge—K. Mykland, Norge i dansketiden. København 1987.

Tabulka č. 4

VÝVOJ NÁVŠTĚVNOSTI SKANDINÁVCŮ V BRANIEVĚ, OLOMOUCI A VILNĚ 1578—1614

období	Švédové a Finové	Dánové a Norové
1578—1580	55	4
1581—1585	34	2
1586—1590	22	6
1591—1595	17	1
1596—1600	10	25
1601—1605	14	38
1606—1610	6	3
1611—1613	5	5
?	21	—
celkem	184	84

Frekvence švédských studentů se tedy vyvíjela velmi nerovnoměrně. Přes čtyřicet procent všech Švédů přichází na „collegia nordica“ v prvních dvou letech po jejich otevření, tedy v době, kdy ve Švédsku působila Possevinova mise. V osmdesátých letech a v první polovině devadesátých let zůstává návštěvnost na stejné úrovni. Možná bychom očekávali, že se na návštěvnosti projeví nějak emigrace po sněmu v Söderköpingu 1595 a po bitvě u Stångebro 1598. Není tomu tak a z toho vidíme, že spojení emigrace a „collegií nordik“ bylo velmi slabé.

Vývoj návštěvnosti švédských studentů osvětlí možná ještě lépe tabulka, v níž se první fáze kryje s lety Possevinova působení ve Švédsku, druhá fáze se zbývajících lety vlády Jana III., třetí období připadá na léta od smrti Jana III. do zahájení ozbrojených akcí vévody Karla proti

Tabulka č. 5

VÝVOJ NÁVŠTĚVNOSTI ŠVÉDŮ A FINŮ V BRANIEVĚ, OLOMOUCI A VILNĚ V ZÁVISLOSTI NA VNITROPOLITICKÉ SITUACE VE ŠVÉDSKU, 1578—1614

období	studentů	% z celkového počtu Švédů a Finů v letech 1578—1613	roční průměr studentů
1578—1581	71	38,6	23,7
1582—1592	47	25,6	4,3
1593—1597	17	9,2	3,4
1598—1604	16	8,7	2,3
1605—1613	12	6,5	1,3
?	21	11,4	—
celkem	184	100	4,5

Zikmundově straně (první vlna emigrace), čtvrtá fáze na léta od začátku válek se Zikmundem do korunovace Karlovy (druhá vlna emigrace), konečně poslední fáze připadá na zbývajících léta panování Karla IX. a první léta vlády jeho syna Gustava Adolfa.

Zdálka ne všichni studenti, kteří přicházeli studovat na „collegia nordica“, začínali na gymnáziu od infimy. Většinou měli asi za sebou několik let přípravy na některé z katedrálních nebo městských škol.

V které třídě gymnázia začínali svá studia nováčci, kteří přišli do Branieva, Olomouce nebo Vilna na papežský seminář, ukazuje následující tabulka (celkem 123 údajů):

Tabulka č. 6

STUDENTI ZE SKANDINÁVIE V BRANIEVĚ, OLOMOUCI A VILNĚ PODLE TŘÍDY, V NÍŽ ZAHÁJILI STUDIUM

třída	Švédsko— Finsko	Dánsko— Norsko	celkem
infima	21	7	28
gramatika	13	9	22
syntax	14	11	25
poetika (humaniora)	9	13	22
rétorika	7	7	14
filozofické studium	8	4	12
celkem	72	41	123

Z tabulky je patrné, že Švédové začínali častěji v nižších třídách (ve vyšších než gramatikálních třídách jen 24 alumnů, tj. 33 %), z dánsko-norského státu přicházeli studenti lépe připraveni (ve vyšších třídách 24 studentů, tj. 59 %). Dánové měli velmi často testimonium z kodaňské univerzity (v několika případech také z Helmstedtu), často předem absolvovali několik semestrů na některé z luterských univerzit (nejčastěji v Roztokách nebo Wittenbergu). Je zajímavé, že právě studenti z Dánska se někdy po několikaletém studiu u jezuitů opět na luterské univerzity vracejí, třeba jen proto, aby na nich během krátké doby dosáhli gradu a mohli se tak po návratu domů vykázat spolehlivým „alibi“, jaké představoval akademický titul dosažený na čistě evangelickém učení. S touto praxí jsem se mezi Švédy nesetkal skoro nikdy.

Nebyl to však věk přicházejících alumnů, který by způsoboval, že tak velké procento Švédů začínalo v nejnižších třídách. Ze 132 dostupných údajů o věku alumnů lze zjistit, že průměrný věk Švédů v roce příchodu byl 17,4 roku (šest z nich však méně než 10 let), průměrný věk chlapců z Dánska byl jen nepatrně vyšší, 17,7 roku (vyšší bylo průměrné stáří

Norů: 19,6 roku). Příčiny odlišné úrovně je tedy třeba hledat v kritériích výběru a možná i v sociálním složení přicházejících studentů.

O tom, že se při výběru alumnů ze Švédska v prvních letech po založení seminářů příliš neuvažovalo o jejich kvalitách a nadání pro studium, svědčí velký počet těch, kteří studium předčasně ukončili a vrátili se po krátké době zpět domů. Byly to nejčastěji disciplinární přestupky, které se objevují mezi příčinami vyloučení. Skoro stejně často je důvodem neschopnost ke studiu,^{86/} o něco vzácněji důvody zdravotní, rodinné nebo prostě odchod z vlastní vůle bez udání důvodů. Mezi Švédy, bylo takových případů celkem 37, mezi Dány a Nory jen 14 případů.

Pokud jde o sociální složení studentů, chybí nám statisticky srovnatelné množství údajů. Hlavně u Švédů je k dispozici jen minimum informací o jejich rodinách. S jistotou víme, že jen jeden Švéd byl šlechtického původu (Joannes Billius), největší část Švédů pocházela pravděpodobně z měšťanského prostředí (nejčastěji ze Stockholmu, Linköpingu, Söderköpingu a Vadstény). Lépe jsme informováni o dánských a norských alumnech a výsledky jsou dost překvapující. Skoro polovina z těch dánských studentů, u nichž se podařilo zjistit zaměstnání otce, pochází z rodiny duchovního nebo vůbec z prostředí „intelligence“ (celkem osm), otce dalších deseti alumnů můžeme počítat mezi politicky vlivné měšťany (členové městských rad). Čtyři alumnové z Dánska byli šlechtického původu. Také mezi norskými jezuitskými studenty je velké procento synů luteránských pastorů, 20 z 31 Norů mělo otce, který studoval na katedrální škole v Oslo.^{87/}

*

Jedním z politických nástrojů k udržení a posílení zbytků katolictví ve střední a severní Evropě byla pro římskou kurii, která přichází po tridentském koncilu znovu s pretensemi centrální politické síly v katolickém světě, aktivní školská politika. Reformě katolického školství věnoval během svého dlouhého pontifikátu pozornost hlavně papež Řehoř XIII. Specifický typ ústavů, zakládaných zásadně v oblastech se silným podílem nekatolického obyvatelstva, byly tzv. papežské semináře, organizačně napojené na síť jezuitských kolejí. Výuka a výchova v těchto seminářích byla normována zvláštními statuty, jež vycházela ze společné předlohy, stanov římského collegia germanica.

Od prvních fundací (1574 Vídeň, 1575 Praha, 1578 Štýrský Hradec) se odlišila skupina seminářů, které vznikly v souvislosti s projekty a diplomatickou činností papežského legáta Antonia Possevina. Possevino,

^{86/} Nejčastěji „dimissus non capax disciplinae“, „dimissus quia ineptus erat“ nebo „minus aptus ad studia erat“ apod.

^{87/} Za toto upozornění děkuji O. Garsteinovi.

kteřý se ve službách kuriální diplomacie angažoval v severní a východní Evropě více než deset let, prosazoval do určité míry vlastní pedagogické názory a semináře, které založil, pravidelně vizitoval. Nejvýznamnější a nejvelkorysejší z Possevinových fundací byla právě obě „collegia nordica“ v Olomouci a Branievě, určitý podíl měl i na založení papežských seminářů ve Vilně 1582 a Dorpatu 1583.

V papežských seminářích měl být vychováván dorost pro misijní práci v nekatolických oblastech nebo pro pastorační práci v oblastech konfesijně smíšených a vytvářet zde podmínky pro postupnou rekatolizaci. Těmto cílům se podřizoval obsah výuky, alumnové z papežských seminářů byli vysvěcováni za zjednodušených podmínek. Pokusme se nyní stručně shrnout, jak se jeví ve světle těchto záměrů pozdější osudy skandinávských studentů ze severských kolegií.

Zejména v počátcích obou seminářů se podařilo „naverbovat“ ve Švédsku poměrně značné množství mladíků. Velkou roli tu sehrála i osobní podpora švédského panovníka Possevinovým snahám. Jak se však ukázalo, bezmála polovina chlapců z této „první vlny“ v seminářích nezůstala dlouho. Někteří byli propuštěni pro neschopnost ke studiu, jiní z disciplinárních nebo zdravotních důvodů, jiní odešli nebo prostě utekli sami. Asi jedna čtvrtina z těch, kteří zůstali, skončila dříve či později ve službách Zikmundových, na jeho varšavském dvoře.^{88/} Tito Zikmundovi „sekretáři“ se tak včlenili do početných řad legitimistické opozice, někdy ve světském hávu (právníci), častěji však jako současní držitelé duchovních prebend v Polsku. Asi desítky bývalých studentů kolegií byla v době „honu“ na Zikmundovy straníky, který se rozpoutal ve Švédsku na počátku vlády Gustava Adolfa, pronásledována a někteří byli na počátku 20. let 17. století popraveni. Většina Švédů a Finů se však přes Balt nevrátila. Asi dvacítky z nich získala nějakou církevní prebendu, nejčastěji v Prusku nebo východních oblastech Polska, někteří se usazovali v Gdaňsku a vykonávali zde nejrůznější povolání. Celkem 9 Švédů a 2 Finové vstoupili do jezuitského řádu. Bohužel, všechny údaje jsou jen přibližné, o dalších životních osudech téměř poloviny švédských alumnů nemáme žádné zprávy.

Zcela odlišné byly osudy studentů z Dánska a Norska, kteří přicházejí do severských kolegií ve „velké vlně“ okolo roku 1600. Velkou roli při jejich „naverbování“ sehrál osobní příklad a propagační práce několika absolventů, kteří jako rektori městských škol v Malmö, Kodani a Oslo, vybírali žáky pro jezuitská gymnázia. Jen málo studentů z dánsko-norského království ukončilo své studium předčasně, v důsledku vyloučení

^{88/} J. Michalewicz, Dwór szwedzki Zygmunta III a tóż, Polish-Swedish relations in the late sixteenth century. Sigismund Vasa's Swedish Court. In: Charisteria Cracoviensia Universitati Regiae Uppsaliensi ... oblata (ed. L. Hajdukiewicz). Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace historyczne 61, 1979, s. 35—56.

nebo vlastního rozhodnutí odejít. Zato u 19 z nich (!) byl pobyt na jezuitských ústavech jen zastávkou na cestě, která vedla zároveň i na nekato­lické univerzity. Tak bylo kombinováno Branievo s návštěvou ve Witten­bergu nebo Roztokách a pobyt v Olomouci například s inskripcí v Jeně. Této skutečnosti odpovídala i možnost „normálního“ uplatnění po návra­tu do vlasti. Celkem osm bývalých studentů ze severských kolegií půso­bilo ve funkci preceptorů dánských šlechtických synů, 16 z nich se uplat­nilo v duchovní správě (někteří časem odhaleni jako tajní katolíci, ani největší proces s katolickými disidenty roku 1613 v norském Gjerpenu neskončil však hrdelními tresty). Další „exjezuitští“ studenti získali mís­ta v královské kanceláři, na kodaňské univerzitě apod. Jen menšina Dá­nů a Norů volila cestu emigrace, jen 5 z nich vstoupilo do jezuitského řádu. Většina z dánsko-norských alumnů využila tedy relativně tolerant­ní atmosféry v Dánsku Kristiána IV.

V mapové příloze k tomuto článku („Collegia nordica“) je zakresleno teritoriální (resp. národnostní) rozložení spádových oblastí papežských seminářů v Olomouci, Branievě a Vilně. Tato mapa byla zpracována na základě katalogu olomouckých alumnů z r. 1624 v „Acta II“ (1954), Lüh­rovy edice branievske matriky (1925) a Poplatkova soupisu alumnů vi­lenského semináře (1936).

Mapu kreslila: Sylvie Svatošová.

PŘÍLOHA I

SOUPIS STUDENTŮ ZE SKANDINÁVIE NA OLOMOUCKÉ JEZUITSKÉ UNIVERZITĚ V L. 1579 - 1619

Při jednotlivých heslech jsou zachyceny všechny varianty jména, pokud se zvukově odlišují a všechny údaje o místě nebo regionu, z něhož student pochází, kromě opakujících se údajů „Danus, Finlandus, Norvegus a Suecus“. Všechna jména jsou uváděna podle pramenů v latinisované formě, podoby osobních jmen v národním jazyce a dnešní názvy míst jsou v méně srozumitelných případech uváděny v hranaté závorce. U každého hesla je odkaz na stránku v soupisu Miloše Kouřila (1971); pokud přicházejí jména, která Kouřilův soupis neobsahuje, je to výslovně uvedeno.

Dánové

1. Balthasar ALBINUS a Haritzloff (Haderslev)
30. 1. — 6. 2. 1602 deponován, nebyl papežský alumnus
srv. Kouřil s. 8
2. Severinus Caspari ALBIPRATAEUS Viburgensis
alias: Severinus Albinus
1591 v Roztokách, 1596 v Branievě, 12. 8. 1598 odešel odtud do Olomouce, kde krátce nato zemřel
Kouřil neuvádí
3. Andreas BRUNIADES Stochemarchianus (Anders Brun)
1601 obdržel testimonium v Kodani, v září téhož roku ve Wittenbergu, 1602 v Olomouci, studuje humaniora, v říjnu téhož roku znovu ve Wittenbergu, kde zůstal až do r. 1604
Kouřil neuvádí
4. Canutus CANUTIUS (Knud Knudsen)
1590 ve Štýrském Hradci, 5. 12. téhož roku deponován v Olomouci; možná totožný se stejnojmenným studentem z Odense, který se zapsal v prosinci 1591 v Roztokách
srv. Kouřil s. 11
5. Jacobus Erasmi FALSTERUS (Jacob Rasmussen, z ostrova Falsteru)
1596 v Branievě, počátkem r. 1598 se vydal na pouť do Říma přes Prahu, Olomouc, kde 20. 2. 1598 deponován, Vídeň a Štýrský Hradec,

- ještě téhož roku byl zpět v Branievě, v prosinci 1598 do Vilna a pak do vlasti; r. 1600 přes Roztoky, Wittenberg a Lipsko do Olomouce, kde 12. 8. 1600 studuje syntax, v lednu 1603 rétoriku, pak zpět do Dánska, kde působil po zbytek života jako preceptor, zemřel krátce po r. 1644
srv. Kouřil s. 12
6. Petrus GEORGII (Peder Jørgensen)
asi v l. 1611—1612 studoval v Olomouci
srv. Kouřil s. 13
7. GEORGIUS Danus
1. 8. 1586 v Olomouci, 30. 12. 1586 odešel
srv. Kouřil s. 23
8. Joannes HAGGAEI Rabiensis (Jens Aagesen)
alias: Haggheus, též Hageus Lundensis Gothus (sic!)
1587 v Branievě, 1591 ve Štýrském Hradci, 15. 5. 1592 v Olomouci, 21. 10. 1592 si vyžádal testimonium, 21. 10. 1593 imatrikulován, 3. 11. 1594 bakalářská promoce, v březnu 1595 ve Wittenbergu, kde vykonal mistrovskou promoci; od r. 1596 rektorem školy v Malmö, kde získával studenty pro collegia nordica, r. 1605 zbaven úřadu, zbytek života prožil v pruském Reszelu, kde r. 1635 zemřel
srv. Kouřil s. 14
9. Christianus HOLBETIUS (Christian Holbaek)
alias: Holbertius
3. 3. 1601 studuje humaniora, 1602 rétoriku, 1603 odešel; možná totožný se stejnojmenným studentem, který zapsán v Roztokách 1597
srv. Kouřil s. 14
10. Petrus Joannis HUNDERMARCHIUS (Peder Hundermarck)
ze šlechtické rodiny, r. 1600 ve Wittenbergu, 22. 11. 1601 deponován v Olomouci, v lednu 1604 se zde zapletl do noční výtržnosti; 1606 v Bourges, 1607 v Orléansu; od r. 1607 pracoval v dánské královské kanceláři, zemřel r. 1611
srv. Kouřil s. 14
11. Joannes JOANNIS Ripensis (Ribe)
1601 ve Wittenbergu, r. 1602 v Olomouci, studuje humaniora; možná totožný se stejnojmenným studentem v Helmstedtu r. 1604
srv. Kouřil s. 20 (Ripensis)
12. Arnoldus KEMPE Hogiensis (=Hafniensis?)
19. 1. 1611 deponován, 27. 1. 1611 studuje rétoriku
srv. Kouřil s. 15
13. Daniel Nicolai KRAGIUS Haffniensis (Daniel Krag z Kodaně)
syn královského historiografa a profesora kodaňské univerzity Nielse Kraga, učil se kupcem, ale poté když ho oloupili piráti, rozhodl se věnovat studiu; 1603 v Branievě, ale utekl domů, asi 1605/1606 přijat v Olomouci, 14. 2. 1607 deponován, 20. 2. 1607 studuje syntax, 12. 7. 1609 examinován před vstupem do S. J., 19. 5. 1611 bakalářská promoce, 5. 9. 1612 mistrovská promoce, 24. 9. přijat do noviciátu v Brně, kde r. 1614 zemřel
srv. Kouřil s. 15
14. Samuel Nicolai KRAGIUS Haffniensis (Samuel Krag)
starší bratr předešlého, r. 1597 obdržel testimonium na šlechtické akademii v Sorø, 15. 6. 1601 v Olomouci, studuje syntax, v lednu 1582 humaniora, 14. 5. 1602 se vrátil do vlasti; r. 1603 hledal v Aarhusu uplatnění jako učitel nebo pastor
srv. Kouřil s. 15
15. Joannes Georgius KYDIUS maior Haffniensis
1598 v Branievě, r. 1600 zpět do Dánska, 12. 3. 1601 v Olomouci, kde dostudoval gymnázium a filozofii, 22. 4. 1603 bakalářská promoce, 5. 9. 1604 mistrovská promoce, v prosinci 1604 v Dánsku; 1606 v Římě na collegiu germaniku, 1610 promován na doktora teologie a vysvěcen; v l. 1610—1613 kaplanem kard. Dietrichštejna v Olomouci, 1614 děkanem v Mikulově, v květnu 1615 odešel pro neznalost liturgie (!) a nedbalost k lavantskému biskupovi, pak v Gurku a Salzburku, kde 1617 přijat do arcibiskupské konsistoře a ceněn jako znalec kanonického práva (dánskému kancléři Christenu Friisovi poslal v té době zajímavý dopis, v němž varuje před spojenectvím Dánska s falckrabětem Friedrichem), r. 1624 opět v Gurku
srv. Kouřil s. 16
16. Petrus Joannis LYCKE
není ze stejnojmenné šlechtické rodiny, 23. 11. 1597 v Olomouci s testimoniem z Kodaně; zřejmě identický se stejnojmenným pastorem v Tvede r. 1603
srv. Kouřil s. 17
17. Laurentius MAGNI Hellespontanus (Laurids Mogensen, Helsingør?)
alias: Laurentius Hellespontanus, Laurentius Magnus
24. 6. 1600, 22. 11. 1601 imatrikulován, studuje syntax, počátkem r. 1603 rétoriku; 17. 2. 1603 se zapsal ve Šternberku do památníku Jacoba Falstera jako preceptor Petra Hundermarcka; r. 1605 relegován z kodaňské univerzity
srv. Kouřil s. 14 a s. 17 (Laurentius Magnus Danus, uvedený v Acta II, s. 134, je nejpravděpodobněji tento Laur. Magni!)

18. Joannes MALACHIUS
r. 1596 ve Vilně a Branievě, r. 1600 ve Wittenbergu; 1. 1. 1601 v Olomouci, 22. 11. 1601 imatrikulován, prokázal se testimoniem z Kodaně, studuje fyziku, v lednu 1602 začal teologii, poslouchal i kasuistiku a polemickou teologii; ještě r. 1602 se vrátil do Dánska a v lednu 1603 zemřel
srv. Kouřil s. 17
19. Conradus MUNK
22. 2. 1612 deponován, 21. 3. 1612 studuje humaniora
srv. Kouřil s. 18
20. Theophilus SCHAVINIUS Gotlandus (Skabo)
alias: Schabinius, Slavinius, Schavinius Holck
18. 2. 1605 deponován a imatrikulován, na podzim 1606 v Helmstedtu, r. 1612 vysvěcen, od r. 1615 střídá prebendy v kolínské arcidiecézi, zemřel v červenci 1638
srv. Kouřil s. 21
21. Andreas TOXOTES (Anders Skytte)
alias: Jonoles, Joxotas
syn pastora, 1596 v Branievě, odkud 6. 3. 1598 údajně odešel do Olomouce, zde se objeví až 15. 1. 1600, studuje filozofii, 6. 9. 1601 bakalářská promoce, 18. 9. 1601 mistrovská promoce; po návratu do Dánska preceptor v rodině Lykke, od r. 1612 osobní lékař královny vdovy Sofie, zemřel r. 1631
srv. Kouřil s. 15 (Joxotes)
22. Nicolaus Laurentii TUSANUS (Nils Tuesen)
alias: Nicolaus Laurentii, Nicolaus Jusanus
snad syn Lauridse Tuesena, rektora školy při Vor Frue Kirke v Kodani, v červenci r. 1600 v Olomouci, studuje rétoriku, 22. 11. 1601 imatrikulován, prokázal se testimoniem z Kodaně, 1602 studuje filozofii, v Olomouci ještě v lednu 1603
srv. Kouřil s. 15 (Jusanus)
23. Ericus WILLEHADUS Rhandrucensis (Randers)
alias: Wilhadus
18. 2. 1605 deponován, v dubnu 1608 bakalářská promoce, 1. 9. 1609 mistrovská promoce; někdy v l. 1610—1613 v Giessenu, r. 1619 uváděn jako doktor lékařství
srv. Kouřil s. 23

Finové

24. Gregorius CLEMENTIS Vandalus
od r. 1577/1578 na collegiu germaniku v Římě, odtud odjel 8. 5. 1583 do Olomouce, ale v matrikách není; později rektorem školy ve Viborgu, sesazen pro „papeženství“
Kouřil neuvádí
25. Gregorius ERICI
26. 5. 1589, 6. 12. 1590 deponován, 1. 7. 1592 odešel
srv. Kouřil s. 12
26. Joannes Magni JUSSOILA Aboensis (Turku)
alias: Jussula, Jussila, Jusoyla, Juusila, Jusiola, Jusilia, Jusijola, Tuzoyla aj.
po studiu u Laurentia Norvega na Gråmunkaholmu ve Stockholmu odešel r. 1578 s Possevinem do Říma, studuje logiku na collegiu germaniku, 16. 5. 1580 odešel zpět do Švédska, ale když se dověděl o výsledku druhé Possevinovy stockholmské mise, zůstal v Branievě, r. 1581 studuje v Olomouci filozofii, potom v Praze teologii, 22. 5. 1584 vysvěcen; dvorní kaplan prince Zikmunda nejprve ve Švédsku, od 1587 v Polsku, později proboštem v Pernau (Pjärnu) v Livonsku, zde zajat r. 1601 po obsazení města švédským vojskem, zemřel ve vězení
srv. Kouřil s. 22 (Tuzoyla)
27. Olaus Marci SUNDERGELTEUS Arctopolensis (Oulu)
alias: Sondergelteus
syn německého loďaře, městského fojta v Helsinkách a Oulu, už jako vysvěcený luteránský pastor r. 1579 do Branieva, 12. 10. 1579 imatrikulován v Olomouci, studuje fyziku, v říjnu 1580 bakalářská promoce; r. 1583 jako misionář ve vlasti, r. 1584 v Branievě, od roku 1596 střídá prebendy v Livonsku; Possevino s ním počítal jako s překladatelem římského katechismu do finštiny
srv. Kouřil s. 21

Norové

28. ALBERTUS Norvegus
1581 v Olomouci, později správce školy ve vlasti (?)
srv. Kouřil s. 23
29. Petrus ALPHAEUS Osloensis (Peder Alfsen)
1601 v Branievě, 17. 8. 1602 odešel do Olomouce, 22. 1. 1603 depo-

- nován, studuje rétoriku, 14. 7. 1603 doprovázel rektora koleje do Prahy, 2. 5. 1605 bakalářská promoce; ve vlasti preceptorem, získal doktorát lékařství a práva, později lékař v Bergenu a kantor při dóm-ské kapitule v Oslo
srv. Kouřil s. 9
30. Olaus BURGERUS Osloensis
22. 2. 1612 deponován, 21. 3. 1612 studuje syntax
srv. Kouřil s. 10
31. Christophorus CERVINUS Tunsbergensis (Kristoffer Hjort, Tønsberg)
alias: Cirvinus
1592 ve Wittenbergu, 12. 7. 1593 v Olomouci, 3. 11. 1594 bakalářská promoce, 8. 4. 1595 mistrovská promoce ve Wittenbergu; 1596 v Kodani a na Hvenu u Tycho Brahe, po r. 1598 rektor školy a pastor v Norsku, kde získával studenty pro collegia nordica, po r. 1613 odešel do vyhnanství a zemřel 1616 v Gdaňsku
srv. Kouřil s. 11
32. Samuel GEORGII (Samuel Jørgensen)
syn biskupa ve Stavangeru, 1602 ve Wittenbergu, ještě téhož roku v Olomouci, studuje humaniora, v lednu 1604 zpět do Wittenbergu; později pastorem ve vlasti
Kouřil neuvádí
33. Joannes GULBRANDUS
v únoru 1597 v Olomouci
srv. Kouřil s. 13
34. Marcus JOANNIS
15. 10. 1587, 4. 8. 1588 odešel
srv. Kouřil s. 14
35. Matthaëus Joannis LANDGRAVIUS
alias: Matthaëus Joannis
syn probošta ve Vossu a Hardangeru, po studiu na katedrální škole v Bergenu 15. 10. 1587 v Olomouci, 4. 8. 1588 odešel do Roztok, po r. 1594 vikářem v rodném Vossu, zemřel r. 1618
srv. Kouřil s. 14
36. Henricus LOSSIUS
7. 9. 1580, 7. 11. 1580 studuje syntax; není vyloučeno, že je totožný se studentem, který studoval na Gråmunkaholmu jako „Henricus nepos P. Laurentii“ a byl by tedy příbuzným Laurentia Norvega
srv. Kouřil s. 17

37. OLAUS Norvegus
alias: Olle Nordbagge
1. 8. 1586 v Olomouci
srv. Kouřil s. 23
38. Georgius PETRAEUS (Jørgen Pedersen)
alias: Petracus
syn neteře Laurentia Norvega, počátkem r. 1599 v Olomouci, studuje infimu, 22. 11. 1601 deponován; 1607 v Branievě, kde studuje filozofii, v červenci 1610 do Vilna na teologii, v říjnu t. r. zpět do Branieva, brzy nato vyloučen z koleje
srv. Kouřil s. 19
39. Hartvicus WITFELDT (Hartvig Huitfeldt)
ze šlechtické rodiny Huitfeldtů, r. 1600 ve Wittenbergu, 22. 11. 1601 imatrikulován v Olomouci, v dubnu 1602 odjel kvůli nemoci matky do Dánska, ale vrátil se, r. 1603 studuje rétoriku, uvažoval o vstupu do S. J.; po r. 1616 kanovník v Oslo a Hamaru, po r. 1626 probošt kostela P. Marie v Kodani, zemřel r. 1637
srv. Kouřil s. 23

V pozdějších letech studoval v Olomouci ještě Andreas OSAEUS (alias: Osenius, Osaceus), který byl r. 1617 v Branievě, počátkem r. 1625 se zapsal v Olomouci a v dubnu 1626 tu složil bakalářskou promoci, později byl vikářem v Kroměříži.

Švédové

40. Olaus ALGINUS Nortmalingensis Angermannus
20. 11. 1579, studuje syntax, v listopadu 1582 v Branievě, asi 1585 ve Vilně, vysvěcen před r. 1590, po r. 1602 střídá prebendy v Livonsku
srv. Kouřil s. 8
41. Petrus ANDREAE Hogosaensis Ostrogothus (Höganäs?)
1586 v Branievě, 1. 6. 1587 v Olomouci (datum 15. 5. 1580 v „albu“ papežských alumnů je zřejmě chybné!), 1590 ve Vilně
srv. Kouřil s. 9
42. Zacharias Olai ANTHELIUS
alias: Zacharias Olai
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci, 1624 odsouzen ve Stockholmu ke ztrátě hrdla
srv. Kouřil s. 18

43. Petrus ARVIDI
1594 v Branievě, 6. 5. 1599 přijat na doporučení Laurentia Norvega v Olomouci, v matrikách není; později chirurg v Gdaňsku
Kouřil neuvádí
44. Aegidius Matthias AURELIUS Upsaliensis
31. 1. 1606 deponován, 26. 5. 1606 imatrikulován, 31. 5. 1607 bakalářská promoce; zemřel r. 1648 ve Švédsku
srv. Kouřil s. 9
45. Jonas Petri AXBERGIUS Gothus
alias: Jonas Petri
1577 poslán Possevinem na collegium germanicum do Říma, podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci; později sekretářem Zikmunda III. a jeho vyslancem v Dánsku
srv. Kouřil s. 19
46. Henricus Petri BALK Oregrunensis
alias: Balkius, Balthius
v květnu 1580 v Branievě, 20. 10. 1580 v Olomouci, 7. 11. 1580 studuje syntax, ještě r. 1581 v Olomouci
srv. Kouřil s. 9
47. Joannes BASE Gothus
alias: Jonas Base
v 80. letech 16. století studoval v Olomouci, později nejvyšší kancléř na Zikmundově varšavském dvoře
srv. Kouřil s. 9
48. Laurentius BENEDICTI Gothus
25. 11. 1590 deponován, doporučen listem nuncia Antonia Putea; později u Zikmundova dvora
srv. Kouřil s. 9
49. Andreas Laurentii BINGIUS Vastenensis Gothus (Vadstena)
v květnu 1580 v Branievě, 20. 10. 1580 v Olomouci
Kouřil neuvádí
50. Laurentius BOIERUS Stockholmensis
v červenci 1578 v Praze, 23. 3. 1579 v Olomouci, 15.—17. 11. 1580 deponován, studuje rétoriku, v květnu 1580 v Branievě, 1583 opět v Olomouci, 21. 7. 1585 bakalářská promoce, 21. 9. 1585 mistrovská promoce, v l. 1586—1587 studuje teologii ve Vilně, r. 1587 vstoupil do S. J., učil potom v Dorpatu (Tartu), Vilně, Rize a Jaros'avi, v letech 1601—1604 „socius P. Norvegi in negotio septentrionali“ v Branievě, později působil v kolejích ve Vilně, znovu v Branievě, Něsviži
a znovu ve Vilně, zemřel r. 1619 v Branievě; autor skladby „Carolomachia“, oslavující vítězství polských vojsk u Kirchholmu r. 1605
srv. Kouřil s. 9—10
51. Laurentius BORLANGIUS Vallensis
alias: Boclengus, Borelangius
1592 ve Vilně, 20. 2. 1598 v Olomouci, 10. 5. 1601 bakalářská promoce, 25. 9. 1601 mistrovská promoce, téhož roku do Říma; r. 1605 souzen v procesu s Petrem Erici Petrosou v Örebro; zemřel ve vězení
srv. Kouřil s. 9, 10 (Boclengus, Borlangius)
52. Erasmus BRUNUS
1597 v Branievě, 1599 odešel do Olomouce, 1601 studuje humaniora ve Vilně, 1604 rétoriku
srv. Kouřil s. 10
53. Georgius Georgii BRUNUS Stockholmensis
alias: Georgius Georgii
v květnu 1580 v Branievě, 5. 9. 1580 odešel do Olomouce, 20. 10. 1580 v Olomouci; vstoupil do řádu (?)
srv. Kouřil s. 10, 13 (Georgius Brunus, Georgius Georgii)
54. Petrus BURSNAERUS Brunensis Gothus
alias: Borsnarus
1601 v Branievě, 17. 8. 1602 odešel do Olomouce, 18. 2. 1604 deponován; později údajně vězněn ve Švédsku, od r. 1632 u cisterciáků v Pelplině, kde r. 1651 zemřel
srv. Kouřil s. 10
55. Nicolaus CALMARIUS Gothus
alias: Nicolaus Calvariensis
1. 9. 1580, 7. 11. 1580 studuje syntax
srv. Kouřil s. 10—11
56. Leonardus CORIANDINUS Ostrogothus
8. 10. 1579 v Olomouci
Kouřil neuvádí
57. Andreas CRITINIUS
na počátku 80. let 16. století v Olomouci
srv. Kouřil s. 11
58. Martinus CRUSIUS
alias: Crucius
23. 3. 1579, 7. 11. 1580 studuje syntax
srv. Kouřil s. 11

59. Petrus CUPRIMONTANUS Raspergensis, též Arosiensis
12. 10. 1579, 7. 11. 1580 studuje logiku, 4. 4. 1581 deponován, 6. 1. 1583 bakalářská promoce, 27. 8. 1583 mistrovská promoce, 1584 v Branievě, pak ve Vilně, r. 1587 vysvěcen; od r. 1587 u Zikmundova dvora, zemřel r. 1589; Possevino s ním počítal jako s překladatelem římského katechismu do švédštiny, měl také sestavit „Vitae sanctorum septentrionalium“
srv. Kouřil s. 11
60. Laurentius Andreae CYGNAEUS Vermlandensis
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci
srv. Kouřil s. 11
61. Henricus DOCODINUS Oregrundensis, též Roslandus
alias: Poscolinus, Pocolinus
asi r. 1580 studuje humaniora v Olomouci, 17. 11. 1581 tu vstoupil do S. J., v lednu 1583 studuje rétoriku, v listopadu 1583 ve Štýrském Hradci, 1587 ve Vídni, 1588 v Kluži, 1590 v Českém Krumlově, téhož roku vystoupil ze S. J. (Lühr uvádí však o Henricovi Poscolinovi, že studoval 1581 v Branievě, 1584 vstoupil do S. J. ve Varšavě a po propuštění z řádu zemřel jako světský kněz někde u Gdaňska!?)
srv. Kouřil s. 11—12
62. Laurentius DUNE Ostrogothus
alias: Jonae, Tune (může jít o dvě různé osoby)
a) Laurentius Dune, který byl 1579 v Branievě, 30. 1. 1580 odtud odešel a vyskytuje se v seznamu olomouckých alumnů z r. 1624
b) Laurentius Jonae, v červnu 1580 v Branievě, po skončení gymnázia (v prosinci 1582 studuje humaniora) poslán do Prahy na vyšší studium, v lednu 1585 zpět v Branievě
srv. Kouřil s. 22 (Tune)
63. Isaacus FECHTINUS Helsingus Gothus
alias: Feuctinus, Feuchtinus, Tectingus
syn katolického sekretáře Jana III., 7. 9. 1580 v Olomouci, 7. 11. 1580 studuje syntax, 15.—17. 11. 1580 imatrikulován, v prosinci 1583 ve Vilně, 1585 v Branievě, od r. 1587 kaplanem Zikmunda III., po r. 1590 držitelem prebend na Litvě, zemřel r. 1607
srv. Kouřil s. 12
64. Olaus FUNDONIUS Bothniensis Lappo
alias: Fondonius, Fundionis Northbothniensis
8. 10. 1579, 7. 11. 1580 studuje humaniora, 12. 8. 1586 bakalářská promoce; později údajně hejtman kláštera ve Vadsteně
srv. Kouřil s. 12
65. Haraldus FORSERUS Stockholmensis Gothus (sic!)
alias: Forsius
1604 v Branievě, 17. 4. 1610 odešel do Olomouce, 19. 1. 1611 deponován, 27. 1. 1611 studuje rétoriku, 22. 11. 1629 vysvěcen ve Vratislavi, 1640 dostal faru v děkanství Neuteich (Nowy Staw) v Prusích
srv. Kouřil s. 12
66. Abraham GADOLAENUS
alias: Gadolaemus, Gadolomeus, Godelinus
1601 v Branievě, v říjnu 1601 do Vilna, podle seznamu z r. 1624 studoval také v Olomouci; později kaplanem na dvoře Jana Weiera, vévody chelmiňského
srv. Kouřil, dvakrát na s. 13 (Gadolomeus, Godelinus)
67. Nicolaus GAFLANDER
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci
srv. Kouřil s. 13
68. Samuel GELONIUS Arbogensis
alias: Wesmanius, Wesmasius
deponován v Kodani, 12. 8. 1596 bakalářská promoce v Olomouci, 3. 2. 1587 mistrovská promoce, r. 1607 byl v Římě
srv. Kouřil s. 13
69. Olaus GEORGII
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci; později údajně v kanceláři Zikmunda III.
srv. Kouřil s. 13
70. Nicolaus Matthias GRAMIUS
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci
srv. Kouřil s. 13
71. Sveno JOANNIS
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci
srv. Kouřil s. 14
72. Olaus JONAE
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci okolo r. 1580
srv. Kouřil s. 15
73. Petrus KORB Ostrogothus
1580 v Branievě, 15. 5. 1587 poslán do Olomouce, kde absolvoval filozofii, ale v matrikách není; později odešel ke dvoru Zikmunda III. („ad regiam“) a odtud s papežským nunciem do Itálie
Kouřil neuvádí

74. Samuel KREBEL
před r. 1580 přijat v Olomouci, odtud odešel do Říma studovat teologii
srv. Kouřil s. 16
75. Andreas LAURENTII
1581 v Branievě, 3. 5. 1582 poslán do Olomouce, v matrikách však
není; vrátil se do vlasti pro nemoc
Kouřil neuvádí
76. Joannes LAURENTII Gothus
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci, 26. 10. 1587 promován
na doktora teologie v Praze, zde potom přednášel polemickou teologii
srv. Kouřil s. 16
77. Petrus LAURENTII
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci
srv. Kouřil s. 16
78. Andreas LAURINUS
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci, 1607 v Branievě, kde
studuje filozofii, v listopadu téhož roku propuštěn
srv. Kouřil s. 16
79. Olaus MARCI
asi r. 1579 v Olomouci, zde promován mistrem filozofie, později
vstoupil do řádu (?)
srv. Kouřil s. 17
80. Joannes MEDELPADIUS Norlandensis
alias: Medalpadius, Medelbadius
12. 10. 1579, 7. 11. 1580 studuje rétoriku, 4. 4. 1581 deponován; po-
zději sekretář Zikmunda III., zemřel před r. 1624
srv. Kouřil s. 18
81. Joannes MEDLERUS Gothus
alias: Medollerus
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci
srv. Kouřil s. 18
82. Andreas MENZELIUS Gothus
v květnu 1580 v Branievě, 8. 9. 1580 poslán do Olomouce, kde je
uváděn 20. 10. 1580, 7. 11. 1580 studuje syntax, 15.—17. 11. 1580
imatrikulován; 1602 je opět v Branievě, když byl předtím údajně pre-
fektem zámku Drottningholmu u Stockholmu
srv. Kouřil s. 18
83. Isaacus NICOLAI Vibbodiensis
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci
srv. Kouřil s. 18
84. Carolus NICOLAUS Nycopensis
alias: Carolus Nicolai Rosenbanér
studoval v Uppsale, 22. 11. 1601 v Olomouci, 22. 4. 1603 bakalářská
promoce, 5. 9. 1604 mistrovská promoce; souzen v procesu s Petrem
Erici Petrosou r. 1605 a vězněn
srv. Kouřil s. 18
85. Ericus Petri NIURAENIUS Medelpadius
alias: Ericus Petri
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci, po návratu do vlasti
pastor v Luleå, r. 1624 vyšetřován před biskupským soudem a bylo
mu nařízeno odebrat se k tříletému studiu na luterských univerzi-
tách, r. 1627 se vrátil do Švédska
srv. Kouřil s. 19
86. Laurentius Laurentii ORESTADIUS
alias: Oreptadius
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci
srv. Kouřil s. 18
87. Georgius PALMERIUS Stockholmensis
1581 v Branievě, 8. 9. 1583 do Olomouce, 21. 7. 1584 bakalářská pro-
moce, 21. 8. 1584 mistrovská promoce; později sekretářem Zikmun-
da III.
srv. Kouřil s. 18—19
88. Nicolaus PALMERIUS Stockholmensis
1603 v Branievě, 21. 11. 1607 odešel, 4. 2. 1609 v Olomouci, studuje
rétoriku, 19. 5. 1611 bakalářská promoce, 5. 9. 1612 mistrovská pro-
moce; později získal doktorát práv, sekretář Zikmunda III. a Vladi-
slava IV., byl také u dvora biskupa Karla Ferdinanda Vasy
srv. Kouřil s. 19
89. Joannes PETREUS Lincopensis Gothus
alias: Petreius
19. 1. 1611, 27. 1. 1611 studuje rétoriku
srv. Kouřil s. 19
90. Hartvicus PETRI
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci
srv. Kouřil s. 19

91. Nicolaus PLOCHIUS Gothus
7. 9. 1580, 7. 11. 1580 studuje syntax
srv. Kouřil s. 19
92. Joannes Olai PODALINUS
alias: Podolinus
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci
srv. Kouřil s. 20
93. Petrus PRINCIUS Gothus
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci; později v kanceláři
Zikmunda III.
srv. Kouřil s. 20
94. Ericus ROSPICHIIUS Oregrundensis Gothus, též Rullanensis
5. 9. 1580, 4. 4. 1581 deponován, 6. 1. 1583 bakalářská promoce; po-
zději kanovníkem v Uhrách
srv. Kouřil s. 20
95. Georgius SALPICTUS Stockholmensis
alias: Salpictes, Palpideus
podle Possevinovy zprávy v Olomouci už v dubnu 1583, až v červnu
1585 deponován; později na dvoře Zikmunda III.
srv. Kouřil s. 20
96. Andreas SERVIUS Helsingius
12. 10. 1579, 1580 studuje rétoriku, v říjnu 1580 imatrikulován, 4. 4.
1581 deponován, 6. 1. 1583 bakalářská promoce, 27. 8. 1583 mistrov-
ská promoce, v červnu 1586 studuje teologii v Štýrském Hradci, vy-
svěcen a r. 1588 poslán do Stockholmu, 1594 se vrátil do Štýrského
Hradce, později farářem v Rakousku; r. 1593 vydal ve slezské Nise
sbírku katolických modliteb ve švédštině, v dopise Karlu Boromej-
skému z 30. 10. 1594 navrhoval vydat švédský spis, „in quo summa
fidei contineatur“
srv. Kouřil s. 20
97. Jacobus SERVIUS
alias: Servinus, Serwen
1579 v Branievě, 9. 7. 1580 odešel do Olomouce, kde je 29. 7. 1580,
7. 11. 1580 studuje syntax
srv. Kouřil s. 20
98. Andreas STAELE
alias: Stall
1579 v Branievě, 19. 6. 1584 poslán do Švédska, odkud se vrátil v lis-
topadu téhož roku a potom odešel s Possevinem do Olomouce, kde
však v matrikách není
Kouřil neuvádí

99. Johannes STALENIUS Gothus
alias: Joannes à Stat
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci, snad totožný s Johan-
nem Stetonis, který byl r. 1609 ve Wittenbergu
srv. Kouřil s. 21
100. Andreas STALLERUS Stockholmensis
alias: Staller, Tallerus
1581 v Branievě, 1. 8. 1583 odešel s Possevinem do Olomouce, 1585
je ve Vilně, kde studuje rétoriku, dialektiku a kasuistiku (podle Po-
platka odjel Stallerus do Olomouce až z Vilna už s kaplanským svě-
cením), r. 1587 odjel do Říma na collegium germanicum (podle Po-
platka až r. 1590), kde studoval do r. 1591 nebo 1592 a pak se stal
představeným švédského poutnického útulku sv. Birgitty, v dubnu
1593 odjel k Zikmundovi III. a stal se jeho dvorním kaplanem, r. 1628
královský sekretář, zároveň po r. 1601 držitel řady prebend v Krá-
lovských Prusích a na Kujavách, kde zemřel r. 1633
srv. Kouřil s. 21 (Tallerus)
101. Albertus SUANTO Angermannus
20. 11. 1579, 7. 11. 1580 studuje logiku, 15.—17. 11. 1580 deponován;
později vikářem kroměřížského probošta
srv. Kouřil s. 21
102. Nicolaus SUANTORPIUS Gothus
alias: Suanturpius, Svartopius
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci a byl vysvěcen
srv. Kouřil s. 21
103. Jacobus Matthiae TELLERUS Sudermannus
alias: Tollerus
9. 2. 1610 v Olomouci, deponován byl v Helmstedtu
srv. Kouřil dvakrát na s. 22 (Thillirus, Tollerus)
104. Gabriel TRELODIUS Sudercopiensis
alias: Tralood
1579 v Branievě, 13. 10. 1580 odešel, téhož roku vstoupil do S. J.,
v Olomouci studuje filozofii, poprvé se objevuje až v katalogu z lis-
topadu 1583, přišel však asi dříve, počátkem r. 1584 studuje kasu-
istiku, v dubnu 1584 fyziku, v Olomouci byl ještě v srpnu téhož roku;
z řádu pravděpodobně vystoupil a vrátil se do vlasti, 1597 je ve Fin-
sku, kam uprchl po sněmu v Söderköpingu 1595; byl vůbec prvním
Švédem v S. J.
Kouřil neuvádí

105. Petrus VESTEMIUS Vastenensis Gothus
alias: Vastenius, Westhenius
1. 9. 1580, 7. 11. 1580 studuje syntax
srv. Kouřil s. 22

106. Jacobus Magni VESTHIUS
alias: Westmannus
podle seznamu z r. 1624 studoval v Olomouci; r. 1624 souzen v Antheliově procesu a osvobozen, později pastorem, zemřel r. 1634
srv. Kouřil s. 22

Nejisté je olomoucké studium Gregoria ERICI, Gothus, který byl 1591 v Branievě a 9. 12. 1593 vstoupil do augustiniánského řádu, snad v Olomouci.

Rovněž nejistá je identifikace Hermanna Jacobi LEMECHA, Stockholmensis, jehož otec byl Němec; 1580 byl v Branievě, odkud v únoru 1581 bez dovolení odešel. Je otázkou, zda to byl týž, který byl jako Jacobus Hermanus 15.—17. 11. 1580 deponován v Olomouci s poznámkou, že už byl předtím deponován v Dillingen. Zdá se však spíše, že jde o dvě osoby.

V olomouckých seznamech se objevuje několik dalších alumnů s označením „Suecus“, nepodařilo se mi však najít žádné další údaje, které by svědčily pro jejich skandinávský původ a domnívám se proto, že jde většinou o záměnu Suecus = Suevus. Jsou to tato jména, uváděná vesměs v Kouřilově seznamu: Nicolaus Gebius, Joannes Gess, Philippus Jerinus (resp. Terinus), Albertus Piper, Joannes Carolus Romelius, Melchior Rumer a Franciscus Matthias Venator.

PŘÍLOHA II

SOUPIS STUDENTŮ ZE SKANDINÁVIE V PRAŽSKÉM KLEMENTINU DO ROKU 1618

1. Andreas BOTII Smålandensis Suecus
alias: Andreas Boetii
1587 v Branievě, v říjnu 1588 odtud propuštěn pro neschopnost ke studiu, 20. 1. 1595 deponován v Praze, studuje gramatiku
2. Samuel GRABEN Suecus
alias: Grabenius
1581 v Branievě, 2. 10. 1585 odtud odešel na vyšší studia do Prahy, v „Albu“ však není, z Prahy odešel do Říma, kde získal doktorát lékařství, po návratu do Polska ve službách pelplinských opatů a jako královský sekretář (titulární?), asi r. 1597 ve Finsku pod ochranou Klase Fleminga
3. Nicolaus HOLTHUSIUS Tunsbergensis Norvegus (Tønsberg)
29. 10. 1610 deponován v Praze
4. JOACHIMUS Finlandus
asi v l. 1580/1581 studoval v Branievě, na podzim 1581 v Praze, v „Albu“ však zapsán není, asi 1582 vstoupil do S. J., zemřel v Branievě
5. Petrus NICOLAI Danus (Peder Nielsen)
1590 v seznamu papežských alumnů v Praze, předtím 1589 ve Wittenbergu, pak 1591 v Marburgu a téhož roku v Basileji; možná totožný s Petrem Nielsenem Morsingem, pastorem v Boddumu a Udby
6. Henricus Mauritius SCHACHTIUS, Holsata Slesvicensis
1604 ve Vilně, 26. 2. 1607 deponován v Praze a r. 1608 zde získal mistrovský gradus, v seznamu promováných v „Albu“ není; později vstoupil do S. J., noviciát absolvoval v Římě a pak působil na jezuitských školách v Německu; r. 1623 vyslán na katolickou misií do Švédska, zde zatčen a r. 1624 souzen v Antheliově procesu a vypovězen, r. 1627 byl ve spojení s Tillym, obsazujícím Jutský poloostrov, pak v Hamburku u dvora císařského vyslance, zemřel 1654
7. Laurentius SCHROETERUS Stockholmiensis Suecus
alias: Schrötter, Schredder
1601 v Branievě, odkud odešel v říjnu téhož roku do Vilna, r. 1604 deponován v Praze, studuje v gramatice?

Z olomouckých studentů, uvedených v příloze I., studovali v Klementinu ještě Joannes Magni Jussoila (č. 26), Laurentius Boierus (č. 50), Laurentius Jonae (č. 62) a Joannes Laurentii (č. 76). „Reverendus Pater Laurentius Norvegus“ byl v l. 1586—1587 v Klementinu studijním prefektem, 26. 10. 1587 byl promován na doktora teologie.

SOUPIS PRAMENŮ A LITERATURY POUŽITÝCH KE ZPRACOVÁNÍ BIOGRAFICKÝCH HESEL V PŘÍLOZE I - II (VÝBĚR)

Prameny

Album studiosorum, baccalaureatorum, magistrorum Academiae Olomucensis (1590—1651). Státní oblastní archiv Brno, Cerroniho sbírka II/6. Examina candidatorum Societatis Jesu ab anno 1605 ad annum 1638 Olomucii susceptorum. Státní oblastní archiv Brno. Cerroniho sbírka II/148. Cathalogi patrum et fratrum Collegii Societatis Jesu Olomucensis (ian. 1583 — ian. 1585). Státní ústřední archiv Praha, fond Jesuitica, č. 480.

Vydané prameny

Jesuité olomoučtí za protireformace. Akty a listiny z let 1558—1619, sv. I. (1558—1590). Vyd. B. Navrátil. Brno 1916.
Album Academiae Pragensis S. J. 1573—1617 (1565—1627). Vyd. M. Truc. Praha 1968.
Matricula Academiae Olomucensis 1576—1640. Vyd. F. Cinek. In: Ročenka Cyrilo-Methodějské fakulty bohoslovecké v Olomouci za dobu od r. 1918 do r. 1928. Olomouc 1929, s. 42 a n.
Die Matrikel des päpstlichen Seminars zu Braunsberg 1578—1798. Vyd. G. Lühr. Königsberg 1925.
Catalogus alumnorum S. D. N., qui hactenus prodierunt e seminario et de quibus constat, quid absolutis studiis egerunt, ab initio seminarii usque ad annum 1624 inclusive. In: Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia, sv. II. (1623—1624). Vyd. H. Kollmann — A. Haas. Praha 1954, s. 122—148.

Literatura

Anthoni, Eric: Konflikten mellan hertig Carl och Finland. Avvecklingen och försoningen. Helsinki 1937.
Biaudet, Henri: Om Finske Studerande i Jesuitcollegier. Historiallinen Arkisto XIX, 1905, s. 179—221.
Duin, Johannes J.: Norske studenter på jesuittenes skoler inntil dommen på Gjerpen prestegård i 1613. Norsk Slektshistorisk Tidsskrift XII, 1950, s. 360—390.

- Duin, Johannes J. — Garstein, Oskar (ed.): *Epistolarium commercium P. Laurentii Nicolai Norvegi S. J. aliaque quaedam scripta de manu eius*. Oslo 1980.
- Garstein, Oskar: *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia until the Establishment of the S. Congregatio de Propaganda Fide in 1622*, sv. I. (1539—1583), sv. II. (1583—1622). Bergen — Oslo 1963 až 1980.
- Helk, Vello: *Brødrene Kydius. Tre danske konvertit-skaebner fra det 17. århundrede*. Kirkehistoriske Samlinger V, 1965, s. 473—495.
- Helk, Vello: *Laurentius Nicolai Norvegus S. J. En biografi med bidrag til belysning af rømerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622*. København 1966.
- Helk, Vello: *Hartvig Huitfeldt og Daniel Krag. To jesuiternovicer fra begyndelsen af 1600-talet*. Kirkehistoriske Samlinger VI, 1966, s. 62—69.
- Helk, Vello: *Jesuitereleven Jacob Falster og hans stambog*. Dansk Personalhistorisk Tidsskrift LXXXVI, 1907.
- Helk, Vello: *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625. Ein Vorposten der Gegenreformation in Nordosteuropa*. Odense 1977.
- Helk, Vello: *Heinrich Schacht*. In: *Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck*, sv. VII. Neumünster 1985, s. 255—257.
- Hermansson, Åke: *Karl IX. och ständerna. Tronfrågan och författningsutvecklingen i Sverige 1598—1611*. Uppsala 1962.
- Hofmann, Albert: *Antonio Possevinos Bemühungen um die sogenannten nordischen päpstlichen Seminare 1578—1585*. Koblenz 1929.
- Kouřil, Miloš: *Skandinávští studenti na olomoucké universitě v době předbělohorské*. In: *Sborník k dějinám moravského školství II*, 1971, s. 3—25.
- Kröss, Alois: *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*. Wien 1910.
- Leinberg, K. G.: *Om Finske Studerande i Jesuitcollegier*. Historiallinen Arkisto XI, 1891, s. 157—221.
- Leinberg, K. G.: *Några tillägg till uppsatsen „Om finske studerande i Jesuitcollegier“ i Historiallinen Arkisto XI*. Historiallinen Arkisto XVIII, 1903, s. 362—373.
- Michalewicz, Jerzy: *Dwór szwedzki Zygmunta III. w latach 1587—1600. Odrodzenie i reformacja w Polsce XI*, 1966, s. 161—180.
- Poplatek, Jan: *Wykaz alumnów Seminarjum Papieskiego w Wilnie (1582—1773)*. Ateneum Wileńskie XI, 1936.
- Schmidt, Peter: *Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Zur Funktion eines römischen Ausländerseminars (1552—1914)*. Tübingen 1984.
- Teschitel, Josef: *Schweden in der Gesellschaft Jesu 1580—1773*. Archivum Historicum Societatis Jesu XXI, 1952, s. 329—343.

- Theiner, Augustin: *Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johann III., Sigismund III. und Karl IX., I—II*. Augsburg 1838—1839.
- Trypućko, Józef: *Svenskarna i Polen under Sigismund III.s tid*. *Svio-Polonica IV*, 1941, s. 20—52.
- Tunberg, Sven: *Sigismund och Sverige 1597—1598, I—II*. Uppsala — Leipzig 1917—1918.
- Walde, O.: *Svenska emigranter i Polen och deras bibliotek*. *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 1941, s. 65—105.
- Wilner, P. O.: *Förteckning öfver svenskar inskrifna vid tyska universitet under 1500-talets senare hälft*. *Samlaren (Svensk litteratursällskapets tidskrift)* 1904, s. 7—21.

ZDENĚK HOJDA

Die Collegia Nordica in Olmütz und Braunsberg 1578—1619

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel befaßt sich mit der Geschichte zweier im Rahmen der Schulpolitik nach Trient im Jahre 1578 bei älteren Jesuitenkollegs entstandenen Seminare. Diese neuen Kollegs, als „Collegia Nordica“ bezeichnet, sollten sich auf die Werbung von Studenten aus skandinavischen Ländern konzentrieren und aus ihnen Kräfte für die Missionsarbeit in ihrer protestantischen Heimat erziehen. Der Autor versucht die Erfolge dieser Tätigkeit darzulegen und beschränkt seine Ausführungen deshalb nur auf die Periode bis zum Beginn des dreißigjährigen Krieges, in welcher tatsächlich die Studenten aus dem Norden in Olmütz und besonders in Braunsberg eine bedeutende Rolle spielten. Er versucht die ganze Aktion im Kontext der Rekatholisierungsversuche der römischen Kurie und besonders mit Berücksichtigung der innenpolitischen Entwicklung in Dänemark und Schweden darzulegen, wo er enge Zusammenhänge zwischen der Gründung beider Seminare und der Kirchenpolitik Johann III. feststellte.

Nach einer kurzen Zusammenfassung der Vorgeschichte der schwedischen Studien an der Prager Universität werden die Hauptrichtungen der schwedischen Peregrination bis zum Ende des 16. Jahrhunderts zusammengefaßt, um so die Bedeutung der Collegia nordica unter den anderen ausländischen Universitäten objektiv einschätzen zu können. Der Autor befaßt sich dann näher mit der Dynamik der Besucherzahl der beiden Kollegs und ebenfalls des päpstlichen Seminares in Wilna, welches sich tatsächlich in den Perignationszyklus der Olmützer und Braunsberger Studenten einreihete (nur Olmütz und Wilna erteilten Universitätsgrade). Es konnten dabei bedeutende Unterschiede zwischen schwedischen (u. finnischen) und dänischen (u. norwegischen) Studenten festgestellt werden. Auf die Schweden fallen 67% des gesamten Kontingents der Skandinavier, sie füllten besonders in den ersten Jahren bis in die Hälfte der 80ziger Jahre die Kollegs, dann nahm ihr Zulauf ab. Es scheint, daß die Jungen aus Schweden, in den einem Rekatholisierungsplan günstigen Jahren doch zu schnell angeworben wurden und ohne die notwendige Vorbildung in die Kollegs kamen. Aus diesem Grunde beendete ein großer Teil der Jungen ihr Studium nicht und

kehrte frühzeitig in die Heimat zurück. Dänen und Norweger kamen überwiegend um die Jahrhundertwende, allem Anschein nach Dank der Propaganda einiger ehemaliger Jesuitenschüler, aber auch die Persönlichkeit von Laurentius Norvegus, der in Braunsberg seit 1602 tätig war, wirkte anziehend. Ihr Studium bei den Jesuiten hatte nicht so eindeutige politische Konsequenzen wie bei den Schweden. Wie eine Bearbeitung der erreichbaren Lebensdaten der ehemaligen Studenten ergab, bestimmte bei den Schweden das Studium in Collegiis nordicis die ganze Lebenskarriere: in ihrer Heimat erwartete sie das Schicksal verfolgter katholischer Dissidenten oder was öfter der Fall war, ein unsicherer Weg am Warschauer Hofe Sigismunds Wasa III. Bei den Dänen und Norweger war der Besuch der Jesuitenseminare oft nur ein Bestandteil des Peregrinationszyklus, in welchem auch bedeutende lutheranische Universitäten besucht wurden. Ein Besuch bei den Jesuiten gefährdete ihre Karriere nicht so unmittelbar und eine Reihe von ihnen nahmen Ämter im Staats- und Kirchendienst ein. Die geheimen Katholiken fanden auch oft beim Adel eine Anstellung und begleiteten die adeligen Jugend auf ihren Studienreisen als Präzeptoren.

Die Arbeit wird durch ein vervollständigtes Verzeichnis der Skandinavier (insgesamt 106 Personen) in Olmütz in den Jahren 1578—1613 ergänzt.

ZDENĚK HOJDA

**Collegia nordica i Olomouc (Olmütz) och Braniewo (Braunsberg)
1578—1619**

RÉSUMÉ

Författaren presenterar två prästseminariers historia, vilka uppstod 1578 inom ramen för skolpolitiken efter kyrkomötet i Trient. Det var framför allt Gregorius den XIII som under sitt långa pontifikat ägnade sig åt reformeringen av det katolska skolväsendet. I områden där katolikerna var starkt underrepresenterade i befolkningen, grundades under hans pontifikat påvliga prästseminarier, som organisatoriskt ingick i nätet av jesuitseminarierna. Undervisning och uppfostran i dessa seminarier normerades av särskilda statuter, som utgick från gemensamma förskrifter, stadgade i Collegium Germanicum i Rom. Från de första instiftningarna (1574 Wien, 1575 Prag, 1578 Graz) skilde sig en grupp seminarier som uppstod i samband med det påvliga sändebudet Antonio Possevinos planer och diplomatiska verksamhet. Possevino, vilken verkade som Vatikanens diplomat i norra och östra Europa under mer än tio år, genomdrev i visst mått egna pedagogiska åsikter och besökte regelbundet seminarierna som han grundade. Av Possevinos instiftningar var det just de två „Collegia nordica“ i Olomouc och Braniewo som blev de mest betydelsefulla. „Collegia nordica“ inriktade sig på att värva studenter från de skandinaviska länderna, med målet att utbilda dem till en katolsk missionselit, för verksamhet i deras icke katolska hemländer. Författaren har försökt visa, med vilken framgång detta företag kröntes. Därför har han begränsat sig till perioden före det trettioåriga krigets utbrott, under vilken studenterna från Norden verkligen spelade en betydelsefull roll i Olomouc och särskilt i Braniewo (i Olomouc utgjorde de under perioden 1578—1619 16% av samtliga studenter, i Braniewo t.o.m. 40%).

Hela företaget kan ses i sammanhang med de Roms rekatoliseringsförsök, särskilt med hänsyn till den inrikespolitiska utvecklingen i Danmark och Sverige; där grun-

dandet av de båda prästseminarierna belägger det nära sambandet med Johan III:s kyrkopolitik. Efter en kortfattad återblick på svenskarnas förhistoria vid Prag universitet under medeltiden, sammanfattar författaren huvudlinjerna i den svenska peregrinationen fram till slutet av 1500-talet och försöker på så vis objektivt värdera „Collegia nordica“ betydelse bland övriga utländska högskolor. Sedan går författaren närmare in på tillströmningsdynamiken vid de båda nordiska seminarierna, liksom också vid det påvliga seminariet i Vilnius, vilket faktiskt kom att ingå i Olomouc- och Braniewo-studenternas peregrinationscykel (endast Olomouc och Vilnius utdelade akademiska grader). Därvid fastställer han de väsentliga skillnaderna mellan de svenska (och finska) och de danska (och norska) studenterna. Svenskarna utgör 67% av hela den nordiska kontingenten. De strömmade framför allt till under de första åren efter seminariernas grundande (fram till mitten av 1580-talet). Därefter avtog tillströmningen (av t.ex. samtliga svenskar som studerade i Olomouc kom 38% av dem under seminariets första tre år). Det verkar som om ungdomarna från Sverige, värvade under år som var gynnsamma för rekatoliseringsplanerna, var bildningsmässigt dåligt förberedda när de kom. Av denna anledning avslutade en stor del av dem inte sina studier och återvände i förtid till sitt hemland. Danskar och norrmän kom det som mest omkring år 1600, förmodligen tack vare några före detta jesuitstudenters propageringsverksamhet. Men också Laurentius Norvegus, som från år 1600 vistades i Braniewo, lockade många. Deras studier hos jesuiterna fick inte lika entydiga politiska konsekvenser som svenskarnas. Vilket undersökningar av några tillgängliga personuppgifter har visat, fick svenskarnas studier vid Collegia nordica ofta särskilda, av omständigheterna på förhand bestämda konsekvenser: som katolska dissidenter blev de förföljda i sitt hemland, eller, ännu oftare, väntade dem ett osäkert öde i kretsen av Sigismund Vasas hov i Warszawa. Dessa Sigismunds „sekreterare“ inlemmades så i den legitimistiska oppositionens talrika led, ibland i världslig klädning, dock oftare som innehavare av olika kyrkoämbeten i Polen. För danskarna och norrmännen blev studierna vid det nordiska seminariet oftare en del av deras peregrinationscykel, vilken samtidigt även omfattade ledande lutherska universitet. Så kombinerades t.ex. studierna i Braniewo med studier i Wittenberg eller Rostock eller på motsvarande sätt Olomouc med Jena. Detta förfaringssätt möjliggjorde efter studiernas avslutande en „normal“ karriär i hemlandet. Totalt åtta av de före detta studenterna från Olomouc blev verksamma som preceptorer för danska adelssöner, sjutton av de gjorde sig gällande inom kyrkoförvaltningen. Några av dem avslöjades som hemliga katoliker, men inte ens den största processen mot katolska dissidenter på Gjerpen prästgård år 1613 slutade med några avrättningar. De övriga före detta jesuitstudenterna fick befattningar i kungliga ämbeten, vid universitet i Köpenhamn o.s.v. Endast en liten del av danskarna och norrmännen valde att emigrera.

Arbetet kompletteras av en fullständig förteckning över Skandinaverna i Olomouc 1578—1619, allt som allt 106 personer.

Přeložil Bengt Ekström

RECENZE

Miroslav Somr a kolektiv, Dějiny školství a pedagogiky.

Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1987, 359 s.

Vysokoškolské učebnice bývají tradičně souhrnem standardních znalostí na úrovni dané doby. Každé skriptum má zajisté svá specifika, k nimž by měla na prvním místě patřit přehledná a výstižná informace o oboru jako celku a jeho profilujících osobnostech s postižením základních vývojových rysů disciplíny. Mnohokrát diskutovaný problém míry věcných poznatků a jejich kvality se zdá být v poslední době rozhodnut ve prospěch vyváženého poměru s menším zastoupením základní faktografie a s větším důrazem na výklad o podstatě problému, o meritu názorových směrů a se zdůrazněním kontinuity celkového vývoje. Při přípravě budoucích učitelů by tato kritéria měla být uplatněna nejen u učebních textů jejich specializace, ale i u „obecných“ předmětů, jako je pedagogika nebo metodika vyučování. Podívejme se, jak jsou tyto postuláty uplatněny na konkrétním případě učebnice dějin školství a pedagogiky.

Autorský kolektiv pod vedením prof. M. Somra zvolil při výkladu tradiční postup, popisující historii školství a pedagogiky od počátků lidských dějin do současnosti. Partie o celoevropském, resp. světovém vývoji se střídají s údaji o domácím školství, přičemž je zvláštní pozornost věnována německé pedagogice včetně názorů K. Marxe a B. Engelse, ruské a sovětské pedagogické vědě a systematickému výkladu o české a slovenské škole a pedagogice. Chronologická posloupnost textu je však na mnoha místech porušena tak, že např. pasáž o německé reformaci předchází textu o Husovi a husitství, na informaci o sovětské pedagogické literatuře šedesátých let našeho století navazují údaje o tereziánských a josefínských reformách apod. Čtenáři — a tím je v našem případě student, jenž má získat přehled o dějinách oboru, tak unikají základní vývojové souvislosti. Co chybí téměř úplně, jsou informace, které by přiblížily názory jednotlivých myslitelů a zařadily je do kontextu celkového vývoje pedagogického myšlení (určitou výjimku představuje Komenský, herbartismus či pedagogika 20. století). Za takové rozhodně nemůžeme považovat holá životopisná data, pouhý název základních prací a kratičké, obecné charakteristiky díla. Výsledkem je totiž text ne nepodobný životopisným lexikonům nebo encyklopedickým slovníkům, jež jsou jako učebnice jen pramálo vhodné.

Odhlédneme-li od schematických hodnocení doby, která předcházejí každé kapitole, je nutno konstatovat, že i charakteristiky školských poměrů a nejvýznamnějších učitelových osobností jsou většinou nekonkrétní, spíše se zaměřující na sociální než pedagogické úsilí popisovaných osob, což je fakt u učebnice dějin pedagogiky a školství zcela nepochopitelný (viz str. 36—38 nebo 244—249). Názorně to mohu dokumentovat na str. 35, kde je Lutherovi věnován dvojnásobný prostor oproti teoretikovi německé

protestantské školy F. Melancthonovi nebo jejímu realizátorovi J. Sturmovi. Zarážející je rovněž nepoměr výkladu o škole a učitelských osobnostech, v němž téměř zmizely dějiny škol jako institucí a školské struktury ve prospěch obecných hodnocení jednotlivých pedagogů.

Protože posuzovaná práce chce být studijním textem, zasluhuje si pozornost také poznámkový aparát a seznamy doporučené literatury. Poznámky jsou tu jen sporadicky u některých kapitol podle libovůle autora a seznamy literatury měly být, jak se říká v úvodu, omezeny na poválečná díla. Ani to ovšem nebylo dodrženo, takže např. za 4. kapitolou je ze sedmi titulů více než polovina z předcházejících let. Pokud jde o výběr literatury, je recenzent naprosto bezradný při hledání zvolených kritérií. Může se jen ptát, proč zde kupř. není zcela základní dílo J. Šafránka, proč chybí další práce Z. Wintra se školskou tematikou, když se uvádí jeho spis o partikulárních školách, proč tu jsou dnes již zastaralá a těžko dostupná díla o českých dějinách namísto třeba Přehledu dějin Československa, proč z německých prací chybí fundamentální dílo F. Paulsena, Geschichte des gelehrten-Unterrichts, atd.? Může však položit daleko podstatnější otázku: proč zjevně nebylo využito některých novějších prací, i když jsou uváděny v seznamech doporučené literatury? Jak jinak si totiž vysvětlit skutečnost, že např. kapitola o dějinách středověkých univerzit (str. 33—34) se hemží chybami, které v citovaných stručných dějinách University Karlovy nejsou — termín „universitas“ neoznačuje spojení věd, ale osob tvořících univerzitu; listina papeže Klimenta VI. nebyla vydána 26. 1. 1348, ale o rok dříve; Dekret kutnohorský nepochází z 10. ledna 1409, ale z 18. ledna tohoto roku; na počátku 15. století neodešlo z Prahy 6000 německých profesorů a studentů, ale jak je nyní obecně přijímáno, nanejvýš 500 až 600 osob; roku 1609 nebyla artistická fakulta zrušena, ale naopak reformována celá univerzita a rozšířena na původní čtyři fakulty; roku 1621 nebyla univerzita reorganizována jezuiti a „o tři roky později sloučena s jezuitskou akademií v jediný ústav, nazvaný Universitas Carolo-Ferdinandes“ (sic), ale převzata jezuiti roku 1622, aby pak po panovnických zásazích, vrcholících unijním dekretem z roku 1654, vznikla Karlo-Ferdinandova univerzita. Na jedné jediné stránce je možno se dopočítat devíti (!) věcných chyb, když ponechávám stranou formulační nepřesnosti typu „statutem z roku 1360 byla pražská univerzita... rozdělena pro národy“ a sporná tvrzení, která jsou věcí badatelského pohledu.

Podobných svérázných objevů je v celém díle až neskutečný počet. Opět jen výběrově; především z dějin českého školství: na str. 29 se informuje o založení klášterních škol na Vyšehradě a v Olomouci a kapitulní školy na Budči, Velehradě a v Nitře (autor je dokonce schopen určit jejich vznik po roce 973, resp. do roku 1111); nebývalý je pak zájem o tělesnou výchovu (str. 23, 29—30, 45), naprosto ahistoricky hodnotící význam středověkých škol podle poměru k tomuto předmětu („Latinská klerikální nenárodní škola poskytovala žákům pouze nedostatečné vzdělání. Vlivem supranaturalistického světového názoru byla podceňována výchova tělesná“); na str. 167 až 170 pak při přemíře informací o skladbě předmětů chybí zevrubnější informace o české univerzitě po roce 1882 nebo o přípravě středoškolských učitelů na univerzitách; obecně formulovaná tabulka na str. 220 neumožňuje skutečně určit zastoupení jednotlivých sociálních vrstev na středních školách, natož aby dovoľovala konstatovat „nemožnost přístupu lidových vrstev ke vzdělání“; tamtéž je nutno korigovat tvrzení; že „jediným školským zákonem buržoazní republiky“ byl tzv. malý školský zákon z roku 1922, protože mu ještě předcházela tzv. lex Mareš o poměru obou pražských univerzit; v pasážích o vývoji učitelského vzdělávání po roce 1945 (str. 278—288) není dostatečně vysvětleno, proč tento typ výchovy učitelů prodělal tak protikladné změny během necelých dvaceti let, a nakonec se posuzovateli zdá nepochopitelné, proč na str. 301—314 chybí věcné informace o aktuálním stavu školské struktury u nás, o délce školní

docházky, vnitřní podobě jednotlivých typů škol a jejich oborovém zaměření, o skladbě předmětů, o počtu středoškoláků a vysokoškoláků, o početnosti učitelů a jejich poměru k počtu žáků a studentů, když všechny tyto údaje jsou obsaženy v běžně dostupných statistikách a příručkách.

Nemá, myslím, cenu rozšiřovat dále výčet omylů, nepřesností, generalizujících tvrzení nebo chybějících údajů. Postačil nám sdostatek, aby ukázal, že posuzovaná učebnice nemůže plnit své základní, informativní poslání. Vybrané části byly pro účel demonstrovat slabiny recenzované syntézy jistě nejvděčnější, věcné chyby, nepřesné formulace či závěry, rozcházející se s dnešním stavem historického poznání, nalezneme v menší míře i na řadě dalších míst knihy. Rozhodně zde není naplněn cíl, proklamovaný v úvodu práce — chybí zejména soustavný výklad vývoje školské struktury v její hierarchii od nejnižších škol až po vysoké školy. Přitom je věnována minimální pozornost univerzitám, ačkoliv právě v jejich posluchárnách byli po několik staletí vychováni učitelé základní sítě českých škol. Bez znalosti stavu a organizace školství v jednotlivých epochách nebylo možno adekvátně pojednat ani o proměnách školské práce.

Vraťme se ještě k metodě, jakou je učebnice sestavena. Prokázal jsem výše, že tradované poznatky neodpovídají úrovni současného historického výzkumu a jsou zatíženy přemírou irrelevantních údajů. Jen pro ilustraci uvedme přečasté citování cizojazyčné terminologie, mnohdy srozumitelné jen specialistovi (např. armigeri, damoiseaux, écuvers na str. 30, via Scoti a via Thomae na str. 32) či latinské názvy školských předpisů a nařízení (str. 28, 38, 191) nebo přemíra faktů, bezprostředně nesouvisejících s historií školství a pedagogiky (např. na str. 37—38 se čtenář může dozvědět, jaké bylo vlastní jméno J. Guttenberga nebo E. Rotterdamského, u něhož však chybí maličkost — alespoň název jediného díla o výchově). Že v těchto informacích jsou chyby, nepřekvapí tolik, jako jejich samotný výskyt ve vysokoškolské učebnici pro studenty učitelských oborů, pro něž jsou tyto názvy a termíny, díky absenci latiny a řečtiny na gymnáziích, opravdu jen příslovečnou španělskou vesnicí.

A tím jsme dospěli k tomu nejpodstatnějšímu. Domnívám se, že takto koncipovaná učebnice není schopna připravit studenta na zkoušku, natož na životní poslání učitele. Že ve svých důsledcích preferuje ty, kteří bez uvažování a bez hlubších znalostí jen memorují svýchy ze skript, je jen logickým důvodem, který odrazuje od skutečného vědeckého poznání, diskredituje dějepis v očích studenta a rozhodně nepřispívá k samostatné vysokoškolské přípravě. To vše vede recenzenta k přesvědčení, že ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR by mělo uvážit, zda posuzovaná učebnice by neměla být přepracována a konzultována s historiky, kteří jistě s ochotou a zájmem pomohou při tak závažném úkolu, jakým je výchova nových učitelských generací.

Michal Svatoš

Jozef Kuzmík, *Kněžná kultura na Slovensku v stredoveku a renesanci*.
Martin, Matica slovenská 1987, 233 s.

Mnohomluvná kniha J. Kuzmíka se pokusila předvést dějiny knižní kultury jako „ucelenou kulturnohistorickou syntézu najzákladnějších poznatků o vývine a působení knihy v rámci společnosti v jednotlivých historických obdobích“. Toto náročné zadání chtěl autor naplnit v jedné úvodní a čtrnácti tematických kapitolách, věnovaných psaní, rukopisným knihám a skriptoriím, vydavatelům a cenzuře, knihkupectví, výtvarné výzdobě rukopisů i tištěných knih, notopisu a nototisku, pergamenictví a výrobě

papíru, uměleckému knihářství, výskytu inkunábulí a paleotypů na Slovensku do poloviny 17. století, exlibris a supralibros, starým seznamům a katalogům knih, vztahům knižní kultury k administrativě a platnému právu v zemi a konečně tématu knihy v gotickém umění na Slovensku. Tematický záběr knihy byl mimořádně široký, a to ještě autor upozornil, že problematiku knihoven a knižních sbírek rezervoval pro zvláštní publikaci.

Paletu témat si autor dále rozšířil tím, že většinou předsadil výkladu slovenské problematiky stručné dějiny daného jevu: např. písmo sledoval od starého Egypta, výrobu pergamenu od 2. stol. př. n. l. a knihtisk od staročínských deskotisků. Potom, co přešel k slovenské tematice, snažil se ji v každé zhruba patnáctistránkové kapitole probrat v perspektivě od Velké Moravy (její centrum klade ovšem do Nitry) až po polovinu 17. stol., přičemž výklad vnitřně nečlenil a volně přecházel staletími.

Historickou skutečnost se autor pokusil postihnout formou co možná úplných výčtů materiálu a historických zpráv. I kdybychom snad připustili, že dějiny knižní kultury na Slovensku jsou tak chudé, že je lze popsat podobným způsobem, Kuzmík to ve své knize nedokázal. Wintrovská metoda faktografické mozaiky, působící bez akademických myšlenkových konstrukcí silou autentičnosti pramenů, evidovaných v bohatém odkazovém aparátu, byla kritizována již okolo r. 1900. Kuzmíkův pokus o reprízu byl o to méně úspěšný, že „pre lepšiu prehľadnosť upustili sme od citácie prameňov v poznámkách“ (s. 7). Výsledkem je nerozšifrovatelná tříšť neověřitelných údajů, autorových konstrukcí a soudů přejatých z literatury, uváděných na závěr každé kapitoly. Důsledkem takovéto metody jsou velké obtíže při odlišování historicky doložených skutečností a Kuzmíkových hypotéz, předkládaných v podivuhodném počtu a velkorysosti. Zmíňme např. autorův názor, že knihovnu Cyrila a Metoděje a většinu staroslovenských rukopisů z celého velkomoravského území soustředil ve svém sídle v Nitře biskup Wiching (s. 30).

Opakovaně se v knize objevují teze, že řada jevů knižní kultury na Slovensku již ve středověku „určitě“ existovala [např. skriptoria v Žilíně, Trenčíně, Trnavě či Skalici — s. 35], ale v důsledku požárů a jiných pohrom se po nich nezachovala ani stopa. Skriptoria v Nitře tak např. autor klade již do doby okolo r. 1100, protože je „nepriamo doložené použitím knižního písma v listine nitranského benediktinského opátstva“ (s. 75).

Situace je o to komplikovanější, že Kuzmík nesledoval pouze slovacika, ale i rozsáhlou oblast autorů, písařů, tiskařů či nakladatelů „se slovenskými vztahy“. Sem byli zařazeni všichni, kdo pocházeli ze Slovenska, nějaký čas tam působili, pracovali pro hornouherské zákazníky nebo se Slovenska nějak dotkli v literárních, obrazových nebo kartografických dílech. Za Slováka byl v knize prohlášen např. pražský překladatel Münsterovy Kosmografie do češtiny Zikmund z Púchova, za spisovatele se slovenskými vztahy pak Dětmár Merseburský, Kosmas, Dalimil či Přibík Pulkava. Za Slováka Kuzmík jednoznačně počítá např. benátského tiskaře jménem Petrus de Bartua (z Bardějova?), pracujícího v letech 1477–78, kterého nadto ztotožnil s lyonským tiskařem Pierrem Hongre (1482–1510, s. 128, 143). Obdobně je sporné, zda lze tiskaře „v lužickom Budyšine v Sasku“ Mikuláše Zeipsera jednoznačně považovat za Slováka ze Spiše (s. 143). Tvzení, že antverpský tiskař 16. stol. Antonius Ballo je Slovak, protože takové jméno bylo na Slovensku časté, uvedl i Kuzmík jen podmíněčně (s. 144).

Na některých místech knihy se autor nevyhnul ani anachronismům a chybám. Platí to např. o kapitole Středověcí a renesanční vydavatelé na Slovensku, kde tvrdil, že za tištěné knihy byly v 16. století zavedeny honoráře (s. 45), psal o strojích v tiskárnách inkunábulí, ale i o „funkcii vydavateľov rukopisných knih“ (s. 46). V knize vydané r. 1987 by již neměl být Bakalářův Spis o novém světě datován do let 1503–1509 (s. 128). Není zřejmé, proč je císař Karel V. uváděn na s. 52 jako Karel VI. nebo proč

Kuzmík na s. 56 usoudil, že r. 1560 vládli na Slovensku dva králové s omezenou mocí. Oblast sui generis pak tvoří výroky typu: „V trnavskej akademickej tlačiarňi sa určite tlačili latinské programy prednášok, ktoré sa vôbec nezachovali...“ (s. 51), „Lutherova cenzúra začala spálením Tetzlových téz jeho prívržencami...“ (s. 52), „Organisti sa začali v cirkevnej hudbe uplatňovať až po zavedení organov do našich kostelov“ (s. 99). Zbytečné jsou chyby v součtech publikací tiskáren — např. pro Bratislavu let 1609 až 1650 je zachováno 98 nebo 102 titulů (s. 131)? Odkaz na pramen informace těžce postrádáme např. při autorových odhadech, že na Slovensku existovalo v první polovině 17. stol. okolo 100 000 knih tištěných v 16. století. Těžko se interpretuje např. věta: „Dnes sa na Slovensku zachovalo okolo 20 000 kníh 16. storočia pochádzajúcich ze slovenského územia, z ktorých pochopitelne nie všetky boli na slovenskom území už pred rokom 1650“ (s. 190).

Není smyslem této recenze podat vyčerpávající katalog nejasností, nepodložených hypotéz, omylů a věcných chyb posuzované publikace. Bylo jen třeba dokumentovat praktickou neupotřebitelnost této knihy jak pro odbornou práci, tak pro poučení veřejnosti. Kniha je svým charakterem zmatená, nepodává jasně strukturovaný obraz problematiky a jejího vývoje ve zvoleném časovém období, postrádá jasně formulované závěry. Autor čtenáři neumožnil poznat, co je převzato z literatury, co je jeho vlastním přínosem a co pouhou hypotézou. Přes široký záběr knihy a hojně uvádění zahraniční literatury (měl ji však Kuzmík vždy opravdu v ruce?), zejména starších prací a jen výjimečně českých studií, autor nekomparoval s vývojem knižní kultury v oblastech sousedících se Slovenskem. Kniha znamená tedy promarněnou šanci, protože při relativně nevelké šíři slovenské pramenné základny, rozsáhle zpracované předem v řadě soupisů a analýz (vzpomeňme alespoň práce Sopkovy, Kotvanovy a Repčákovy), bylo při jasně vymezení problematiky možno zpracovat skutečnou syntézu tématu. Takto je ovšem Kuzmíkova kniha cenná pouze jako bibliografický svod rozsáhlé slovenské a maďarské literatury.

Jiří Pešek

Dějiny univerzity v Kolíně nad Rýnem

Nejnovější dílo o dějinách kolínské univerzity vděčí za svůj vznik, tak jak se to už stalo obvyklé, jubilejní příležitosti 600. výročí založení nejstarší porýnské vysoké školy. Dodejme hned úvodem, že o typickou jubilejní publikaci v tomto případě rozhodně nejde. Autoři se rozhodli k nejzevrubnějšímu vypsání historie Almae matris Coloniensis v novém duchu. Nezajímají je pouze institucionální dějiny nebo obsah výuky či působení jednotlivých učitelských osobností, ale pokusili se také určit místo školy v osudech města a širšího regionu působnosti, její sociální a hospodářskou funkci a na mnohých místech srovnávají význam kolínského učení s dalšími, především středoevropskými univerzitami. Nesporný klad zpracování dějin univerzity „en total“ naráží však na překážky, dané většinou mírou zpracovanosti jednotlivých témat a období, což je patrné i na posuzované práci, která byla zamýšlena jako podnět k dalším detailním studiím. K nim položila rozhodně kvalitní základ, na něž mohou navazovat příští badatelské generace.

První svazek, nesoucí podtitul Stará univerzita, je dílem jediného autora, jímž je známý ordinář středověkých a raněnovověkých německých dějin Erich Meuthen, odchovanec kolínské univerzity.^{1/} Zjevně jeho zásluhou je onen nový, komplexní pohled

^{1/} Erich Meuthen, Kölner Universitätsgeschichte I. Die alte Universität. Köln — Wien 1988, Böhlau Verlag, 619 s.

zahrnující politické, správní, hospodářské a sociální aspekty univerzitních dějin. Má rovněž hlavní zásluhu na tom, že je zdůrazněno nejvýznamnější specifikum kolínského školy — její sepětí s městem, ve městě působícími institucemi a měšťanstvem. Již tradičně zařazovaná kapitolka o předhistorii založení univerzity tak mohla poukázat na významnou úlohu škol, zvláště mendikantských řádových studií, což nejlépe ilustruje skutečnost, že ve 13. století spojil Kolín se svým životním působením slavný dominikánský lektor Albert Magnus a vlastně i část studentských let jeho žák a spolubratr Tomáš Akvinský.

Spolu s dominantním hospodářským postavením svobodného říšského města a sídla kurfiřta to byly dva hlavní momenty, vedoucí k založení zdejší školy, kterou můžeme bez nadsázky označit jako prvou zaalpskou městskou univerzitu. Město totiž bylo iniciátorem a realizátorem fundace, garantem učitelského obsazení nové školy a také onou silou, která nesla po celé nejstarší období hlavní tíži hospodářského zajištění univerzity. Svůj výraz našel tento vztah v úřadu městských provizorů, známém zatím jen u italských komun, který měl na starosti dohled nad městem placenými profesurami a hospodářstvím univerzity. Její původní spádovou oblast nejlépe vyjádřilo obsazení úřadů tří konzervátorů univerzitních práv kolínským opatem od sv. Martina a děkany kostelů v Lutychu a Utrechtu, ukazující, že to bylo nejen město a jeho širší zázemí, ale i Nizozemí, odkud přicházelo na univerzitu nejvíce studentů.

Humanismus byl pro kolínskou univerzitu stejně významným pedagogickým podnětem jako pro většinu středoevropských univerzit. V konkurenci s početnými porýnskými sodalitami humanistických učenců byla kolínská univerzita nucena reagovat na nové podněty změnami v univerzitním kursu již v průběhu 15. století. Vlastní „humanistické období“ však začala až v následujícím století, i když ani zde se pronikání novot do výuky neobešlo bez odporu konzervativní části profesorského sboru. Definitivní vítězství humanismu znamenala reforma artistické fakulty z let 1523—1525 a s ní spojených městských škol, zvláště tzv. gymnasií. Podstatný zásah do univerzitních záležitostí přineslo rovněž Lutherovo vystoupení. Také v Kolíně univerzita sdílela politické osudy své „vrchnosti“, a protože město zůstalo věrné Římu, univerzita odmítla luterské učení, což bylo jednou z příčin úpadku kolínské akademie této doby.

Díky významu kartuziánů a nově příšlých jezuitů platila kolínská univerzita 17. a 18. století za jeden z nekatolickéjších ústavů německých zemí, přímo za baštu protireformace v Porýní, která dokázala přilákat stovky studentů katolického vyznání. Zvláště úloha kolínských jezuitů, kteří zde založili známou kolej Tricornatum, přesáhla místní poměry a ovlivnila celé dolnoněmecké školství. Zrušení Tovaryšstva Ježíšova neznamenal v Kolíně tolik jako např. v rakouské monarchii, daleko podstatnější význam mělo pronikání přírodovědných oborů a osvícenských nauk do výuky. Těmto snahám učinila rázný konec francouzská okupace města, za níž došlo v roce 1798 ke zrušení „staré univerzity“ (pasáže o 17. až 18. století trpí asi nejvíce zmíněnou disproportionality, a proto v mnoha případech mohou být jen skicou budoucí syntézy).

Upozorněme nyní na vzájemné vztahy nejstaršího kolínského a pražského vývoje, jak se nám jeví na základě výzkumů prezentovaných v recenzovaném díle. Předně je patrná značná shoda v charakteru obou středověkých univerzit, na nichž převažovalo artistické studium, v Kolíně s větším zdůrazněním teologie, daném letitou předuniverzitní školskou tradicí. Snad se můžeme odvážit hypotézy, že skutečnou příčinou můžeme nalézt již v prvotních statutech, odvolávajících se v Kolíně na pařížský a vídeňský (a tedy mlčky i na pražský) vzor. Podobné je také materiální zabezpečení profesorů, spojující příjmy z církevních beneficí s výnosem vlastního hospodaření. Podstatný rozdíl je ale ve struktuře hospodářství (pokročilé Porýní mohlo své profesory platit přímo a navíc přenechalo univerzitě část svých ekonomických privilegií), a především v postoji města k univerzitě. Jak známo, Praha teprve průběhem let dospěla k názoru,

že symbióza města a univerzity je prospěšná v mnoha ohledech, což kolínská městská reprezentace dobře věděla již při zrodu univerzity.

Dějiny obou učení se naposledy významněji protály za husitství, jemuž je v prvním díle spolu s koncilní otázkou věnována samostatná kapitolka (s. 164—168). Kolínští teologové patřili k rozhodným odpůrcům „českého kacířství“. Byl mezi nimi také bývalý pražský profesor Jakub ze Soestu, autor kvestie o přijímání pod obojí způsobou, a několik mistrů kolínské univerzity, kteří s husity disputovali při jednání basilejského koncilu. V pozdějším období vedle podobné organizace nižšího školství spravovaného univerzitou, můžeme již jen registrovat zájem posluchačů z českých zemí o studium v Kolíně, zmínku o díle kolínského humanistického básníka a juristy Jakuba Cantera „Rosa Rosensis“, věnovaném rožmberskému rodu, a poněkud spornou paralelu s výukou řečtiny na obou akademiích.

Druhý svazek univerzitních dějin je věnován 19. a 20. století.^{2/} Klaus Pabst vypsál osudy univerzity pod vlivem francouzské revoluce. Obsazení Kolína Francouzi a jeho vělenění do francouzské republiky a později císařství znamenalo, že zdejší školství sdílelo osud školství francouzského. Četné reformy týkající se jak obsahu výuky, tak i školní organizace a pomalejší změny v personálním složení učitelského sboru vedly k postupnému poklesu úrovně kolínského školství. Na závěr francouzské etapy byly ve významném středisku hospodářského života jen dvě školy druhého stupně, jejichž plánované povýšení na lyceum se již neuskutečnilo. Prusko, které ovládlo po Napoleonově porážce Porýní, dalo přednost Bonnu jako sídlo nově založené univerzity. Přestože ani po 170 letech nezmizel ze stránek historického díla pocit dávné křivdy, uznávají jeho autoři, v tomto případě Klaus Pabst, že založení bonnské univerzity znamenalo duchovní modernizaci v Porýní, kterou by sotva bylo možno docílit obnovením kolínské univerzity s případným převzetím jejích bývalých profesorů.

19. století nebylo šťastným obdobím pro vysoké školy v Kolíně, i když jeho čelný liberální politický představitel Gustav von Mevissen všestranně usiloval o to, aby právě v této porýnské metropoli vznikla vysoká škola nového typu, odpovídající potřebám sílící buržoazie. Polytechnika však byla zřízena v Cáchách a obchodní akademie v Bonnu. Až v roce 1901 založilo město, které využilo bezmála milionové sumy uložené v Mevissenově nadaci, vysokou obchodní školu obdobného typu jako ta, která byla zřízena o dva roky dříve v Lipsku. Teprve odsud může autor závěrečné části Bernd Heimbüchel vypisovat skutečné dějiny vysokých škol v Kolíně. R. 1904 zde byla zřízena lékařská akademie a 1912 vysoká škola pro komunální a sociální správu. Vysoká obchodní škola byla orientována především na praktickou přípravu obchodního podnikatele, svým praktickým zaměřením se výrazně odlišovala od povýtce teoretického charakteru soudobých univerzit. Ročně pořádala pro své studenty dlouhodobé, někdy až čtyřtýdenní exkurze po hlavních přístavních městech západní Evropy, Blízkého východu, Ameriky i Afriky. Krátce před válkou byl studijní program drahé, ale vyhledávané vysoké školy prizdoben i přednáškami z filozofie a dějin umění. V roce 1905 byla škola otevřena i „dámám, pocházejícím z obchodnického stavu“. Na rozdíl od technických vysokých škol, orientovaných na přípravu k praktické činnosti, snažily se německé univerzity zachovat navenek stále tvářnost stánků čisté vědy, ve vnitřním provozu však také byly nuceny přizpůsobit se změněným potřebám doby. Tento proces adaptace začal zřízením první přírodovědecké fakulty v Tübingenu v roce 1863. Ovšem techniky a také vysoké školy obchodní toužily po tom, aby také jim bylo přiznáno právo promovat své absolventy. Další touhou bylo pak i plné přiznání postavení a názvu univerzity. V dějinách kolínské školy jsou těmito snahami naplněna dvě de-

^{2/} Bernd Heimbüchel — Klaus Pabst, *Kölner Universitätsgeschichte II. Das 19. und 20. Jahrhundert.* Köln — Wien 1988, Böhlau Verlag, 705 s.

setiletí před první válkou, úspěch se však dostavil až později. Zvláštní zásluhy o to připisují recenzované univerzitní dějiny kolínskému purkmistrovi Konradu Adenauerovi. Vybudování dvou ústavů Společnosti císaře Viléma, fyziologického a společenskovedného rovněž posunulo Kolín blíže ke zřízení univerzity, která pak byla slavnostně otevřena 12. června 1919, přičemž vliv ve vedení jejich společenskovedních pracovišť byl rovnoměrně rozdělen na tři skupiny odborníků — křesťanskou, socialistickou a stoupence „zjemnělého“ stanoviska kapitalistických podnikatelů (s. 296). Slavnostně založená univerzita měla dvě fakulty — lékařskou a fakultu hospodářských a sociálních věd. Jejím prvním činem byla promoce Adenauerova, při níž mu byly přiznány čestné doktoráty obou fakult, příznačný doklad mimořádně těsného spojení univerzity s městem. Univerzita byla školou, která se více nežli jiné zabývala politikou jako vědou již v prvním desetiletí své existence, ale skutečný politický život vstoupil do jejích poslucháren až od roku 1926 díky iniciativní skupině sociálně demokratických studentů, kteří pořádali přednášky a diskuse s předními sociálními mysliteli Německa. V roce 1930 nastoupili v sevřených řadách v hnědých košilích a s vlajkou s hákovým křížem nacističtí studenti v aule při oslavách padesátého devátého výročí založení Německé říše. Zakrátko nato byla jejich činnost na univerzitě na rok zakázána. Na začátku roku 1932 však již získali polovinu hlasů při volbě studentské samosprávy. Nebylo to však tak výrazné vítězství, protože sociální demokraté i komunisté tyto volby bojkotovali. Podrobné vyličení práce fakult a bohatého vědeckého, kulturního a politického života univerzity za necelých patnáct let výmarské republiky zaujímá 240 stránek. Poslední kapitola, nazvaná „Univerzita v polovině 20. století“, stručně skicuje na 35 stránkách následující dvě desetiletí. Za výmarské republiky nenašel zde uplatnění katolický experimentální psycholog Lindworsky a uchýlil se na pražskou německou univerzitu. 13. dubna 1933 byl nacisty vyhozen Hans Kelsen, čelný právník, jehož cesta pak směřovala také do Prahy, doprovázela jej však nenávisť nacistů. Nacismu padla za oběť také pýcha kolínské univerzity, její Ústav sociálních věd. Po nacistickém období — v této knize vypadá spíše jen jako jakási mezihra — přichází výstavba nové univerzity. Škoda, že na rozdíl od práce o heidelberské univerzitě, jsou poněkud osvětlena jen první poválečná léta, kde vedle uznání těm, kdo v nesnadných podmínkách univerzitu obnovovali, je i oprávněná kritika, že se jednalo o návrat daleko do minulosti, o „der restaurative Rückgriff“, jak je tu charakterizován.

O dalším vývoji až do roku 1980 se dovíme z Kroniky, která je spolu s cennými tabulkami obsažena ve 3. díle „Daten und Fakten“,^{3/} obsahujícím i seznamy rektorů, děkanů, profesorů podle fakult a ústavů i statistické tabulky o studentech a na závěr pozoruhodné pojednání o dějinách univerzitních financí, o jejich příjmech a vydáních. Tuto kapitolu, v níž je období po roce 1953 právem ponecháno 60 z 85 stran, mohou jiné knihy o dějinách univerzit kolínským jen závidět, i když se jedná jen o holá fakta bez pokusů o jejich rozbor.

Jan Havránek — Michal Svatoš

Anne Hudson, The Premature Reformation. Wycliffite Texts and Lollard History. Oxford, Clarendon Press 1988, 556 s.

K nové rozsáhlé práci známé oxfordské badatelky Anny Hudsonové, věnované wyclifovským textům a dějinám lollardství, vlastně soubornému zpracování

^{3/} Kölner Universitätsgeschichte III. Die neue Universität. Daten und Fakten. Herausgegeben von Erich Meuthen unter Mitarbeit von Karl-Heinrich Hansmeyer, Friedrich-Wilhelm Henning, Manfred Kops, Bernd Kranski, Peter Lauf, Hannelore Ludwig und Peter Peil. Köln — Wien 1988, Böhlau Verlag, 467 s.

wyclifovské tradice a lollardského hnutí od 80. let 14. století až do doby, kdy se v Anglii rozšířil vliv reformace lutherské, jsme přistupovali s neobyčejným zájmem. Autorka knihy byla totiž na tento syntetický úkol mimořádně dobře připravena celou svou dosavadní vědeckou činností. Při práci s převážně anglickými wyclifovskými rukopisnými texty (A. Hudsonová je přední znalkyní středověké angličtiny), které připravila k vydání,^{1/} řešila ve vztahu k těmto textům mnoho specifických otázek, o kterých nadto publikovala celou řadu závažných monografických studií v různých vědeckých časopisech a sbornících.^{2/}

Nová kniha A. Hudsonové je pozoruhodná především šíří svého záběru a novostí přístupu. V čem spočívá tato šíře a novost? Dějiny lollardského hnutí v Anglii, k jejichž zpracování bylo již nejednou přistoupeno,^{3/} vycházely dosud převážně z řady významných historických pramenů vyprávěcích, např. kronik, polemických traktátů, biskupských soudních zápisů, které zachovaly svědectví o procesech s lollardy, z visitačních protokolů atd. (tedy zároveň z pramenů vůči lollardství nepřátelsky zaujatých; to platí i o kronikách, např. Thomase Walshinghama či Henryho Knightona), zatímco k vlastním wyclifovským textům, které mohou podat nejlepší svědectví o filozofických, teologických a sociálně politických názorech tohoto hnutí, bylo zatím přihlíženo měrou jen nepatrnou.^{4/} Vznikl tak určitý optický klam, jako by lollardi nezanechali žádné texty nebo jako by vše podlehlo zničení v důsledku pronásledování této „sekt“ a ničení jejich písemností ze strany církevních autorit. Byla to mylná představa, na kterou autorka výslovně upozorňuje a která se nevyhnula ani odborné veřejnosti.

Ničení písemného materiálu a knih těchto pronásledovaných kacířů nabylo ve středověké Anglii opravdu neobyčejného rozsahu. Vedlo např. k tomu, že některé významné lollardské texty (latinské) se dochovaly např. jen v Čechách.^{5/} Přesto pečlivý průzkum prokázal, že v Anglii, ukryto v různých sbírkách, je nemálo rukopisů, které lze ke hnutí vzláhnout. Naprostá většina těchto textů se dochovala anonymně (a v rukopisech bez poznámek o jejich vlastníkovi — i zde hrála svou roli obava z možného pronásledování) a v minulosti byly některé již vydané anonymní spisy mylně připisovány buď Wyclifovi nebo Purveyovi (to se týká např. mnohých anglických spisů, vydaných pod Wyclifovým jménem v edici Arnoldově z let 1869-71 a Matthewově z r. 1880, resp. 1902). Texty postrádají v naprosté většině i přesnější chronologické určení atd. Bylo proto neobyčejně obtížným dlouholetým úkolem tento materiál shromáždit, utřídit, pokusit se o jeho bližší určení tak, aby byl použitelný pro adekvátní interpretaci.^{6/}

Je nespornou zásluhou autorky recenzované práce, že se jí podařilo na základě pramenů vytvořit si neobyčejně široké a solidní, v mnohém zcela nové východisko k nem-

^{1/} Selections from English Wycliffite Writings, ed. A. Hudson, Cambridge 1978; English Wycliffite Sermons I., ed. A. Hudson, Oxford 1983; III., ed. A. Hudson, Oxford 1990. (II. svazek posledně uvedené edice připravila spolupracovnice A. Hudsonové Pamela Gradonová a vyšel v Oxfordu 1988.)

^{2/} Soubor nejdůležitějších z nich, uveřejněných v letech 1971—1983, publikovala v knize Lollards and their Books, London 1985. Další vyšly ve sborníku Wyclif in his Time, ed. A. Kenny, Oxford 1985 a ve sborníku From Ockham to Wyclif, edd. A. Hudson and M. Wilks, Oxford 1987. Ke všem třem jmenovaným publikacím srv. mou recenzi Ohlas Wyclifova jubilea v anglické odborné literatuře, AUC—HUCP XXIX/1, 1989, s. 118—128.

^{3/} Srv. např. K. B. Mac Farlane, John Wycliffe and the Beginnings of English Non-Conformity, London 1952; K. B. Mac Farlane, Lollard Kings and Lollard Knights, Oxford 1972; J. A. F. Thomson, The Later Lollards 1414—1520, London 1965.

^{4/} Nemůžeme zde nespátrovat určitou analogii i vzhledem k výzkumu husitství.

^{5/} Viz k tomu mou recenzi, citovanou v pozn. 2.

^{6/} Šíří názorně dokumentuje seznam použitých rukopisů a edic primárních pramenů, uvedený na s. 519—526 práce.

méně novému pohledu na problém wyclifovské tradice a lollardského hnutí.^{7/} Mnohé podněty z úvodní kapitoly práce, věnované právě problematice pramenů, mají nadto i širší metodologickou platnost pro každého medievalistu, který se podobnou problematikou zabývá.

Na úvodní heuristickou kapitolu navazuje devět dalších. Druhá je věnována vzniku a ranému vývoji wyclifského — lollardského hnutí (do porážky povstání sira Johna Oldcastle) a podílu Wyclifově na jeho vzniku, kde autorka ukazuje, že Wyclifova účast byla daleko větší, než se dosud předpokládalo a že rozdíl mezi „akademickým“ Wyclifovým stanoviskem a přístupem lidového hnutí nebyl zdaleka tak příkrý.^{8/}

Třetí kapitola, nazvaná „Lollardská společnost“, se zabývá vývojem lollardských komunit v jednotlivých místech a jejich regionálním rozšířením až do 20. let 16. století. Zabývá se jejich organizací, postavením žen v jejich rámci atd. a zejména historií jejich perzekuce. V závěru kapitoly si autorka staví otázku, zda si lollardi byli sami vědomi vylučnosti svého postavení jako sekty, na kterou odpovídá kladně.^{9/}

Další kapitola je věnována lollardskému výchovnému systému a školství. V lollardství byl těmto otázkám přikládán od samého počátku značný význam a to se projevuje i v opatřeních, která byla podnikána ze strany oficiálních autorit proti všemřes tajně organizovaným vzdělávacím programům. Práce dále sleduje sociologické aspekty rozšíření lollardských knih a dochází k zajímavému zjištění o kolektivním vlastnictví a častém půjčování jímak nákladných (a většinou profesionálně opisovaných a zdobených) rukopisů. Konečně se zabývá způsobem práce s texty (patristickými, kanonického práva atd.) a využíváním autorit ve vlastní lollardské literatuře. Závěrem řeší otázku negativního vztahu k oficiální školské filozofii a teologii v hnutí, který však nelze chápat jako negativismus vůči vzdělanosti vůbec.

Pátá kapitola se zabývá lollardským vztahem k bibli. V prvé řadě se řeší otázka anglického wyclifského překladu celku bible, který narážel na silný odpor oficiálních autorit. Už sám počín překladu, pro jehož ospravedlnění se Wyclif, jak známo, dovolával české bible, která byla majetkem královny Anny, dcery Karla IV. a manželky anglického krále Richarda II., vyvolával silný odpor, překlad z latiny do „neandělské“ angličtiny byl v současných církevních kruzích označován za předhazování „evangelických perel sviním“. Ve známém nařízení canterburského arcibiskupa Arundela z roku 1409 bylo vlastnictví těchto překladů výslovně a přísně zakázáno. Přesto se dodnes zachovalo na 250 (!) rukopisů středověkého anglického překladu (ve 21 je úplný text, u mnoha dalších fragmentárně dochovaných lze předpokládat, že byly původně rovněž kompletní). Hudsonová se zabývá otázkou dvou verzí překladu, jeho podkladů, otázkou možného podílu Wyclifa, Hereforda a Purveye na překladu, kterou ponechává otevřenou (pro žádného ze jmenovaných nelze jejich vlastní přínos, resp. přesně vy-

^{7/} Autorka se ovšem neomezila jen na vlastní homiletickou a traktátovou lollardskou literaturu, ale věnovala i pozornost všem ostatním zmíněným druhům pramenů. I zde dospěla k některým zajímavým objevům, např. pokud jde o dosud prakticky neznámý polemický traktát Williama Rymingtona, který přináší nové doklady pro Wyclifovy souvislosti se sociálními boulemi Johna Balla a Wata Tylera.

^{8/} Oproti Mac Farlaneově práci a mnoha dalším prokázalo novější bádání — Hudsonová a M. Wilks — že blíže k pravdě měla stará studie H. L. Cannona z r. 1900, která spatřovala ve Wyclifovi zakladatele hnutí, toho, které Netter nazývá „secta Wyclif“, a že není tedy nevístičná charakteristika tohoto bojovného odpůrce wyclifismu (i husitismu), který — ve smyslu své koncepce ovšem se „záporným předznamenáním“ — charakterizuje Wyclifa takto: „Lollardorum praeceptor, benevolus tutor, latens et protector dulcinus omnium pessimorum“.

^{9/} Ukazuje tak na běžně v hnutí používaném protikladu „pravé církve“ (lollardské) a „čábelské církve“ (oficiální), i na významu Wyclifova pojetí církve (congregatio omnium praedestinatorum) v lollardské tradici.

mezenou účast pramenně doložit), dále otázkou středověkých anglických (i latinských) komentářů k jednotlivým knihám bible. Zakladatelské dílo v tomto směru patří „evangelickému doktoru“ Wyclifovi a význam, který bible v lollardství měla, je nesporně obrovský (lze jej srovnat ostatně s postavením bible v husitství).

Další tři kapitoly tvoří určitý uzavřený celek. Autorka se v nich zabývá tím, co výstižně nazývá reformační ideologií lollardství. Postupně rozebírá teologické, eklesio-logicke a politické teorie tohoto hnutí. V první skupině zkoumá lollardské názory na eucharistii, ostatní svátosti a zpověď, vztah k obrazům a jejich uctívání, vztah k pou- tím, očistci a modlitbám ke svatým. Ve druhé podrobuje zkoumání názory na podstatu církve, vztah hnutí k papežství a církevní hierarchii, k otázce světské moci a majetku církve, k tzv. čtyřem „novým“ sektám ve smyslu Wyclifova pojetí i k otázce povinností kléru. Třetí z uvedených kapitol se zabývá lollardským pojetím otázek vztahu světského vládce k církvi, problému vlády, významu společného vlastnictví, otázkami války a míru, lollardského práva, dovolenosti přísah a zdrojů práva.

I samotný výčet témat, na který je nutno se v této recenzi bohužel omezit, podává určitý názorný přehled toho, v čem docházelo k odchylkám od učení oficiální církve. Je značnou předností práce, že v těchto třech kapitolách, jež rovněž vycházejí přímo z wyclifovských textů, se sleduje vývoj nauky geneticky, podává se systematický, dobře utříděný výklad a upozorňuje se i na paralely s dalšími středověkými „heretickými“ učením. Autorka plně respektuje různorodost mínění k rozličným otázkám, jak je přínášejí jednotlivé texty, ale ukazuje plným právem i na určité společné zásadní „wyclifské“ věroučné jádro a na to, že je zcela neudržitelná starší představa o lollardské ideologii jako sérii vzájemně nepropojených zásad, libovolně a bezdůvodně zastávaných špatně vzdělanými lidmi, kteří nejsou schopni je ani sami vysvětlit (to byl právě obraz, který navozovaly prameny soudní biskupské provenience, polemická díla atd.).

Devátá kapitola zkoumá kulturní a do určité míry i společenské kontexty a souvislosti anglického wyclifismu v letech jeho predominance od 80. let 14. století do 20. let 15. století (mj. otázku lollardského vlivu v Chaucerových Povídkách canterburských, ale i souvislosti díla „Piers Plowman“ s povstáním Johna Balla v r. 1381, které sice není označeno jako lollardská rebelie, ale mj. na základě rozboru uvedeného díla se připouští možnost vlivu wyclifských kázání na jeho vznik i prokazují reminiscence: revolučních cílů v kázáních Herefordových). Autorka až na určité zajímavé exkursy však v této kapitole a do určité míry i v celé knize vědomě a výslovně abstrahuje od širšího prozkoumání společenského zakořenění i důsledků lollardského — wyclifského hnutí. Činí tak, jak uvádí, zejména vzhledem ke skutečnosti, že dosud spíše opomíjené vlastní lollardské texty a traktáty, kterým věnuje zaslouženě prvořadou a záslužnou pozornost, nepřinášejí přirozeně v tomto směru příliš mnoho relevantních informací. S tím lze souhlasit. Přesto je snad škoda, že nebylo přece jen na některých místech přihlédnuto trochu více alespoň k výsledkům dosavadního výzkumu na tomto poli (autorka např. necituje a neuvádí v jinak vyčerpávajícím přehledu literatury, obsahujícím i četné práce českých autorů, rozsáhlou práci Gerlindy Mothesové, jež je právě věnována do značné míry společenským kontextům a důsledkům lollardství).^{10/}

Poslední kapitola se zaměřuje na změny v lollardství v průběhu 15. století a prvních třech desetiletích století následujícího. Prokazuje kontinuitu mezi raným a pozdním obdobím lollardství a uzavírá výklad zkoumáním vztahu pronikajícího lutherství k této tradici a vzájemnými vztahy mezi oběma „reformacemi“.

Přesto si autorka do záhlaví závěru své práce staví ještě jednou název své knihy „Předčasná reformace“ a opatřuje jej nyní otazníkem. Je si vědoma toho, že jde o dvo-

^{10/} Gerlinde Mothes, England im Umbruch, Volksbewegungen an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit, Weimar 1983, 279 s.

jí otázku: Za prvé, vytvořil wyclifismus reformaci? A za druhé, je-li tomu tak, proč byla tato reformace předčasná? Na první otázku odpovídá autorka na základě celé své práce tak, že je nepochybné, že zejména v oblasti ideologie wyclifismus nejen směřoval k vytvoření koherentního programu reformace, ale fakticky jej vytvořil. Toto tvrzení není oslabováno ani skutečností určité nekonsistentnosti a nejasnosti některých prvků lollardského programu.

Pokud jde o druhou otázku „předčasnosti“ nebo „nedonošenosti“ (termín, jehož užil A. G. Dickens) tohoto reformačního hnutí, snaží se Hudsonová nalézt vysvětlující příčiny. Spatřuje je mj. v celkově nízkém stavu gramotnosti středověké anglické společnosti, kdy obtížnost některých lollardských učení mohla jen těžko nalézat široký ohlas, dále v tom, že při neexistenci knihtisku bylo možno (na rozdíl od německé reformace) nepohodlné myšlenky, šifované slovy nebo pracným opisováním, snáze umlčovat. Kromě toho konkrétní historická situace po potlačení povstání z r. 1381, které příliš výmluvně ukázalo na možné sociální důsledky a vedlo k rozhodnému odporu vládnoucích vrstev, také nebyla příznivá šíření hnutí (je to názor, v němž se Hudsonová shoduje s Mothesovou). Konečně poukazuje autorka recenzované knihy s odvoláním na práci M. Wilkse na skutečnost (která s výše zmíněnou historickou situací do značné míry souvisí), že Wyclif na rozdíl od Husa nedokázal získat podporu nejvyšších světských feudálů ve věci reformy církve. Určitou roli sehrála pak podle Hudsonové i ta okolnost, že zatímco v Anglii nelze prokázat kontakty mezi valdenstvím a lollardstvím, v Čechách byla valdenská tradice, na kterou v lečtem husitství navazovalo, živá.

V této souvislosti autorka výslovně poukazuje na nutnost prohloubeného studia wyclifsko-husitských kontaktů, které i na známých příkladech korespondence Johna Oldcastla a Richarda Wycheho s Václavem IV., Voksou z Valdštejna a Janem Husem, ale i na příkladu do Čech přesídlivšího „diplomata husitské revoluce“ Petra Payna, či naopak na nezdařené misi mistra pražské i montpeliérské univerzity Pavla z Kravař ve Skotsku, za kterou zaplatil v r. 1433 smrtí (odsouzen inkvizicí), ukazuje na těsnou propojenost obou hnutí. Je velmi sympatické, že Anna Hudsonová věnuje těmto vztahům, jejichž výmluvným dokladem jsou i dochované lollardské texty v československých rukopisných sbírkách, soustavnou pozornost v celé své knize. Na tyto souvislosti upozorňuje ostatně názorně již na přebalu knihy přetištěná iluminace z rukopisu Národní knihovny ČR — Univerzitní knihovny v Praze XVII A 3 ze 16. století, kde jsou pod sebou vyobrazení Wyclif, křesající jiskru, Hus, zapalující svíčku a Luther, držící již planoucí pochodně.

To je ovšem úkol, na němž by měli rozhodněji měrou spolupracovat čeští medievalisté. Práce Hudsonové, pozoruhodným způsobem využívající dosud málo známé anebo neznámé lollardské texty k syntéze ideologie tohoto hnutí, jež představuje nesporný vrchol jejího záslužného díla, poskytuje nejen jeden podnět, který by stál za probádání z naší strany. Vztah Wyclif — husitství, viděný v širším spektru vývoje evropského myšlení i „kacířských“ hnutí, by bylo třeba u nás doplnit i o bližší prozkoumání vztahu lollardství — husitství, resp. lollardství — tábořský radikalismus.

Práce Anny Hudsonové přinesla na základě neobyčejně pečlivé heuristické přípravy řadu nových závažných poznatků, provedla jejich zdařilé shrnutí a zhodnocení. Je nejen nesporným přínosem v oblasti evropské medievalistiky, ale zůstane zřejmě po dlouhou dobu spolehlivým základem každého dalšího wyclifovského bádání.

Vilém Herold

Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa. Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag, herausgegeben von Hans Lemberg, Karel Litsch, Richard Georg Plaschka und György Ránki, Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Band XIV, Wien — München, Verlag für Geschichte und Politik — R. Oldenbourg Verlag 1988, 462 s.

Čtrnáctý svazek řady spisů vídeňského Ústavu pro východní a jihovýchodní Evropu přinesl obsáhlý soubor statí věnovaných dějinám školství, vzdělanosti, společenským dějinám a historické demografii v českých zemích a v evropských regionech, které jsou v centru zájmu tohoto ústavu. Celý svazek je dedikován docentu Janu Havránkovi, jednomu z předních znalců dané problematiky, který v roce 1988 oslavil šedesáté narozeniny. Ve své definitivní podobě je sborník vhodným příspěvkem k osvětlení některých problémů, kterými se zabývá široká obec historiků z celé Evropy, a jako takový se stal důstojným vyjádřením úcty k osobnosti jubilanta. Celkem 29 historiků a archivářů z 9 zemí věnovalo Janu Havránkovi své příspěvky. Osm z nich tvoří první část dotýkající se dějin školství a zbývajících jednadecet je zaměřeno na společenské dějiny a na problémy historicko-demografické.

Po předmluvě redakce a rozsáhlé dedikaci, v níž je čtenář alespoň ve stručnosti seznámen s životem a odbornou činností docenta Havránka, následuje jako první příspěvek studie Karla Litsche — *Zur Rechtstellung der Prager Universitätsprofessoren in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Autor v něm v obecných rysech sleduje vývoj zestátňování a centralizace rakouského školství včetně vysokého od dob tereziánských a josefínských až do první poloviny 19. století. Zároveň s tím i přeměnu univerzitních profesorů ve skutečné státní úředníky. Také profesori se měli stát oporou „ideje státu rakouského“ stejně jako koncepce „rakušanství“ po vytvoření rakouského císařství. Autor dále sleduje činnost dvorské studijní komise a studijního direktoriátu a jejich mnohdy negativní působení na konkursní řízení při obsazování kateder. Všimá si i potíží, které museli překonat případní cizozemští zájemci o uvolněná místa na univerzitě. Zvláště diskriminující z hlediska právního postavení profesorů byla tříletá zkušební lhůta, během níž mohl být každý kandidát ze svého nově získaného místa bez jakýchkoli potíží propuštěn. Poučné jsou i Litschovy zmínky o mzdovém systému, který byl i u profesorů připodobněn systému platů ostatních státních úředníků a byl zcela závislý nikoli na případných výjimečných schopnostech jednotlivce, ale pouze na služebním věku. Stranou autorova zájmu nezůstává ani systém dozoru nad kvalitou výuky, která měla v sobě jen málo tvůrčího. Autor zdůrazňuje nutnost pochopení zásluh toho mála výjimečných osobností, které v těchto tísnivých podmínkách chtěly svou činností překonat obvyklou praxi, a tak vlastně připravit půdu pro reformy i v rakouském vysokém školství. Ty na sebe ostatně nemohly nechat vzhledem k obecnému vývoji již dlouho čekat.

Profesor lipské univerzity Hartmut Zwahr přispěl do sborníku statí *Die Universität Leipzig im Revolutionsjahr 1830*. Zwahr se zabývá popisem neutěšeného stavu zemské univerzity v předrevolučním období a pokusy o její reformování. Definitivní likvidaci feudálního charakteru univerzity znamenala až zářijová revoluce 1830, ve které se lipští studenti, povětšinou pocházející ze středostavovských vrstev, orientovali na udržení „spravedlnosti a pořádku“. Lipské buršenshafty ještě tehdy nedokázaly překročit vlastní stín, i když svou činností patřily relativně k nejpokrokovějším v Německu. Také ale pod jejich vlivem se lipská univerzita postupně změnila z méně významného učení v jedno z nejprogressivnějších a nejznámějších učilišť, které se valnou měrou podílelo na cestě k demokratizaci Saska a Německa a k revoluci roku 1848.

Gary B. Cohen, profesor historie oklahomské univerzity, na základě statistik a ob-

sáhlé znalosti příslušné literatury sleduje ve svém příspěvku *Education and Czech Social Structure in the Late Nineteenth Century* vývoj středního českého školství zhruba od 50. let 19. století a postupné prosazování češtiny na pražské technice a univerzitě v tomto období. Věnuje se i sociálnímu složení studentstva českých vysokých škol a jeho srovnání se stavem na univerzitách ve Vídni a na německé části Karlo-Ferdinandovy, respektive později na samostatné německé univerzitě. Touto komparací dochází k závěrům, které potvrzují obecné tendence sociálního vývoje v českých zemích od roku 1860 do roku 1910. Nejvíce studentů ve sledovaném období pocházelo z rolnického a malořemeslnického prostředí (jejich podíl však neustále klesal). Oproti tomu na vídeňské univerzitě většinu tvořili studenti z úřednických a učitelských rodin. Německá univerzita pak v sociální struktuře svých žáků tvořila určitý přechod mezi situací na vídeňské a pražské české univerzitě.

L. P. Laptěva přispěla statí *Der Beitrag Timofej Dmitrievič Florinskij's (1854—1919) zur Erforschung der tschechischen Geschichte und seine Kontakte mit der Prager Universität*. Jde o přehled vědeckých styků T. D. Florinského, známého ruského slavisty a znalce slovanského národopisu, s některými osobnostmi pražské univerzity — např. Konstantinem Jirečkem, Janem Gebauerem, Jiřím Polívkou a dalšími. Studie je založena na dobré orientaci v dostupných archivních materiálech a na detailní znalosti díla Florinského. Autorka charakterizuje Florinského pojetí českých dějin na rozboru jeho skript českých dějin, jež nesou jasné stopy ovlivnění autora Gollovou školou.

Příspěvek *Jiřího Peška Die Geschichtswissenschaft im Lichte der Dissertationen der Prager tschechischen Universität 1882—1939* seznamuje zájemce přehledně s pozicí historické vědy na univerzitě na základě všestranného rozboru historických disertací zde vzniknuvších. Přínosný je pohled na další uplatnění doktorandů ve sledovaném období a vyhodnocení témat disertací v souvislosti se společensko-politickým vývojem univerzity.

Detailní a poučný je rozbor podílu profesora Bohumila Němce na vydání *Ottova slovníku naučného nové doby* z pera S. B. Winterse — *Bohumil Němec and the Launching of Ottův Slovník Naučný — Nové doby*.

Následuje stat *Wolfganga Mittera*, povoláného znalce dějin školství, *Das deutschsprachige Schulwesen in der Tschechoslowakei*. Mitter práci založil na literatuře o „menšinové školské politice“ československého státu převážně statistického charakteru. Především využívá práce pedagoga a čelného představitele sudetoněmeckých aktivistů Gottfrieda Preisslera. Autor vyvozuje, že snaha československého demokratického státu vyhovět stoupajícím německým požadavkům vzhledem ke školství byla až do jara 1938 více než zřetelná. Po nacionalistickém vzruchu v letech 1919 až 1924, který nepřál německým představám o jejich školství v nové republice, následují období, která jsou poznamenána jednoznačnou snahou kompetentních orgánů o vyhovující menšinovou školskou politiku: Mitterem jsou především oceňována léta 1929 až 1933, kdy bylo za vedení školských záležitostí Ivanem Dérerem i v oblasti německého školství učiněno mnoho pozitivních změn. Zlom, který přibrzdil tento slibný proces, znamenal rok 1933 a následující neustálá radikalizace a vzrůst iredentistických tendencí v Sudetech, které se samozřejmě nevyhnuly ani intelektuálním vrstvám. Mitterova interpretace dnes již vesměs zapomenutých nebo nedostupných knižních titulů, zabývajících se těmito závažnými otázkami, dává naději, že by mohla být solidním základem pro celkové zpracování dějin československého menšinového školství. Ovšem pouze v případě, že by nezástala jen u literatury a nově přistoupila i k obrovské archivní pramenné základně.

První část sborníku uzavírá dvaadvacetistránková studie M. N. Kuzmina *Alphabetisierung im neuzeitlichen Europa. Versuch einer sozialgeschichtlichen Charakterisierung*. Po obsáhlém úvodu, který jako obvykle osvětluje logiku alfabetačních procesů na zá-

kladě pouček historického materialismu klasiků marxismu-leninismu, přechází autor k charakteristice tří hlavních fází, které jsou v historickém vývoji jasně spjaty s vývojem alfabetace Evropy — reformace (16. a 17. století), osvícenství (18. století) a průmyslové revoluce (19. století). Reformace umožnila státům, ve kterých se prosadila, velký náskok v procesu alfabetace proti územím katolickým nebo rekatolizovaným. Ta jen těžce doháněla v 18. a hlavně pak v 19. století toto zpoždění. Jeho stopy byly silně pocitovány ještě v prvních poválečných desetiletích tohoto století (Španělsko, Itálie, Portugalsko). Našich zemí se zpoždění díky josefinskému osvícenskému zákonodárství a především pak díky známým zákonům o obecních a měštanských školách tak bolestivě nedotklo. Školský zákon, resp. jeho novela pomohly zemím Cislajtánie dostat se v tomto ohledu na dobrou evropskou úroveň. To ostatně ukazují zcela jasně i tabulky a přehledy uvedené Kuzminem. Dále autor podtrhuje význam radikálních kroků, které na cestě k likvidaci negramotnosti a posílení alfabetace a semi-alfabetace obyvatelstva podnikly vlády států, které se po 2. světové válce daly novým směrem vývoje (Bulharsko, Jugoslávie, Rumunsko a Albánie). Zde je třeba pouze dodat, že stejných, ba i lepších výsledků dosáhly jinou cestou i státy jako Itálie, Španělsko a Řecko. Výjimkou až do dnešního dne zůstává jediná země — Portugalsko, kde alfabetace obyvatelstva (nad 15 let) dosahovala v roce 1981 necelých 80 procent.

Druhá, rozsáhlejší část sborníku je uvedena prací *Ferdinanda Seibta*, jednoho z největších znalců revolučních hnutí středověku a myšlenkových proudů v evropských dějinách. Autor v souvislosti se svou tezí o shodných rysech revolučních událostí středověku podle jejich řádu, plánů a nadějí uvnitř evropské společnosti interpretuje tyto tři kategorie i na příkladu husitského revolučního hnutí.

Vasilij Melik, profesor lublaňské univerzity Edvarda Kardelje, zaslal příspěvek o základních tendencích ve vývoji slovinského národního obrození a v boji za státoprávní uznání slovinštiny jako národního jazyka. Jazyka, který se začal pozvolna prosazovat i v úředním jednání až v 70. letech minulého století.

Poutavější je práce *Mirjany Grossové* o stejných procesech v Chorvatsku. Prvořadý zájem autorky se soustřeďuje na složitá jednání okolo vzniku významných chorvatských národních institucí — Jihoslovenské akademie a záhřebské univerzity Františka Josefa, založené v roce 1874.

Owen Johnson z novinářské fakulty v Bloomingtonu v Indianě provedl zasvěcený rozbor slovenského tisku a jeho významu pro formování slovenského národního uvědomění od vzniku Štúrových Slovenských národních novin až po poměrně neutěšený stav slovenské žurnalistiky před první světovou válkou.

Slovenskému národnímu uvědomění v kontextu jeho boje proti usilovné maďarizaci a za zachování národní identity věnoval svou pozornost *László Szarka*.

Arnold Suppan z mateřské instituce recenzovaného sborníku vyšel při koncipování práce o postoji českého a německého obyvatelstva Čech k válce v severní Itálii v roce 1859 z důkladného studia tajných spisů presidia českého místopředsednictví. Jde o dobrý příspěvek k českým politickým dějinám konce Bachovy éry. Tehdy se vláda vskutku začala zajímat o veřejné mínění národů, které jí byly svěřeny, a své další kroky pak podle tohoto mínění i příslušně modifikovala.

Další neúspěšnou válkou rakouského mocnářství se z podobného pohledu zabývá *Otto Urban*. Využil svých heuristických výzkumů v souvislosti s přípravou knihy o české kampani v prusko-rakouské válce 1866 k přínosné analýze sociálních poměrů českých zemí té doby.

Éva Somogyi se zaměřila ve své historicko-správní studii na otázku, do jaké míry bylo v některých směrech rakousko-uherské vyrovnání skutečně rovnoprávné. Využila pro to příkladu reorganizace císařského ministerstva zahraničních věcí a jeho nové podoby (která nevyhovovala maďarským představám) po vyrovnání.

Pavla Horská podala přehled spolkové činnosti českých žen v 70. letech minulého století. Tyto aktivity se staly počátkem skutečné sociální a ekonomické emancipace ženské populace.

Málo využitých pramenů ze spolkových archivů dávají možnost *Zdeňku Hojdomi* charakterizovat úroveň pražských uměleckých výstav a zájem o ně v letech 1886—1914. Zároveň se pokouší alespoň částečně rekonstruovat národnostní a sociální strukturu návštěvníků těchto výstav, podchytit ceny dosažené na prodejních akcích a charakterizovat kupce uměleckých děl.

K. J. Freezová vidí ve své stati *Omladinu* v proudu pokrokového hnutí především jako generaci prosincové ústavy 1867. Generaci vospívající už v ústavnosti, a právě o to radikálněji vyžadující skutečnou národní a občanskou svobodu. Přínosné postřehy Freezové dělají z její práce významný příspěvek k této problematice, o níž psal nejen Jan Havránek, ale i řada dalších autorů — v poslední době stojí za zmínku hlavně ucelené zpracování Pernesovo.

Redaktor sborníku *Robert Luft* se zabývá u nás dosud nedoceneným fenoménem „politických profesorů“ a jejich vlivem na politický život země v letech 1861 až 1914. Tito lidé dle Luftova zjištění hráli v politice české národní společnosti významnější roli než profesori v Německu nebo jiných zemích rakouského soustátí. Dosah jejich politického působení dospěl na konci 70. let vrcholu, potom poněkud opadl, ale nikdy nepřestal na politické scéně působit. Po roce 1907 pak znovu výrazně zesílil. Role „politických profesorů“ v politice se měla, jak správně R. Luft poznamenává, osvědčit a nabýt na novém významu u takových jmen jako T. G. Masaryk, Kamil Krofta, Bohumil Němec, ale i Franz Spina, Robert Mayr-Harting a další. V následujícím příspěvku připomíná význam pedagoga Josefa Heinricha pro česko-německé sblížení další z vydavatelů sborníku *Hans Lemberg*.

Jiří Kořalka si všímá postojů německého říšského konzulátu v Praze (vznikl v roce 1898) k německému nacionalistickému hnutí v Čechách, k národnostním konfliktům z toho vyplývajícím a k politickým kontroverzím spojeným především s bojem za všeobecné hlasovací právo. Kořalka bohatě využil svých studií v Politickém archivu zahraničního úřadu v Bonnu, aby přiblížil těžkou pozici konzulátu v ohnisku národnostních třenic.

Ralph Melville zúročil své velké zkušenosti s demografickými studii, které se týkají populace Ruska v 19. a 20. století, a předestřel před čtenáře jednu z důležitých kapitol této problematiky — změny v tradiční demografické struktuře židovské společnosti pozdního carství. Melville dokládá, že během jedné generace se změnil sňatkový úzus ruských židů ze zcela „neevropského“, tj. s četnými ranými sňatky, které převyšovaly svým množstvím i časné sňatky Černoze, na čistě „západoevropský“, kdy průměrný věk snoubenců odpovídá běžnému průměru evropskému. Dosavadní sňatkový úzus se totiž stal naprosto neadekvátní změně sociálně ekonomických podmínek. Obrovský nárůst ruské židovské populace, neodpovídající možnostem jejího potencionálního uplatnění, vedl k totálnímu odvržení tradičních náboženských norem (například kladného vztahu k časným sňatkům), k přirozené regulaci populačního růstu a v neposlední řadě k masovému odchodu z Ruska, především za moře.

Demografické téma dále zpracovává i *N. V. Juchněva* zajímavým rozbořením migrace do Petrohradu a její etnické struktury na konci 19. století. V široké míře využívá výsledků prvního všeobecného sčítání lidu v ruské říši roku 1897. Z hlediska přitažlivosti pro přistěhovalce srovnává Juchněva Petrohrad s jinými velkými ruskými městy, především s Moskvou.

R. G. Plaschka prohlubuje znalosti čtenáře sborníku o faktech v našich poměrech málo známých, týkajících se dobrovolnického sboru Srbů, Chorvatů a Slovinců v Rusku za první světové války. Plaschka sleduje na základě informací z vídeňského válečného

archivu proces vzniku tohoto sboru (v roce 1915), jeho další osudy včetně bojového nasazení (proti Rumunům a Němcům v Dobruždi) a konečně i sled nacionálních a ideologických rozporů, které vedly k takřka totálnímu rozkladu jednotky, jemuž zabránilo pouze urychlené přesunutí sboru na soluňskou frontu v roce 1917.

Následují dva polské příspěvky, jež se týkají tragických politických událostí roku 1938. Oba jsou založeny na studiu dobového polského tisku. *Józef Buszko* sleduje reakce polské veřejnosti na anšlus Rakouska. Posloužily mu pro to novinové tribuny socialistické, komunistické, rolnických stran a nakonec i vládní periodika. Anšlus byl většinou polského tisku považován za obrovský ústupek Hitlerově velmocenské a agresivní politice a jako předzvěst blížícího se válečného konfliktu.

Centrálního i regionálního polského tisku k posouzení názoru polské veřejnosti na československo-polský konflikt o Těšínsko po mnichovském diktátu využil *Andrzej Krawczyk*. Zajímavé je zjištění, že požadavek na připojení Těšínska k Polsku byl považován veškerým tímto tiskem bez ohledu na ideologickou základnu za oprávněný a že po dosažení tohoto „úspěchu“ na již bezbranném Československu se značně zmenšily antičeskoslovenské nálady v Polsku.

Úkolu charakterizovat osobní roli Horthyho a Tisa ve vytváření antisemitského zákonodárství a jejich zodpovědnost za vyhlazování židovských spoluobčanů se podjal *György Ránki*. Alespoň v obrysech v úvodu sleduje vývoj protizidovské legislativy za regentské vlády Miklóse Horthyho už od roku 1920, kdy byl např. zaveden pro židy numerus clausus na vysokých školách (od té doby se datuje masový příliv maďarských židů na pražskou univerzitu a techniku), až po samý počátek války. Ačkoli byl Horthy až „vášnivě antisemitský“, nikdy nepřekročil jistou mez, která by pro desetitisíce maďarských židů znamenala pouze Osvětim. Situace se změnila až po obsazení Maďarska německou armádou v roce 1944. Tehdy byl regent nucen předat „konečné řešení“ židovské otázky do „povolanějších“ rukou. Nastalé masové deportace z Maďarska od května 1944 pak již ale nemohly — vzhledem k pokročilým válečným událostem — zcela zničit maďarské obyvatelstvo židovského původu. Naproti tomu na Slovensku už o dva roky dříve sněm republiky (s výjimkou jediného poslance maďarské národnostní menšiny) horlivě odsouhlasil plánovitou likvidaci takřka 90 000 židovských spoluobčanů a také ji pomohl provést.

P. Heumos se v stati uzavírající celý sborník pokusil posoudit psychosociální, sociokulturní a politickou situaci československých uprchlíků za druhé světové války. Jednalo se o relativně malou (cca 40 — 50 000 osob), leč velice heterogenní a ve své podstatě silně problémovou emigraci. Příčinu hlubokých konfliktů mezi válečnými uprchlíky vidí autor především v prakticky nepřerušném navázání emigrace na „intermediární systém meziválečné republiky, na jeho silně segmentované organizační prostředí a na takřka balkánské mocenské struktury“. Mnohdy nucená nečinnost v emigraci nebo i internačních táborech (Francie, Španělsko) vedla k demoralizaci. Jedině cílevědomé zapojení do produktivního procesu (v Anglii ve zbrojní výrobě, ve vichystické Francii při zemědělských pracích) vedlo k integraci, k odstranění psychosociálního a politického napětí, k urovnání etnických a nacionálních skupinových konfliktů. V takovém případě právě československá emigrace prokazovala nevídanou produktivitu a neobyčejnou připravenost k zařazení do nové společnosti. Úporná snaha po integraci a asimilaci v novém prostředí vedla pak např. ve Spojených státech mnohdy až k „prekérnímu stavu přeasimilace“.

Jako dodatek je k sborníku připojen soupis statí a samostatných spisů Jana Havráňky z let 1953—1967. V soupisu, který vznikl péčí M. Svatoše, J. Urbanové a R. Lufta a do něhož nejsou pojaty Havráňkovy četné recenze, zprávy a diskusní příspěvky, je uvedeno celkem 130 položek.

Celý sborník je díky vysoké kvalitě většiny příspěvků a velké různorodosti témat ne-

jen výrazem uznání díla Jana Havránka, ale i velkým ziskem pro naši historiografii. Přímou pak vybízí k řešení některých problémových okruhů, jimž se u nás neprávem nedostává zasloužené pozornosti, ačkoli právě českoslovenští historikové mají nejlepší podmínky pro jejich studium vzhledem k pramenné základně.

Jiří Kudělka

Karel Čapek, Univerzitní studie. Svazek sestavil, edičně připravil a doslov napsal Miloš Pohorský. Praha, Čs. spisovatel 1987, 376 s.

Jak se pozná doktor? Jednoduše — má před jménem dr. Dr. Voštep, dr. Ak. dr. Omedár.^{1/} A samozřejmě dr. Karel Čapek, který byl na základě disertační práce a úspěšně složených rigorózních zkoušek 29. listopadu 1915 (tedy ve výroční den úmrtí Karla IV.) promován doktorem filozofie tehdejší české univerzity Karlo-Ferdinandovy. Tuto vysokou školu navštěvoval v letech 1909—1915, s výjimkou zimního a letního semestru 1910-11, kdy si rozšiřoval obzory v Berlíně a Paříži. Vlastně Čapkovi trochu křivdíme, hovoříme-li o navštěvování — tento zvědavý mladík, zajímavější se o literaturu, výtvarné umění a veřejné dění vůbec, totiž skutečně studoval.

Důkazem jeho erudice a píle jsou čtyři práce, které vydavatel Miloš Pohorský soustředil ve svazku Univerzitní studie, vycházejícím mimo Spisy Karla Čapka. Je to myslím ojedinělý ediční čin; nepamatuji se alespoň, že by u nás vyšel podobný soubor prací některého spisovatele — absolventa univerzity. Tři studie jsou z estetiky, čtvrtá z filozofie. Neilustrují v úplnosti Čapkovo studijní zaměření, poněvadž v počátečních dvou semestrech si zapisoval především obory filologické: francouzskou, anglickou a německou mluvnici a literaturu. Rád chodil na cvičení Arne Nováka o literární kritice a také tu již v únoru 1910 odevzdal rozbor grotesky v moderní německé literatuře.^{2/} Datace další práce, tentokrát o Faustovi jako individu a reprezentantu lidstva, je poněkud neurčitější; M. Halík píše, že ji Čapek odevzdal Arnoštu Krausovi „někdy během zimního semestru“ (rozumí se roku 1911).^{3/} Obě se nezachovaly, nebo dosud čekají na svého objevitele. Proto první práci otiskl v recenzovaném souboru jsou až Směry v nejnovější estetice, k nimž M. Pohorský připojil datum 1. března 1913.^{4/}

Než se mladý filozof vůbec pustil do tak rozsáhlého tématu, musel hodně knih přečíst. Svou sčítlostí se oba bratři Čapkové rozmarně chlubili v Předmluvě autobiografické ke společné prozaické prvotině Krakonošova zahrada.^{5/} Činili tak natruc kritice, která u nich vypočítávala „vlivy španělské, italské, francouzské, anglické a americké, bohužel zpravidla bez udání bližší bibliografie“. Co je u autora-beletristy považováno za minus, převrací se u odborníka ve svůj pravý opak. Napsat vědeckou studii — a nevybavit ji poznámkovým aparátem a seznamem literatury, to je vážně nevědecké. Čapkově studii toto základní vybavení nechybí. Ve srovnání s následující seminární prací Poměr estetiky a dějin umění je rozsáhlá — 94 stran proti 25. Autor ji rozčlenil ve čtyři oddíly (Úvod, Teorie estetického požitku, Estetický relativismus, Estetika experimentální), každý z nich pak v pododdíly a kapitoly, většinou nadepsané jménem osobnosti, jejíž estetický systém Čapek rozebírá. Upozorňuji na kapitolu věnovanou berlínskému badateli Maxu Dessoirovi (1867—1947), vydavateli časopisu Zeitschrift für

Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft a organizátoru 1. mezinárodního estetického kongresu. Čapek z něho cituje soud o pravém poslání umění: „Potřeby normální přirozenosti drží i vznešeného člověka při zemi. A jeho posláním jest vystoupit do vyššího světa. Tu hlásá mu umění poslední slovo, jež je i naše poslední: Tvůj život budíž očištěn, transcendentální přeměna, růst vyššího druhu skutečnosti.“ Čapek přitakává takovému pojetí tvůrčí potence, která má být umělci únikem před vlastní až příliš ohraničenou osobností. Není jistě náhodou, že toto krédo nalézáme vyjádřeno v posledních větách nedokončeného románu Život a dílo skladatele Foltýna: „Není ti uloženo tvé dílo, aby ses jím projevil, ale aby ses jím očistil, aby ses odpoutal od sebe sama; netvoříš ze sebe, ale nad sebe; hrozně a trpělivě se domáháš lepšího vidění a slyšení, jasnějšího porozumění, větší lásky a hlubšího poznání, než s jakým jsi přistoupil k svému dílu. Tvoříš proto, abys na svém díle poznal tvar a dokonalost věcí.“

Poznat tvar a dokonalost věcí prostřednictvím uměleckého díla je právě úkolem estetiky. Třebaže Čapkova seminární práce měla být především přehledem a orientací v dané problematice, její pisatel překročil hranice pouhého referování a zaujal vlastní stanovisko. Nepřekvapí nás, že je protisubjektivistické, a tudíž odmítavé k estetickým směrům a školám vycházejícím z psychologie. Čapek požaduje pro estetiku objektivní kritéria, kterými se v žádném případě nemohou stát pocity libosti či nelibosti. Jeho usilování proto nalezlo výraz i ve statických a recenzích, které v době svých vysokoskolských studií uveřejňoval v různých literárních a uměleckých revuích. K ironickým výpadům ho vyprovokoval spisek Josefa Nováka O kráse,^{6/} jehož pisatel při hodnocení uměleckých děl operoval pojmy „příjemnost“ a „líbivost“. Uvítal naopak nový český překlad Tainovy Filozofie umění,^{7/} poněvadž v sociologické metodě tohoto francouzského vědce spatřoval inspirační zdroj pro soudobou estetiku, uvízlou v pasti psychologismu. Jinak se ovšem nesrovnával se starouškovým biologickým determinismem a nekritickým přenášením přírodovědných metod do věd společenských.

Čapkova seminární práce z října 1914, nazvaná Poměr estetiky a dějin umění, nevychází v tomto svazku poprvé. V roce 1985 ji spolu s textem studie Josefa Čapka Umění přírodních národů vydala Společnost bratří Čapků jako svůj neprodejný tisk.^{8/} Rozsahem zaujímá tato studie asi čtvrtinu práce předchozí; kvalitativně znamená krok kupředu. Autor se již nepotřebuje zdržovat interpretací názorů jednotlivých škol a jejich představitelů, poněvadž sám zaujal vyhraněný postoj. Bez zbytečných okolů vpadne již prvními větami in medias res: „K stávající školské nebo odborné estetice nemá historie umění poměru vlastně žádného. Je to pochopitelné odtud, že dnešní estetika nepřináší pro historiky skoro nic, čeho by mohli potřebovat. Moderní estetika je naprosto převahou psychologii estetického požitku. Proti tomu historie umění jedná o vývojové souvislosti uměleckých produktů. Mezi oběma naukami není styčného bodu.“ Tato rozdvojenost však škodí oběma disciplínám. Dějiny umění, zabývající se konkrétními uměleckými výtvary v toku času, by se měly opírat o spolehlivé estetické kategorie. Čapek volá po takové estetice, která by byla schopna stanovit objektivní zákony krásna.

^{6/} Karel Čapek, Prof. Josef Novák: O kráse. Volné směry 17, leden 1913, č. 2, s. 56—57; přetištěno in: Karel Čapek, O umění a kultuře I, Praha 1984, s. 235—237. Josef Novák, nar. 1865, se ve šk. roce 1897-98 podrobil na filozofické fakultě rigorózním zkouškám na základě disertační práce Příspěvek k esthetice idylického; posuzovali ji Otakar Hostinský a Josef Král.

^{7/} Karel Čapek, Hippolyte Taine: Filozofie umění. Přehled 11, č. 30, 18. 4. 1913, s. 516—518; přetištěno in: O umění a kultuře I, s. 279—283.

^{8/} Karel Čapek, Poměr estetiky a dějin umění, Josef Čapek, Umění přírodních národů. K vydání připravil, úvodní slovo a poznámku k textu Josefa Čapka napsal Jiří Opelík; poznámku k textu Karla Čapka napsal Miloš Jůzl. Praha 1985, 56 s.

^{1/} Čtenáři si jistě připomenou Velkou pohádku doktorskou z Devatera pohádek.

^{2/} Vycházím z údajů Miroslava Halíka v knize Karel Čapek. Život a dílo v datech, Praha 1983, s. 21.

^{3/} Tamtéž, s. 23.

^{4/} M. Halík uvádí (c. d., s. 25), že Čapek práci psal v březnu 1913.

^{5/} Vyšla však až r. 1918, tedy po Zářivých hlubinách (z r. 1916).

Jeho volání se ozývá i v člancích, jež v té době publikuje. Příznačný je referát o 45. výstavě Spolku výtvarných umělců Mánes pod Kinského zahradou.^{9/} Čapek v něm podrobuje ostré kritice konzervativní vkus průměrných konzumentů umění, odmítajících kubismus. Ten bude „velmi mnoha lidem přístupen teprve tehdy, až vejde ve zvyk, změlčen a zkontaminován ve špatných rukou, a až ztratí půvab novosti a svěžesti.“ Čapek neuznává kritérium „líbení“ či „nelíbení“ a staví proti němu „rozumění“, neboť „rozumění znamená nalézání vazby a objevití pořádek, kde jiní si ho nejsou vědomi“. K jak tragickým důsledkům může vést subjektivismus v hodnocení uměleckého díla, líčí apokryf Obrazoborectví, napsaný v r. 1936. Jeho hlavní postava, pravoslavný mnich Nikeforos je ochoten smířit se s ničením obrazů, dokonce i vlastních ikon, jen když přitom vezmou za své mozaiky jeho uměleckého soupeře Papanastasia, toho Krétana, který „ani neumí nakreslit panáka, aby pořádně stál!“ Vidíme z toho, že vztah společnosti k novému umění pálil Čapka po celý život. Vraťme se však ještě do roku 1914, kdy vzniká jiná jeho stať — O sociální estetiku, vyvolaná knihou Wilhelma Hausensteina *Der nackte Mensch in der Kunst aller Zeiten und Völker*.^{10/} Třebaže Čapek závěry této publikace nepřijímá, není to poprvé, kdy se dovolává sociologie jako možné cesty ze začarovaného kruhu psychologizující estetiky. Nesmíme však zacházet do opačného extrému a tvrdit, že psychologické metody smahem zavrhoval. Spisek Otokara Fischera *Otázky literární psychologie* ocenil celkem příznivě — neodpustil si ovšem v závěru ironický návrh, aby „celé komitě odborníků sestavilo podrobný dotazník psychologický a rozeslalo jej českým spisovatelům.“^{11/}

Seminární práci *Poměr estetiky a dějin umění* si Karel Čapek vytvořil jakéhosi „strejčka“ pro svou disertační rozpravu, jíž dal název *Objektivní metoda v estetice* se zřením k výtvarnému umění. V přítomném svazku je otištěna vůbec poprvé, což je osud naprostě většiny disertačních prací. Málokdo z autorů se stará o to, aby vyšly tiskem, jak učinil např. A. M. Píša se svou dvousvazkovou monografií o Otakaru Theorovi. Ti, kteří po skončení vysokoškolských studií pokračují ve vědecké práci, jich obvykle alespoň zčásti využijí, ale v průměru představují doktorské práce „pole neorané“.

Čapkův odborný růst dosáhl v disertační rozpravě značné zralosti; oba posuzovatelé — František Čáda a František Krejčí — jeho usilování také patřičně ocenili. Je dobře, že M. Pohorský zahrnul do ediční poznámky i jejich posudky. Vysvětluje z nich totiž tehdejší až dojemná péče o správné jazykové vyjadřování. V Čádově posudku by mohla čtenáře zarazit věta: „Jen kandidátova čeština vykazuje mnoho nedokonalostí, ba i hrubších poklesků.“ Jakže — Čapek, ten mistr jazyka že by se dopouštěl chyb? Ten profesor ale musel být pořádný suchar! — Ba ne, Čáda nebyl suchar, zato budoucímu milenci češtiny se podařilo napsat „kožené“ dílo; netroufla bych si užít tohoto epiteta, kdyby býval Čapek v dopise S. K. Neumannovi sám takto necharakterizoval svou disertaci. A ty jazykové poklesky si Čáda rovněž nevycucal z prstu; ostatně posuďte tuto větu: „Ale také individuálně různá estetická hodnocení těžké věci se odnášejí k jejím různým stránkám.“ Aby nebylo mýlky: nic se nikam neodnáší, pouze různá estetická hodnocení „mají vztah“ k něčemu. Jde tu zjevně o rusismus [otnositsa, otnošení-je]. Nebo jiná věta: „Pokud tato přírodní krása existuje jen a jedině ve vztahu na subjekt...“ Správně by měla být vazba „ve vztahu k subjektu“.

^{9/} Karel Čapek, *Moderní umění*. K 45. výstavě Svazu výtvarných umělců Mánes pod Kinského zahradou. *Přehled* 12, č. 21—22, 13. a 20. 3. 1914, s. 379—381, 398—399. Přetištěno in: *O umění a kultuře I*, s. 369—377.

^{10/} Karel Čapek, *O sociální estetiku*. *Volné směry* 18, č. 4, duben 1914, s. 123—124. Přetištěno in: *O umění a kultuře I*, s. 388—392.

^{11/} Karel Čapek, *Otokar Fischer: Otázky literární psychologie*. *Národ* 1, č. 15, 12. 7. 1917, s. 305—306. Přetištěno in: *O umění a kultuře I*, s. 443—444.

Podobných poklesků by se našlo více, ale tato recenze se nechce zvrhnout ve větný a jazykový rozbor. Pro uražený jazykový cit nepřehlédněme zajímavou pasáž o indické architektuře (v kapitole *Individualizující metoda estetická*). Na toto poněkud exotické téma napsal Čapek ve spolupráci s architektem Vlastislavem Hofmanem obsáhlou studii *Indická architektura*, jejíž původně časopisecká podoba vyšla r. 1913 jako separát.^{12/} Můžeme ji tedy považovat za vůbec první knižní publikaci Karla Čapka ještě před Zářivými hlubinami, vydanými r. 1916.

Neinformovaný čtenář by na Čapkově disertaci nepoznal, kdo je jejím autorem: nejspíš to tu, jak jsme u tohoto spisovatele zvyklí. Z čistě odborné stránky je to však práce nadprůměrná, erudovaná; nikoli náhodou v ní prof. Čáda spatřoval základ budoucí habilitace. Dostáváme se tak na teritorium Čapkova života, pro něž by se hodilo nejspíš upozornění: „Hic sunt leones.“ Zamýšlel se novopečený philosophiae doctor habilitovat, či nikoliv? Editor Miloš Pohorský, opíraje se o výroky z Čapkovy korespondence, se kloní spíše k druhé variantě. Nepřeceňuje však trochu pocit úlevy, který se po zkuškovém maratónu zmocní asi každého absolventa? Existují totiž osobní svědectví o Čapkově touze získat veniam legendi na pražské univerzitě; můžeme poukázat na jeho publicistické dílo, z něhož univerzitní tematika nikdy nezmizela. Je ovšem pravda, že Čapek žádost o habilitaci nikdy nepodal. Musel totiž zřejmě brát v úvahu nejen čest, které by se mu dostalo, nýbrž i praktickou stránku věci. Soukromá docentura nikoho neuživila; její držitelé, pokud nebyli právě zazobanými rentiéry, byli nuceni mít ještě normální zaměstnání. Situaci mohla vyřešit teprve profesura, a to raději řádná, poněvadž mimořádná nebyla z finanční stránky žádné terno. Kolik profesorů ovšem mohlo být jmenováno pro jeden obor? Po smrti Otakara Hostinského r. 1910 nebyla estetika několik let obsazena; pouze v dějinách umění získal profesuru Karel Chytil; Zdeněk Nejedlý byl jmenován profesorem hudební vědy. Proto také Čapkovu disertaci neposuzovali a u rigoróza ho nezkoušeli estetikové, nýbrž filozofové (u tzv. velkého rigoróza byl přítomen ještě prof. Chytil). Čapek se zřejmě poučil osudem Dickensova Pipa a nespolehal na „nadějně vyhlídky“. Tušil, že při eventuálním rozhodování o profesuře estetiky by měl asi přednost Otakar Zich, který se v oboru habilitoval již r. 1911.

Čapek tedy zaváhal, zato jiní podnikavci se domnívali, že právě v estetice musí „udělat štěstí“. Mám na mysli absolventa a doktora pražské české univerzity Jaroslava Hrubana (nar. 1886),^{13/} který učil na reálce v Uherském Brodě. R. 1916 podal na rektorátě české techniky v Brně žádost o habilitaci ze všeobecné estetiky, přiloživ již tištěnou práci *Úvod do estetiky*. Jelikož v Brně nebylo nikoho, kdo by mohl provést habilitační řízení v tomto oboru, obrátila se technika na pražskou filozofickou fakultu. Zvolená komise ve složení Krejčí, Čáda, Nejedlý Hrubanovu žádost jednomyslně zamítla, a k ní se připojil celý profesorský sbor.^{14/} Proč to všechno vykládám? I Karlu Čapkoví se dostal do rukou Hrubanův spis, a to krátce poté, kdy vyšel v Plzni tiskem. V době, kdy sám „šturmoval“ s vlastní disertací, si dal práci a napsal o knize dosti dlouhý referát do *Nové mysli*.^{15/} Charakterizoval ji jako „nesoustavnou, ba bezplánovitou“ — opravdu ho těžko mohl nadchnout autorův požadavek jakési osobní estetiky pro každého jednotlivce. V závěru svou kritiku poněkud přitlumil poukazem na to, že psát úvod do estetiky je těžké, když nejsou vyjasněny základní problémy.

^{12/} Karel Čapek — Vlastislav Hofman, *Indická architektura*. *Styl* 5, č. 3—4, duben 1913, s. 55—92. Přetištěno in: *O umění a kultuře I*, s. 253—272.

^{13/} K disertaci si zvolil téma *Estetika sv. Augustina*, posuzovali ji Goll a Nejedlý.

^{14/} AUK, FF, *Protokoly o schůzích profesorského sboru*, inv. č. 34, schůze 24. 2. a 11. 5. 1916.

^{15/} Karel Čapek, *Dr. Jaroslav Hruban, Úvod do estetiky*. *Česká mysl* 16, č. 1—2, 15. 9. 1915, s. 80—84. Přetištěno in: *O umění a kultuře I*, s. 410—416.

Dvojice Čáda — Krejčí měla to potěšení posuzovat krátce po Čapkových rigorózech ještě jednu práci z estetiky. Byla to pořádná „kláda“, čítající 850 stran hustě psaného strojopisu, s názvem Svéráz a zákonitost estetického vědomí. Pedagogové sice doporučili disertaci jako vyhovující podklad dalšího rigorózního řízení, pochvalující se zejména „vývody vědecky pozoruhodné, kriticky vytríbené a vcelku organicky souvislé“, „velikou znalost a sčtetlost v příslušné literatuře odborné“; ve srovnání s koncizním Čapkem, který měl vždycky smysl pro míru a proporce, to však bylo minus. Prof. Čáda měl ještě více důvodů stýskat si na „formu těžkopádnou a sloh opravdu nepěkný“.^{16/} Autorem byl muž, který na rozdíl od Čapka udělal vysokoškolskou kariéru — Václav Nebeský (1889—1949), pozdější profesor Vysoké školy uměleckoprůmyslové, teoretik a kritik moderního českého a francouzského umění.

Teď však volám: Dostí estetiky! — je totiž třeba přikročit k poslední univerzitní studii, jejíž první verzi četl Karel Čapek v březnu 1914 v semináři prof. Krejčího. Jmenuje se Pragmatismus čili Filozofie praktického života a doposud byla známa ze dvou knižních vydání, 1918 a 1925, v obou případech v Topičově nakladatelství. Po kapitolách otevírajících problémy moderní filozofie se autor věnuje detailnímu rozboru názorů Hanse Vaihingera, Johna Deweyho, F. C. S. Schillera a Williama Jamese. Podkladem pro současnou edici se stalo vydání z r. 1925, poněvadž obsahuje autorovy dodatky k bouřlivé diskusi, která se kolem pragmatismu rozvinula. Tomuto filozofickému směru, zrozenému v Americe, byl vytýkán především hrubý utilitarismus a prakticismus, jednostranné vyzdvihování činu, jednání na úkor poznání, rezignace na hledání všeplatné životní pravdy.

Čapkoví byl pragmatismus nesporně sympatický, s jeho hlasateli se cítil být v mnohém naladěm na stejnou strunu, ale vždycky si zachoval odstup. „Rozum je v činu, ale moudrost je v prožití.“ Ne, tuto sentenci z apokryfu Agathon čili O moudrosti, vytvořeném r. 1920 — tedy v časové blízkosti Filozofie praktického života, by pravověrní pragmatisté asi nepodepsali. Ve svém pojednání Čapek nepřehlídí, že „praxe je zlá, je sebeničením nebo ničením bližního, a s postupem věků vždy spíše přináší zklamání než úkoj.“ Odmítá rovněž lež šířenou a hájenou ve jménu obecné užitečnosti a odkazuje v této souvislosti na známý rukopisný boj: „...nepochybně bylo by z mnohých praktických důvodů lépe, kdyby rukopisy platily za pravé; ale teoretické poznání nemůže se smlouvat s hlediskem prospěchovým, byť toto bylo založeno seabemravněji.“

Bývalo zvykem nadávat na školu (obecnou i střední), že žákům nic užitečného ani praktického nevštěpuje. Třebaže si Čapek odnesl z gymnázia (přesněji tří gymnázií) dojmy značně smíšené (spíše „zásluhou“ pedagogů než učební látky), nelitoval, že se musel lopotit s Démostenem. „Nikdo v životě nepotřebuje plusquamperfecta od ‚deiknynii‘; ale mít v některé kapse svého mozku notný kus filozofické metody, to je věc tak užitečná jako umět si ořezat tužku. Mít v hlavě určitou schopnost historického myšlení je dokonce, myslím, užitečnější než umět dejme tomu hrát tenis nebo dovést štěpovat růže. Nepodceňujte nauky ve jménu praxe; naopak, v široké mnohostrannosti praktického života mají obecné naukové metody daleko více užití než ta ona speciální praktická znalost — pokud má pro vás cenu dobře nebo aspoň přibližně dobře rozumět všemu lidskému.“^{17/}

„Rozumět“ ... opět tu zaznívá leitmotiv Čapkových estetických studií. Vždyť „rozumět“ je cílem filozofie, právě tak jako hledat logos veškerého jsoucna. Podaří-li se navíc hovořit o filozofických pojmech srozumitelným jazykem, je to malý zázrak. Neřeknu, že je četba Pragmatismu čili Filozofie praktického života snadná, ale ve srov-

nání s Čapkovou disertací je to pokrok. Každopádně to není kniha „kožená“, neboť mezi řádky je tu přítomen ten „pravý“ Čapek, jakého známe z jeho sloupků, bajek, podpovědek i dramát; člověk jemné ironie a humoru.

Závěrem bych ještě připojila chválu na pozoruhodný ediční čin Miloše Pohorského, kterému se podařilo „zmapovat“ méně známou, tak trochu odvrácenou tvář Karla Čapka. Snad jen dvě drobné, droboučké vady na kráse lze vytknout. V ediční poznámce (s. 342) vydavatel správně uvádí, že Pragmatismus vyšel v březnu 1918. V doslovu nazvaném Kandidát estetiky a filozofie však píše, že „knížička vyšla hned po válce“. Druhá poznámka se týká drobné nepřesnosti v terminologii, které se však badatelé dopouštějí obecně: v letech 1654—1918 se Univerzita Karlova jmenovala Karlo-Ferdinandova, ať se nám to líbí či ne. Jinak představuje edice Čapkových Univerzitních studií čin hodný následování; doufejme, že vyvolá něco jako řetězovou reakci. Vždyť spisovatelů spjatých tak či onak s pražskou univerzitou není právě málo, existuje i dost nevyužitých pramenů a materiálů přímo volajících po zpracování. Bude-li mít odborná veřejnost lépe „zažité“ univerzitní dějiny, určitě se nestane, aby literární historik s vážnou tvářičkou tvrdil, že na počátku tohoto století existovala v Praze přírodovědecká fakulta, což se přihodilo nositeli šifry mb ve slovníkové příručce Čeští spisovatelé 20. století, v hesle o Jaromíru Johnovi.

Marie Štemberková

^{16/} AUK, FF, Posudky disertačních prací, inv. č. 1263.

^{17/} Karel Čapek, Škola a styl. Lidové noviny 18. 11. 1922. Přetištěno in: Na břehu dnů, Praha 1978, s. 63—65.

REFERÁTY A ZPRÁVY

Alma mater Carolina Pragensis, Výbor svědectví cizích návštěvníků. Praha, Univerzita Karlova 1988, 231 s., 52 obrázkůvých příloh, text česko-rusko-anglický

V dnešní době vzrůstá obliba historických čítanek, jež mohou promlouvat k nejširší čtenářské obci. Tak i Univerzita Karlova přistoupila k vydání souboru textů, přibližujících alma mater bezprostředně pomocí nejrůznějších svědectví cizinců, kteří s ní přišli během její existence do styku.

Sestavovatelé prof. Polišínský a dr. Štemberková pojali sborník jako trojjazyčnou publikaci vyloženě reprezentativního charakteru, která si ale zachovává půvab i pro tuzemského laického zájemce. Potěší jistě i domácího historika školství a vzdělanosti.

Texty otištěné ve sborníku vznikly převážnou měrou při přípravě rozsáhlých dějin Univerzity Karlovy. Je dobré, že se autoři odhodlali takto sekundárně využít své badatelské zisky, protože vydání dějin Univerzity Karlovy není zatím zdaleka ani přede dveřmi a kromě toho v nich budou mít tato svědectví podřadnější roli ilustrační.

J. Polišínský a M. Štemberková vybrali celkem 45 svědectví nejrůznějšího druhu. Každý takový text předchází záhlavní regist obsahující nejnutnější biografické údaje o autorovi a charakteris-

tiku jeho činnosti. Nutno říci, že registry jsou udělány vtípně a vhodně tak každou ukázkou uvádějí. Stejně jako hutný úvod jsou i registry vytištěny trojjazyčně. Svědectví sama pak ponechávají sestavovatelé sborníku s minimálními opravami a jazykovými zásahy zaznít v jazyce originálu.

Sympatické je, že se ve výboru našlo místo pro komentáře, které v žádném případě univerzitě nelichotí, ale buď ironicky nebo i s despektem mluví o jejím případném momentálním špatném stavu, jak z hlediska úrovně výuky, tak i úrovně studentstva. Zmiňme v této souvislosti alespoň nejrozsáhlejší ukázkou ze vzpomínek Augusta Schleichera, německého jazykovědce, který přednášel v Praze klasickou filologii od roku 1850 do roku 1857.

Výbor začíná prvním známým svědectvím o univerzitě z pera Uberty Decembria z roku 1399. Pokračuje pak texty vzniklými až v době pohusitské, které však mají k dějinám tohoto hnutí vztah — výňatky z traktátu Jana Stojkoviče a z práce Eneáše Silvia Piccolominiho. Následuje ukázkou ze 16. století z pozoruhodných vzpomínek Johanna Butzbacha. S odstupem více než století a na základě zkušeností německé reformace líčí ideologický boj na husitské univerzitě autor proslavené německé kosmografie Sebastián Münster. Dále se do-

stává i na svědectví dvou anglických cestovatelů Fynesa Morysona a Samuela Lewkenora, kteří popisují poměry na samém konci 16. století. Další citlivý dějinný bod v historii univerzity ilustrují rukopisné noviny charakteru politického letáku z roku 1619. Následující zajímavá svědectví pak byla vybrána až pro 18. století. Mimo jiné zápisy Švéda Emanuela Swedenborga, zeměměřiče Johanna Vogta a Angličana Richarda Pocockea, jehož přemrštěné údaje o počtu studentů z roku 1745 měly být v registru vzpomínek autory výboru uvedeny na pravou míru. Relativně nejvíce svědectví najdeme ve sborníku pro dobu posledních dvaceti let 18. stol. Zvláště působné jsou počty týkající se univerzity od Georga Forstera a W. A. Mozarta. Zajímavost nepostrádají ani následující svědectví z první poloviny 19. století. Za povšimnutí stojí slova anglického lékaře Adama Nealea a G. W. Hegela. Počátek druhé poloviny století je zastoupen již zmíněnou kritikou univerzity v době Bachovy éry od Augusta Schleichera, krátkými poznámkami filologa A. N. Pypina z roku 1859 a postřehy německého diplomata Varnhagena von Ense. Další záznamy jsou až ze druhé poloviny 60. a 70. let [A. Renaux, E. Denis, L. Mieroslawski] a zachycují atmosféru silícího hnutí za a zachycují utrakvickou univerzitu. Následující texty pak pocházejí už z doby, kdy byla univerzita rozdělena. Obzvláště poučavý je výňatek o postupujících nacionálních rozporech v Praze z cestopisu Dána Georga Brandesa, který se osobně setkal s mladočeskými příslušníky spolku Slávia. Snad proto, že „je o svědectví z období mezi dvěma světovými válkami nouze“, nenalezněme ve výboru nic, co by bezprostředně ve vztahu k univerzitě dokumentovalo vznik samostatné Československé republiky. Hrdost na kulturní úroveň Pražanů, studentů a všeho obyvatelstva mladého československého státu, jenž „sám zrozený ve světle anti-náboženského racionalismu učinil z kultury náboženství svého druhu“, vyvolávají řádky z knihy Orazia Pedraziiho,

italského diplomata působícího počátkem 30. let v Praze.

Dobu od roku 1948 do současnosti reprezentuje 13 textů, většinou zápisů z Pamětní knihy Univerzity Karlovy. Z obvyklého úzu formálních pamětních zápisů se vymyká pouze zápis Louise Aragona. Snad i proto obohatali autoři výboru tento dějinný úsek několika svědectvími z jiných pramenů — například z předmluvy dnes již klasického díla V. L. Tapié Baroque et classicisme, kde autor vzpomíná na svá studentská léta v Praze.

Celý soubor uzavírá zápis, který učinil v pamětní knize u příležitosti převzetí čestného doktorátu UK současný generální tajemník OSN Javier Pérez de Cuellar. Jím končí dlouhá řada slavných osobností, které v historii věnovaly svou pozornost pražské univerzitě a dokazovaly tak svým současníkům i následovníkům její význam pro evropskou vzdělanost. Zasluhou autorů výboru je, že tuto skutečnost v podobě reprezentativní publikace sdělují dnešním návštěvníkům školy i širší čtenářské obci, a podílejí se tak na posilování kreditu staroslavného učení.

Jiří Kuděla

Univerzitní a školská tematika ve sborníku Husitský Tábor 8, 9

Osmý svazek Sborníku Muzea husitského revolučního hnutí „Husitský Tábor“ (Tábor 1985) přinesl příspěvky ze III. husitologického symposia, konaného v září 1983. Z pěti tematických okruhů, kterým bylo věnováno, se soustředíme na prvé tři — husitské obrazoborectví, období Basileje a Lipan a aktualizace husitství v průběhu staletí. Zaměříme se pouze na ty příspěvky, které obsahují náměty s vazbou na školství a především na univerzitu.

Články J. Krásy, K. Stejskala a J. Nechutové podávají základní informaci o vztahu husitů k výtvarnému umění a o husitském obrazoborectví. Mohou být zá-

kladem pro další studium těchto opomenutých otázek. Všichni tři zmiňují i názory univerzitních činitelů jako M. Jana Husa a M. Jeronýma.

J. Chůbec se zaměřil na vývoj názorů M. Jana Rokycany na umělecké dílo. Sleduje jeho výroky tohoto druhu od poměrně radikálních projevů shodných s Jakobkem ze Stříbra, které podněcovaly prvotní obrazoborecké tendence husitů, k větší umírněnosti od r. 1428 a zvláště v době Zikmundova pobytu v Praze 1436-37. Čtyřicátá léta znamenají překonání přetrvávajícího odporu táboritů k výtvarnému dílu a sankcionování Rokycanova nyní již zcela umírněného stanoviska. Autor předpokládá od této doby nový pomalý rozvoj výtvarné činnosti. Rokycanovu tolerantnost pak dokládá přehledem výtvarných děl, o nichž je známo, že byla v Rokycanově době v Týnském chrámě umístěna.

Názory Rokycanova nástupce, administrátora pod obojí a zároveň významného univerzitního činitele M. Václava Korandy (1422—1519), se zabývala N. Reichrtová. Na základě jeho teologického hesláře, v němž byl zařazen i výklad „Contra ymagines“, sleduje Korandovo myšlení vztahující se k výtvarnému umění a konstatuje, že pozdní utrakvismus navazuje na radikální husitství a ve své „obrazoborecké rigoróznosti předčí Koranda... Rokycanu“. Ve snaze zdůraznit vlastní specifika pěstují čeští utrakvističtí kněží tuto tradici i po Korandově smrti. Neznamená to, že výtvarné projevy ze života utrakvistů vymizely. Potlačeno bylo sakrální chápání výtvarného umění, „programového pohrnutí estetikou odpovídá zhrubělá forma“. Velký rozkvět zaznamenalo knižní malířství, kde bylo možno dobře uplatnit příslušnou ideologickou linii s etizujícími momenty a řadou antitezí.

Druhý okruh problémů zahrnutý v osmém svazku Husitského Tábora si všimá mezinárodních souvislostí českých dějin 30. let 15. století. Ve výkladech se občas mihnou osoby spjaté s univerzitou, zvláště v článku J. Kejře, který před-

stavil českou otázku na basilejském koncilu a všiml si i oboustranných příprav na diskusi o čtyřech artikulech.

Novodobé názory na Husa, Jeronýma a husitství vůbec osvětluje J. Rak v článku o F. M. Pelclovi. Také J. Kořalka sleduje vývoj názorů na husitství do r. 1848 u zahraničních i domácích historiků a u F. Palackého. Na ně navázal J. Havránek přehledem názorů Němců z českých zemí v 19. a první polovině 20. století.

V oddíle Obzor literatury prezentuje univerzitní tematiku M. Svatoš souborným referátem o produkci z let 1982-84.

Devátý svazek Husitského Tábora (Tábor 1987) není motivován náplní symposia ani společným tématem. Přináší devět příspěvků k dějinám vlastního husitství a čtyři k husitské tradici. Pražská univerzita a její místní se objevují okrajově v článcích F. Šmahela (Organizace a skladba tábořské strany v letech 1420-34) a P. Čorneje (Bitva na Vítkově a zhroucení Zikmundovy křížové výpravy).

Článek M. Bělohlávka (Obraz husitství v nejstarších plzeňských kronikách 15. a 16. století) je věnován dvěma dílům. Nejprve je hodnocen slavnostní projev Hilaria Litoměřického, univerzitního učitele a katolického administrátora, z r. 1467, nazvaný Historia civitatis Plzenensis. Je třeba připomenout, že v době tisku Husitského Tábora se již pracovalo na nové edici tohoto zajímavého dílka (J. Hejnic — M. Polívka, Plzeň v husitské revoluci. Hilaria Litoměřického „Historie města Plzně“, její edice a historický rozbor. Praha, ÚČSD ČSAV 1987, 498 s. + 20 vyobr. Monographia historica Bohemica, sv. 3). Komentář u nového vydání i široké pojednání dobového kontextu a posouzení literární i historické ceny spisu překonalo rozsahem i hloubkou zpracování Bělohlávkův drobný příspěvek. Druhá část jeho článku hodnotí „Paměti plzeňské“ mistra Šimona Plachého z Třebnice z počátku 17. století.

Další článek (J. Kořalka, Palacký, Sybel a počátky Historische Zeitschrift)

přináší několik zmínek o německých univerzitních kruzích, které reagovaly na počátek vydávání nového časopisu.

M. Borovička seznamuje v článku „Mistr Jan Hus na českém zemském sněmu v roce 1889“ s bojem o upevnění čestné desky slavného syna pražské univerzity na Národní muzeum,

M. J. Husa se týká také stručné sdělení K. Beránka, referující o domnělém Husově autografu ze sbírky autografů v SÚA v Praze.

J. Pešek sleduje husitská témata v disertacích na české a německé univerzitě v letech 1882–1939 a konstatuje, že badatelský zájem o husitství neodpovídal roli, jakou toto období hrálo v politice i historickém vědomí českého národa nové doby. Počet husitologických disertací je relativně malý, pouze ve dvou desetiletích před r. 1918 vyšla z pražské univerzity skupina Gollových žáků, kteří zůstali věrni husitské tematice svých prací a vytvořili badatelskou základnu pro husitologii dalších desetiletí.

V materiálové studii F. Šmahela k sociálním poměrům na Tábořsku nacházíme ve III. okruhu problémů tabulku s počty světců a vysokoškolských studentů z Tábořska do r. 1420. Sumář zachycuje 7 lokalit s doloženou školou, sedm studentů práv a 16 artistů zapsaných v Praze a 3 studenty z Tábořska na pařížské Sorbonně.

J. Nechutová připravila edici traktátu „De ymaginibus“. V úvodu podává hlavní myšlenky díla, Truhlářem mylně připsaného Viklefovi. Chybu opravil Bartoš, který uvažoval o autorství Petra Payna, mistra oxfordské univerzity, jehož útek před perzekucí v rodné zemi přivedl k veřejné činnosti po boku Jakoubka ze Stříbra a dalších pražských mistrů. Nechutová se přiklání k tomuto určení a souhlasí s s datací do r. 1417. Traktát hájí náležitou úctu k obrazům a je psán v duchu názorů Viklefových. Škoda, že se nepodařilo vyhnout tiskařským chybám, které snižují cenu náročné editor-

ské práce. Zavádějící je také špatná signatura rukopisu v nadpisu článku a resumé, když v textu je správně označena pražská univerzitní kodexu X E 9.

Obzor literatury obsahuje oddělení Pražská univerzita, které referuje o 5 titulech z dějin univerzity.

Blanka Zilynská

Folia Historica Bohemica 9–12, 1985 až 1988

Následujícími poznámkami chceme upozornit na vybrané studie z posledních čtyř svazků uvedeného sborníku, pokud se dotýkají dějin univerzity a vůbec školství v Čechách.

V devátém svazku FHB (1985) M. Ransdorf podává přehled bádání o M. Jakoubkovi ze Stříbra od F. Palackého až po současnost se zaměřením na řešení polarit Praha — Jakoubek — Tábor. Ransdorf konstatuje, že historigrafie se shoduje v označení Jakoubka jako představitěle husitského středu, ale liší se v ocenění jeho významu pro husitství. Tyto rozdíly logicky plynou z různého pohledu jednotlivých autorů na husitské strany a proudy. Pro další bádání vyvozuje ze svého přehledu závěr o nezbytnosti rozšíření znalostí dosud nevydaných děl Jakoubkových, ale zároveň akcentuje nutnost řešení koncepčních otázek kolem husitství.

Ransdorfova studie je uzavřena stručnou vlastní charakteristikou Jakoubka, z níž lze vytušit, že autor sám nahlédl nejen do prací vydaných, ale i do bohatství Jakoubkova rukopisného dědictví. Vlastní hodnocení podal v širší podobě na stránkách jakoubkovské kapitoly knihy Kapitoly z geneze husitské ideologie (Praha 1986, 236 s.).

M. Bohatcová a J. Hejnic věnují svůj příspěvek veleslavínské tiskárně v Praze v letech 1578–1620. Téma rozčlenili do chronologických úseků podle změn ve vlastnictví podniku. V úvodní studii si všimají jazykové a tematické skladby produkce veleslavínské tiskárny i jejího

určení a společenské funkce. Mezi objednavateli tisků se objevuje řada univerzitních činitelů i univerzita sama. Část titulů byla určena k výuce na městských školách. Druhá část práce je tvořena soupisem publikací, vydaných v této tiskárně. Na závěr je připojena edice inventáře knižního skladu veleslavínské tiskárny z 28. 1. 1606, pořízeného po smrti manželky Daniela Adama z Veleslavína, v níž se autoři snaží identifikovat jednotlivé položky s tituly výše uvedeného soupisu.

Desátý svazek Folií (1986) je věnován dr. J. Janáčkovi k šedesátinám. Po stručném zhodnocení životního díla jubilantova je zařazena jeho bohatá bibliografie, čítající na 150 položek. Do sborníku přispěla řada spolupracovníků a přátel J. Janáčka, tematika je proto velmi rozmanitá — od raně feudálního období přes vrcholný středověk až po dobu předbělohorskou.

B. Kopičková konfrontuje 12 tábořských článků ze srpna 1420 s myšlenkami z kázání Jana Želivského a potvrzuje, že články musely novoměstským radikálům vyhovovat. Některé požadavky mohly být formulovány dokonce za jejich spoluúčasti. Autorka proto připouští účast Želivského na jejich stylizaci. Další pasáž je věnována devátému článku, který je namířen proti mistrům pražské univerzity. Tato tendence zcela koresponduje s Želivského postojem, proto je možné, že právě klauzuli o omezení autority mistrů mohl prosadit Želivský.

Z dalšího obsahu sborníku je třeba zmínit článek J. Spěváčka, který sleduje úlohu Prahy v celkové koncepci českého státu Karla IV. a začleňuje do těchto souvislostí také akt založení pražské univerzity. Té se týká ještě studie J. Petráně Díla Karla Škréty z Karolína. Pomocí ikonografických a písemných pramenů rekonstruuje autor podobu průčelí velké auly Karolína, kde od druhé poloviny 17. století asi až do r. 1821 visely dva obrazy připisované inventáři z r. 1673 K. Škrétovi. Obě díla jsou dochována, jedno je dosud uloženo v ga-

lerii Karolína, druhé v Národní galerii v Praze. Petráně se širše věnuje vývoji karolínské galerie, ideovým podnětům jejího vzniku a narůstání od 2. poloviny 17. století do počátku 20. století.

FHB 11 (1987) otiskují referáty z vědeckého zasedání „Předbělohorská doba v českých dějinách“ (2. a 3. 12. 1985). Vstupní orientující slovo podává J. Pánek, úvodní referát J. Janáček. Následují studie o politickém systému (J. Pánek), hospodářských dějinách (V. Ledvinka, E. Maur, A. Kostlán, L. Nemeškal) a demografii (P. Jančárek). Článek J. Války otvírá druhou polovinu sborníku, věnovanou otázkám předbělohorské kultury. Příspěvky Z. Šimečka, P. Voita a kolektivu A. Baďurová — M. Bohatcová — J. Hejnic si všimají tištěné literatury, její cenzury a zpravodajské funkce (forma novin). Další studie se zabývají typologií české historické prózy z období humanismu (J. Kolár), mecenátem císaře Rudolfa II. (J. Pešek) a španělskými vlivy v předbělohorských Čechách (O. Kašpar). Univerzitní tematice se autoři referátů blíže nevěnovali, pouze J. Pešek konstatoval nezájem císaře Rudolfa o vyšší školství (s. 369).

Na univerzitní reminiscence není bohatý ani zatím poslední svazek FHB (12, 1988), zaměřený na okruh otázek kolem sátní ideologie ve středověku.

J. Spěváček připomíná v článku o politických koncepcích Lucemburků i ten fakt, že jeden prvek ze státní ideologie — svatováclavská tradice — byl přenesen Karlem IV. na pražskou univerzitu, která dostala tohoto českého zemského patrona do obrazu svého pečeti jako svého ochránce (s. 230).

B. Kopičková zkoumá vztah pražských radikálů ke státní moci na základě jejich politických postojů za různých situací, zvláště při jednání o polskou kandidaturu, a podle projevů jejich vůdce Jana Želivského. Autorka konstatuje, že požadavek mravní kvalifikace panovníka a postulát takto podmiňené poslušnosti vůči němu se objevuje již v předhusitských univerzitních disputacích. Později

ší případnou konfrontaci názorů lidového radikála s učeneckým prostředím již nesleduje.

Blanka Zilynská

Die Geschichte der Universität Heidelberg. Vorträge im Wintersemester 1985/86. Heidelberg, Heidelberger Verlagsanstalt 1986, 247 s.

Celý rok 1985/86 trvaly oslavy šesti set let Ruprechto-Karlovy univerzity v Heidelbergu, nejstarší univerzity na půdě Spolkové republiky. Nemalý podíl na oslavách výročí univerzity, která dnes čítá bezmála třicet tisíc učitelů a studentů, mělo dvanáct přednášek o vybraných kapitolách z jejich dějin, s nimiž vystoupili čelní odborníci z oblastí univerzitních dějin, ať již byli (7), či nebyli (5) jejími profesory. Tak vznikla sice nepříliš rozsáhlá, ale vpravdě reprezentativní kniha o dějinách této univerzity, kniha, která se důstojně řadí bok po bok již půlstoletí staré práci Gerharda Rittera a překonává šíří i myšlenkovou hloubkou záběru vše ostatní, co při této příležitosti bylo vydáno, s výjimkou od roku 1985 vycházejícího díla „Semper apertus“, které má šest svazků. Někteří autoři zde otiskli přednášku, kterou v Heidelbergu proslovili, v původní podobě, jiní ji doplnili poznámkovým aparátem, někteří i poněkud rozšířili. Kniha nepokrývá rovnoměrně všechny sledované epochy univerzitních dějin ani všechny jejich stránky, některé příspěvky se dokonce překrývají, ale protože jejich autoři jsou osobnostmi historické vědy, není ani tato skutečnost na škodu — dívají se totiž na tytéž události z různých stránek a čtenář, který pročte jejich výklady, získá vpravdě plastický obraz minulého života vysoké školy.

Založení univerzity a její osudy v době schismatu a koncilů vypsali Jürgen Miethke (s. 9—33). Nejstarší univerzity vznikaly, až od 13. století byly zakládány, při čemž, jak píše Miethke, „za-

ložení pražské univerzity změnilo univerzitní poměry v Evropě hlouběji, než kterékoliv z ostatních založení“ a z pražské univerzity přišlo do Heidelbergu čtyřicet z padesáti osmi mistrů a bakalářů zapsaných v matrikách nově zřízené univerzity v prvním roce její existence. O svou univerzitu pečoval a o ni se pak opíral kurfiřt Ruprecht III., pozdější římský král. Delší období univerzitních dějin do sklonku století 15. až do století 18. osvětlil v přednášce „Od ‚Třetí Ženevy‘ k jezuitské univerzitě“ (s. 34—44) Notker Hammerstein z Frankfurtu, který osudy heidelbergské školy sledoval v celoněmeckých politických i náboženských souvislostech, zejména pak vzhledem k jejímu místu v rozvoji německého i evropského kalvinismu. Volker Press z tübingské univerzity zaměřil svůj obsáhlý příspěvek na vztahy univerzity k panovníckému dvoru, k městu a k falcckému teritoriu v letech 1386—1802 (s. 45 až 68). Záměry kurfiřtů, kteří nejprve hledali v univerzitě oporu na poli své církevní politiky, přičemž se nezdráhali při přechodech z tábora kalvínského k luterskému, pak nazpět a konečně při protireformačním nástupu přistupovat k čistkám v profesorském sboru. Třicetiletá válka postihla Heidelberg podobně jako Prahu, když necelé dva roky po bělohorské porážce obsadil Tilly i hlavní město původní državy „zimního krále“. Jezuité i jiní katoličtí profesori pronikli na univerzitu, měli dokonce i lepší platy, ale nikdy neovládli vysoké učení bez zbytku. Naopak, v druhé polovině 18. století zastarávání jejich vyučovacích metod a současně rostoucí sebevědomí evangelického měšťanstva, v němž k nevlivnějším patřily tradiční profesorskou-úřednické rodiny, otevřelo dveře reformním myšlenkám, které se již na jiných německých univerzitách po desítky let prosazovaly. Obsáhlý poznámkový aparát dodává Pressově příspěvku monografický charakter. Poslední z příspěvků ke starším dějinám heidelbergské univerzity pojednává o jejich hospodářských základech (s. 69—89). Jeho autorem je Peter

Moraw z Giessenu. Široce založená studie sleduje, jak byl zajišťován provoz univerzity nejen po stránce finanční, ale také jak se měnilo prostorové umístění, zajištěné již brzo po jejím vzniku tím, že kurfiřt univerzitu velkoryse daroval stavby v areálu ghetta včetně synagogy poté, co židy z Heidelbergu vyhnal. Přesný rozbor finančního hospodaření ukazuje, že největší položkou bývaly profesorské platy, teprve v druhé polovině 20. století se věcné výdaje, především výdaje na provoz laboratorů, přiblížily svou výší výdajům personálním. Právě tak jako Morawův příspěvek si všimá prací uveřejněných česky v tomto časopise, opírá se o ně v příslušné části i Werner Conze, který se zamyslel nad tím, jak Heidelberg i jiné střeoevropské univerzity při staletých jubileích hodnotily svou minulost (s. 90—109). Pozornost historika, který více než kdo jiný vtiskl pečeť své osobnosti heidelbergské univerzitě ve čtyřech poválečných desetiletích a zemřel během univerzitních oslav, se zde zaměřila převážně na šest desetiletí, která uplynula mezi oslavami půltisíciletí pražské a lipské univerzity. Zatímco pražské a krakovské oslavy zůstaly ve stínu revoluce roku 1848 a polského povstání roku 1863, vyjádřily vídeňské, heidelbergské a lipské oslavy jak sebevědomí a oprávněnou pýchu německé vědy 19. století, tak i její poslušnost a úslušnost vůči císařům i vládařům německých států. Lipské oslavy roku 1909 sice na jedné straně měly, zejména díky veliké americké účasti, světový charakter, zároveň však se v nich projevil v poměru k Praze i zaujatý nacionalismus. Po esejisticky vybroušeném příspěvku Conzeho následuje encyklopedická zkratka dějin přírodních věd v Heidelbergu v 19. a 20. století nazvaná „Od Bunsena k Jensenovi“. Jména dvou laureátů Nobelovy ceny, kteří na této univerzitě působili dlouhou dobu, nazval svůj hutný článek Reinhard Neumann (s. 110—128). O politických a státních vědách v Heidelbergu přednášel mnichovský politolog Hans Maier (s. 129

až 156]. Měly své místo již na univerzitě středověké jako složka Aristotelovy filozofie, pronikly do heidelbergských poslucháren v Pufendorfových přednáškách o přirozeném právu a vrcholu dosáhly na počátku dvacátého století v době působení Maxe Webera, jehož myšlenkovému odkazu věnoval Maier velkou část své přednášky. O lékařství v Heidelbergu kolem přelomu 19. a 20. století přednášel Heinrich Schipperges (s. 157—175), přičemž ve středu jeho pozornosti byly představy čelných lékařů o měnícím se posláním medicíny ve vztahu k nemoci, nemocnému a celé společnosti. Po živém vyprávění pamětníka Dolfa Sternbergera o tom, jaká byla atmosféra studentského života ve dvacátých letech (s. 176 až 185), přichází přesné a přísně kritické vypsání osudů univerzity v době Hitlerovy Třetí říše, jehož autorem je Eike Wolgast (s. 186—216). 35 procent řádných profesorů muselo odejít z rasových důvodů, padesát studentů, kteří patřili ke komunistické studentské organizaci, bylo na nátlak nacistických kolegů vyloučeno z univerzity. Všední den studentského a profesorského života za těžkých dvanáct let je vypsán kladným, ne však nestranným perem. Kritickou kroniku poválečných čtyřiceti let pak doplnil Volker Selin (s. 217—235), přičemž po věcném popisu výstavby v prvních poválečných letech jsou zvláště důkladně vypsány studentské nepokoje na sklonku šedesátých let. Zamyšlením Rolfa Dahrendorfa z Kostnice nad místem německé univerzity v měníci se společností na Prahu druhého tisíciletí (s. 236 až 247) končí sborník, který podává výstižné svědectví o tom, co byla a je heidelbergská univerzita.

Jan Havránek

Miroslav Černý, II „doctor decretorum“ Kuneš di Třebovel. Edizione critica e analisi storico-giuridica del suo trattato „De devolucionibus“. Roma 1988, XXXII + 225 s.

Kontroverze mezi Janem z Jenštejna,

Vojtěchem Raňkovým z Ježova a Kunešem z Třebovle o zrušení práva selské odúmrťi i polemické traktáty obou mistrů mají již dlouho své pevné místo v literatuře o českých dějinách poslední čtvrtiny 14. století. Zatímco spis Vojtěcha Raňkova je přístupný v kritické edici z roku 1971 (J. Kadlec, *Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Rankonis de Ericinio, Münster 1971*, s. 311–329), chyběla pro Kunešův traktát *De devolucionibus*, sice známý díky rozboru M. Boháčka (Právní ideologie předhusitského zastánce selské svobody, *SH 8*, 1961, s. 103–132), až dosud kritická edice. Vypracoval ji nyní jako součást své disertace na lateránské univerzitě M. Černý.

Edici předchází obsáhlé pojednání, které systematicky a v širokých souvislostech zařazuje traktát do věcných a časových vztahů. První oddíl sleduje obecně odúmrťi právo v Čechách počínaje případy uprázdňení trůnu přes šlechtickou odúmrť k odúmrťi selské, pro jejíž postížení stručně načrtává sociálně ekonomickou a právní situaci poddaných v Čechách od 10. století po rozšiřování kšaftovního práva a případně přímo zrušení odúmrťi do počátku husitství. Druhá část se k vlastnímu tématu přibližuje líčením kulturní situace Čech od poloviny 14. století se zvláštním zaměřením ke kulturně právní a správní situaci arcibiskupství a s bližším zřetelem na správu arcibiskupských statků a vztahu tohoto prostředí k sedlákům, který vyústil v Jenštejnův projekt lavinovitého rušení odúmrťi (jeho předpokladem byl souhlas pražské kapituly). Třetí oddíl si nejprve shrnutím situace právního školství a speciálně situace na pražské univerzitě a dostupnosti římskoprávní a kanonické literatury v pražských knihovnách připravuje půdu pro podrobný životopis Kuneše z Třebovle, jeho postavení v kapitule, činnosti úřední, diplomatické, kazatelské i juristické. Následuje vlastní rozbor traktátu *De devolucionibus*, jež vychází z římského pojetí přirozeného práva, ztotožněného s božským ustanove-

ním; argumenty ve prospěch svobody sedláků bere Kuneš z civilního, kanonického i učeného práva, podepírá je morálními důvody a uvádí i praktické důsledky omezování sedláků, jež ústí v kritiku sociální nespravedlnosti. Promyšlený postup dovolil autorovi vidět v Kunešově traktátu vyústění přímého vývoje otevřené vzdělanosti v Čechách (postoj Vojtěcha Raňkova označuje za uzavřené fixními schématy), jež s využitím všech myšlenkových zdrojů dovedla interpretovat — podobně jako analogicky komplexní postoj zaujímali humanisté — představu soudobé společnosti jako „těla Kristova“ ve smyslu sociální rovnosti, jelikož všichni členové společnosti jsou zakotveni v ius generale. Tých postoj zaujímal Kuneš už ve svých synodálních kázáních (dosud nevydaných) a Jenštejnův výzvy k sepsání traktátu jen využil k vypracování velkého konceptu práv sedláků. Opatrně, ale logicky proto autor odmítá tezi o přímé, resp. jediné souvislosti mezi arcibiskupovým projektem zrušit odúmrťi a morovou ranou 1380 a podobně, že např. v Itálii epidemie nevedly k podobným důsledkům.

Široké souvislosti v disertaci sledované nejsou přirozeně dějinami Čech, ale směřují ke specifickému tématu. Při určení cizímu čtenáři se zastavují vysvětlujícími poznámkami u běžných skutečností středověkých Čech (např. desky zemské ap.); činí tak vyváženě a plasticky, s využitím i nejnovější české literatury; jednotlivé doplňky by neměly zásadní charakter. Práce v zahraničí výborně poslouží komplexním a zasvěceným pohledem na specifickou problematiku českého vývoje. V poznámkovém aparátu pak český čtenář najde řadu cenných údajů o rukopisech nebo přímo citace z textů dosud nevydaných a neznámých, jež prokazují autorovo široké zázemí v pramenech.

Vlastní edice Kunešova traktátu spočívá na dvou rukopisech, Národní knihovny v Praze VI C 21, fol. 2r — 6v, a vídeňské Národní knihovny 4916, fol. 123v — 132v. Textové i vysvětlující poznámky

jsou precizní a určují spolehlivě biblické, patristické, teologické i právní autority, kterých Kuneš použil (početností ovšem v obráceném pořadí). S poměrně malým rukopisným rozšířením traktátu je zdánlivě v rozporu údaj anonymního spisku o odúmrťích, který autor rovněž otiskuje (NK Praha XIII G 11, fol. 39r — 40v) a podle kterého se po Kunešových argumentech vyslovilo proti braní odúmrťi dalších pět univerzitních autorit. Spisek zmiňuje závěry disputací profesorů teologie Jindřicha z Bitterfeldu a Konráda Soltowa (spisy nejsou zachovány). Anonym psal zhruba o 20 let po Kunešovi, ale obecný souhlas univerzitních profesorů s odmítnutím odúmrťi, který zmiňuje, dokládá, že Kuneš vyjádřil názor, k němuž domácí prostředí směřovalo obecně. Spisek neznámého autora je zřejmě možno položit k roku 1406; byl napsán na popud některého venkovského děkana pro příležitost konvokace a zmiňuje „poslední synodu“, kdy bylo o odúmrťích kázáno, mezi autoritami i Petra ze Stupna, „kázáčího v pražském kostele“. Právě na synodě 1406 kázal Petr ze Stupna (Renovamini spiritu mentis) a zmiňoval se o nespravedlnosti braní odúmrťi (citace v pozn. 541). Poslední nařízení této synody přímo nařizovalo vyhlásit na konvokacích ustanovení proti lichvářům. Spis je tak dokladem nejen aktuálnosti tématu odúmrťi v univerzitních disputacích před rokem 1406, ale i úrovně a vztahu mezi synodálními kázáními, synodálními statuty a mechanismem převodu jejich obsahu na nižší složky.

Zdeňka Hledíková

Roľ Kyjevo — Mohyljans'koji akademiji v kulturnomu jednanni slov'jans'kych narodiv (Zbirnyk naukovych prac'). Kyjiv, Naukova dumka 1988, 181 s.

Sborník připravený jazykovědným ústavem ukrajinské akademie věd a redigovaný V. M. Rusanivským přináší 25 vědeckých studií. Většina příspěvků, před-

nesených r. 1982 na zasedání k 350. výročí založení kyjevského kolegia, je otištěna v ukrajinštině, zbytek v ruštině.

Záměrem organizátorů konference i vydavatelů sborníku bylo shrnutí poznatků o co nejširším spektru otázek, týkajících se významu této první vysoké školy ve východní Evropě. Tímto způsobem bylo navázáno na publikace předcházejících let, ať už jde o populárně pojatou syntézu Z. I. Chyžňakové (srv. HUCP 1984/2) nebo monografii o cestovateli a spisovatelé z okruhu akademie V. Hryhoroviči-Barském (srv. HUCP 1986/2).

Slovanský aspekt, zdůrazněný v názvu nového sborníku, je sledován a zpracován značně nerovnoměrně. Přednostní pozornost je i nadále věnována významu školy pro tři východoslovanské národy, zejména z hlediska jejího přínosu pro rozšíření vzdělanosti nejen v ukrajinském, ale i v ruském prostředí (příspěvek V. L. Mykytase aj.). Vedle toho jsou zkoumány vazby jižních Slovanů k akademií a kulturní vliv ukrajinského prostředí, který se na jejich základě šířil během 18. století do částí balkánských zemí (F. P. Ševčenko, L. S. Miljaeva).

Ani tentokrát nebyla věnována dostatečná pozornost polskému faktoru v životě akademie. Přitom se jedná o jednu z klíčových otázek jejich dějin — polské prostředí hrálo rozhodující roli při zprostředkování výsledků a podnětů dobového evropského poznání zvláště během starší etapy rozvoje kyjevského školského centra. Bez řešení této problematiky lze stěží dospět k pochopení postulovaného charakteru kyjevské akademie jako vývojového centra nejen ukrajinské a východoslovanské, ale také obecně slovanské kultury.

Samostatnou tematickou skupinu tvoří malé monografické příspěvky o významných kulturních, vědeckých a církevních činitelích spjatých s kyjevskou školou — např. o P. Mohylovi (O. I. Bilodid a S. B. Krymskyj), L. Baranovyčovi (R. P. Radyševskyj), S. Polockém (L. N. Zvonareva) a dalších.

Početnější je skupina studií o rozvoji

výuky jednotlivých předmětů v akademii a zároveň o úrovni vědeckých disciplín, které byly tamními pedagogy přetvářeny. Jde o problematiku filozofie (příspěvky J. M. Stratije a M. V. Kašuly), rétoriky (V. D. Litvinov), historické vědy (Z. I. Chyžňaková), jazykovědy (N. J. Bokadorová, V. V. Nimčuk), ale také matematiky (R. A. Simonov). Samostatná pozornost byla věnována některým aspektům tehdejšího vývoje ukrajinské odborné lexikografie.

Autoři poslední skupiny příspěvků se zaměřili na sledování vlivu kyjevské akademie na kulturní a umělecký život Ukrajiny (popř., jak už bylo naznačeno, Ruska a jihoslovanských zemí). Sledován je vývoj výtvarného umění celkově (H. N. Lohvyn), dále grafiky (D. V. Stepovyk), hudebního života (O. S. Calaj-Jakymenková), literatury (G. N. Moisejeva) a versifikačních teorií (M. M. Sulyma). J. S. Isajevyč provedl rozbor několika latinských a polských panegyricko-embematických děl učitelů a studentů akademie, zatímco V. V. Kolínek podal základní informace o stavu výzkumu i zpracování latinských veršovaných děl, vznikajících na Ukrajině v 16.—18. století.

Jak nasvědčuje předcházející výčet, nový sborník prací o kyjevské akademii je zároveň souborem materiálů o ukrajinské kultuře 17. a 18. století. Přináší nesporně nové podněty a naznačuje zjevný pokrok při řešení řady otázek. Přesto se jeví jako užitečné upozornění na několik problémů, jejichž řešení zatím zaostává.

1. Nadále zůstává spornou úplná znalost dochované pramenné základny a je-li co možná nejširší využití.

2. Nedostatečné zpracování vývoje hierarchie pravoslavné církve na Ukrajině a pravoslavného teologického učení ztěžují vyvážené hodnocení progresivních a retardačních prvků života školy i míry postupného pronikání či nepronikání vlivů z jiných oblastí Evropy.

3. Napojení souboru znalostí o úrovni výuky jednotlivých předmětů a pedago-

gického procesu vůbec na literaturu o tehdejších univerzitách a vysokých školách v ostatní Evropě zůstává nedostatečným.

4. Zatím chybí sumární zpracování o vývoji struktury učitelského sboru akademie a zejména studentstva na základě co nejširšího sociálně kulturního rozboru. Zaostává zpracování vývoje mimo kyjevských školských zařízení v ruské i polské části Ukrajiny.

5. Mimo pozornost zatím zůstává málo atraktivní období postupného úpadku a provincionalizace akademie a důvody, které k těmto jevům vedly. Pro pochopení logiky možností a hranic intelektuálního života na Ukrajině, resp. postupně rostoucího významu vzdělávacích center sousedního Ruska pro ukrajinský duchovní život má tato problematika klíčový význam.

Ukrajinci i ruští, případně další odborníci jistě přistoupí v nedaleké budoucnosti k řešení některých uvedených otázek a přispějí tak ke kritickému prohlubování znalostí o Kyjevsko-Mohyljanské akademii v kontextu celé evropské vzdělanosti 17. a 18. století. Je možné, že rychlejšímu zpracování příslušných otázek napomůže vzrůstající zájem ukrajinské veřejnosti, ústící do požadavků na přeměnu barokního stavebního komplexu kyjevské akademie v muzeum, věnované jejím dějinám.

Bohdan Zilynskyj

200 let pomocných věd historických na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Praha, Univerzita Karlova 1988, 286 s.

Publikaci, vydanou k dvousetletému výročí založení samostatné stolice pomocných věd historických na filozofické fakultě UKF (1784), tvoří dva v podstatě nezávislé celky — jeden orientovaný historicky, druhý přehlížející současný stav a perspektivy PVH. Aktuální část publikace tvoří soubor studií R. Nového, M. Bláhové, Z. Hledíkové, J. Kašpara, J. Kuklíka a J. Šouši. Naši anotaci však

zaměříme na rozsáhlou historickou část prvu.

Ivan Hlaváček zde uveřejnil *Přehledné dějiny pomocných věd historických v českých zemích (Se zvláštním zřetelem ke stolici oboru na filozofické fakultě Univerzity Karlovy)*, s. 13—134. Hlaváčková studie (v podstatě samostatná kniha se všemi náležitostmi) je rozdělena do čtyř chronologických kapitol. Prvá sleduje přípravné období do vzniku stolice PVH a do počátků Učené společnosti, druhá popisuje počátky oboru za prof. Steinského, úpadek v dlouhých letech Helbingovy profesury a skutečné založení PVH jako vědeckého univerzitního oboru za Emlera. Souběžně s tím ukazuje autor význam badatelů soustředěných při Učené společnosti, zejména F. Palackého. Za mimořádně závažné je třeba považovat zhodnocení vlivu a významu Institutu pro rakouský dějepis (IÖG) pro české země. Připomenut je i podíl německého pomocněvědného usilování. Těžiště práce, resp. nejvíce nových pohledů na dějiny oboru, leží ve třetí kapitole, věnované rozvoji PVH od sklonku 19. stol. do druhé světové války. To byla doba Friedrichova a Vojtíškova působení na FF UK, období, v němž byly založeny katedry PVH v Brně a Bratislavě (Vojtíšek, Hrubý, Šebánek, Klecanda) a ovšem léta založení a rozkvětu Archivní školy. Hlaváček věnuje pozornost též působení PVH mimo akademickou půdu a v závěru kapitoly přibližuje čtenáři situaci německého výzkumu na pražské NU i mimo ni. Poslední kapitola sleduje závěr působení Archivní školy a převod výuky plně na FF UK a na FF UJEP, zmiňuje hlavní osobnosti kateder PVH v Praze i Brně (Vojtíšek, Fiala, Šebánek, Dušková a generace autorových současníků či žáků). Je zde též konstatován význam archivů a ústavů ČSAV pro pomocněvědná bádání. Práci zaokrouhluje obrazová příloha, bibliografie pomocněvědných prací členů pražské katedry PVH po r. 1945 a rejstřík osob. V úhrnu se tedy jedná o významnou syntetickou práci, dobře napsanou a vybavenou.

Jestliže Hlaváček uložil řadu nových postřehů o J. Emlerovi do obsáhlé studie v jubilejním emlerovském sborníku, tentokrát stanula v ohnisku jeho pozornosti postava G. Friedricha, od r. 1898 až do uzavření českých vysokých škol za okupace „prvého muže oboru“. Je významné (a v jubilejní publikaci z pera autora známého svou laskavostí o to cennější), že Friedrichův portrét je zde narýsován perem důrazně kritickým. Při všem respektu k významným pedagogickým i edičním výkonům ukazuje tu Hlaváček, jak Friedrichova poměrně mnohostranná aktivita prvních let našeho století během prvé světové války rychle vyprchala, Friedrich prakticky rezignoval na náročnější ediční i výzkumné projekty a do jisté míry ztratil činný zájem o rozvoj oboru. Projevilo se to malým počtem doktorandů, lhostejností k jejich publikacím (stohy nerozřezaných separátů s věnováním v jeho pozůstalosti) i nechutí vůči jejich habilitacím. K tomu se pojila naprostá pasivita redaktorská i organizační. Stala se z něj oficiální osobnost, pouze „postavená“ např. do čela Archivní školy či jejího časopisu.

Důsledkem naznačených poměrů byla ztráta širších evropských perspektiv oboru, uzavření se do rámce české diplomatiky a utlumení metodické reflexe vývoje PVH. Zeslábly též kontakty s vídeňským IÖG. Intelektuální vzruch do oboru vnesli sice ve 20. letech nově habilitovaní docenti (zejména V. Vojtíšek), těm však zabíraly množství energie a času práce organizační a budování institucionální základny pro pěstování PVH. V oblasti diplomatiky setrvala i většina pomocněvědných prací badatelů z centrálních archivů a ústavů. Hlaváček tu právem kritizuje editorskou realitu meziválečných desetiletí, chabou činností Čsl. státního ústavu historického a minimálními využití rozsáhlých heuristických prací jak pro edice, tak pro pomocněvědné bádání.

Skutečnost, že nejkvalifikovanější badatelé z řad českomoravských Němců, většinou vyškolení na vídeňském Insti-

tutu, odcházeli ze země nebo se věnovali obecně historické problematice, podvázala rozvoj oboru též na NU v Praze. Krátké působení H. Hirsche ani profesura H. Zatschka nedokázala pomocněvédné bádání oživit v potřebné míře.

Z kapitoly o poválečném vývoji oboru je nutno připomenout Hlaváčkem provedený rozbor diplomních prací pražské i brněnské katedry PVH. Analýza 305 pražských prací z let 1952—1983 ukázala, že za Vojtíškova vedení se zájem katedry koncentroval nejvíce k období 1526 až 1848; když katedru řídil prof. Fiala, přesunulo se v letech 1965—1976 těžiště zájmu k medievistice, aby se v době nejmladší opět vrátilo k období raného novověku. Relativně nejmenší, stále však stoupající zájem diplomantů přitahuje období po r. 1848. V centru pozornosti trvale zůstává diplomatika a dějiny správy, i když počet správněhistorických diplomních prací relativně klesá. Rozbor témat 171 práce brněnských diplomantů ukázal masívní koncentraci na medievální problematiku, postupně kompenzovanou zvyšujícím se zájmem o období let 1526—1848. V 70. letech vzrostl významně též počet diplomních prací z epigrafiky. Prakticky všechny diplomní práce obou kateder jsou zaměřeny na výzkum domácí problematiky, na rozdíl od prací meziválečných zdůrazňuje však Hlaváček metodickou aktuálnost a vysokou kvalitu absolventských prací, bohužel ne vždy publikačně zpřístupňovaných.

Doufejme, že se Hlaváčková vzorná práce, založená na znalosti bohaté literatury i na vlastních zkoumáních dějin PVH v Čechách, stane impulsem pro kritické přehlednutí dějin i dalších historických oborů.

Jiří Pešek

Zikmund Winter, Malé historie a třísky. Výbor uspořádaly V. Brožová a J. Janáčková, text k vyd. připravila a vysvětlivky napsala V. Brožová, úvodní slovo J. Janáčková. Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví 1987, 272 s.

Zikmund Winter patřival k milovaným autorům populární historické četby, dnes si na něj s láskou vzpomene asi jen nejstarší generace. A to je jistě škoda! Vydavatelky proto koncipovaly svůj výbor z drobnějších Wintrových článků se zjevnou snahou oživit jeho dílo a přiblížit je i mladším čtenářům. Zda k tomu dopomůže nevelký náklad (5000 výtisků), je už problém, který editorky, ba dokonce ani nakladatelství nemohly ovlivnit.

V zasvěceném úvodu J. Janáčková velice čtivě seznamuje s životními osudy autora „malých historií a třísek“, barvitě popisuje jeho mládí i univerzitní studia, píše o nepříliš snadné pozici synka z chudé rodiny (Wintrův otec byl zvoníkem u sv. Ducha, sv. Havla a Panny Marie Vítězné). Nesporně zajímavé jsou informace o působení Z. Wintra v Akademickém čtenářském spolku a o tamních interních sporech. Po dostudování se Winter stal, jak známo, profesorem dějepisu v Rakovníce a tamtéž se s pečlivostí hraničící až s vášní vrhl na výzkum místního archívu. Který současný historik by byl oprávněn pronést takovýto výrok: „Hrozil jsem se myšlenky, až budu v Rakovníce se vším studiem hotov, co potom?..." Následné profesorské místo na akademickém gymnáziu mu poskytlo široký prostor pro bádání v nevyčerpatelných fondech pražských archívů. A z těchto zdrojů vytěžil Winter opravdu mnoho!

Janáčková právem doceňuje jeho laskavý pohled na národní minulost, pohled, který se vyznačoval schopností uchovat si jistý odstup od původního písemného materiálu. Janáčková se zmiňuje i o vztahu Winter — Jirásek. Ačkoliv se A. Jirásek co historický beletrista těšil ve své době většímu zájmu čtenářů, přesto sám až záviděl Wintrovi jeho historickou erudici, již se mu podle vlastního názoru ne plně dostávalo. A třebaže Jirásek byl populárnější, přesto zejména část vzdělané mládeže horovala více pro Wintra. Janáčková pak závěrem zdůrazňuje, že z hlediska dějin čes-

ké literatury je třeba jako novější vývojovou linii ocenit právě Z. Wintra, výrazného představitele „drobných žánrů skeptické optiky“, směru, jenž je zcela odlišný od jiráskovské heroizující idealizace.

V hodnocení Wintrových odborných historických děl se ale s autorkou předmluvy nemohu plně shodnout. Janáčková zde vychází hlavně ze závěrů F. Kutnara, jehož souborné práce o českém dějepiscetví si hluboce vážím, ale v tomto případě se s jeho názory o nevalné hodnotě Wintrových spisů, mozaiky, z níž „nelze vyvodit žádný obecnější závěr o povaze historických procesů“ (Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví II, s. 45), poněkud rozcházím. Citovaný Kutnarův výrok je sice do jisté míry pravdivý, ale přesto: nejenže Wintrové odborné knihy samy o sobě přinášejí výpověď o sledované době (arci bez reflektovaného zřetele k předchozímu či následnému vývoji), ale jsou i jakýmsi archetypem českých kulturně historických prací, jsou to poutavé obrazy zachycující mnohé z běžného života. Současná historická věda, nebo alespoň její část usilující o postižení každodennosti, se totiž, byť na jiných metodických i metodologických základech, k této tematice znovu obrací. Sledování každodenního života je vděčné nejen čtenářským ohlasem, ale přínosné i ze zřetele ryze odborného. A nadto — který z historiků pražské univerzity s úspěchem nevyužil stěžejních děl Z. Wintra z tohoto oboru! Jsou to vpravdě mozaiky, hodnotné však nejen kvantem shromážděného materiálu, ale také (a o tom jsem se sama přesvědčila) i autorovými dílčími analytickými rozklady. Ne, Z. Winter nebyl syntetik, byl pravý mistr drobnokresby, jak v beletrii, tak v dějepiscet-

tví. Domnívám se, pokud kladně oceňujeme tuto techniku v oblasti dějin literatury, můžeme ji s klidným svědomím pozitivně zmínit i v oblasti historické vědy.

Tento exkurz nemá být výtkou J. Janáčkové, pokládám ho spíše za marginální poznámky z pohledu historikova. Pro předkládaný výbor z „malých historií a třísek“ platí zcela rozhodně konečná slova předmluvy: „Probírajíce se ‚archivním prachem‘ pod vedením Zikmunda Wintra, přibližujeme si minulost...“

Vydavatelka textů V. Brožová představuje autora jako znalce rakovnické a lounské minulosti, Prahy 16. a 17. století. Před čtenářem defilují figurky, postavičky, ne lidé, kteří „tvořili dějiny“, ale ti, kteří byli jejich součástí. Dočteme se tu o poměrech na pražské městské škole u sv. Mikuláše, (mnohdy neveselých) studenta naší almae matris v 16. věku. Dozvídáme se o mateřské lásce urozené paní, ale i o zavlitém boji o pivo mezi pražskými majiteli pivovarů a dovozci kdysi proslulého rakovnického moku etc.

Výbor byl nepochybně sestaven na podkladě uvážlivého úsudku a zdá se, že i modernímu čtenáři může přinést poučení i zábavu. Doplnují ho solidní vysvětlivky, které laikům usnadní orientaci v dobových reáliích i Wintrových archaismech. Jako ilustrací bylo použito výšek z Crinigerovy, Aretinovy a Vogtovy mapy Čech, k nimž napsal odborný komentář J. Mojdla. Zbývá tedy ještě poděkovat ediční politice Středočeského nakladatelství a knihkupectví, které prosazuje často i zdánlivě neatraktivní témata, jež mohou výraznou měrou přispět k rozšíření skladby našeho knižního trhu.

Ivana Čornejová

KRONIKA

**VÝROBA KNIH A KNIŽNÍ OBCHOD V PRAZE
OD STŘEDOVĚKU DO ROKU 1914**

Šesté diskusní zasedání Archivu hl. města Prahy, konané 4. a 5. 10. 1988 v pražském Obecním domě, bylo věnováno výrobním a distribučním momentům pražské knižní kultury v perspektivě od konce 10. do počátku 20. stol. V řadě ohledů zasedání navazovalo na podněty, které daly bádání o dějinách knižní kultury pražské výstavy r. 1987, pořádané k 500. výročí prvního pražského tisku. Organizátorům nešlo ani tak o syntetizující rekapitulaci známých fakt, jako spíše o naznačení nových směrů pramenného bádání, přiblížení opomíjených kapitol dějin knihtisku či o mezioborové zpřístupnění výsledků speciálních bádání.

Vstupní referát *I. Hlaváčka* načrtl základní linie problematiky pražských skriptorií od konce 10. stol. do husitství, připomněl rozsah a význam pražského obchodu s rukopisy a poukázal na perspektivy i mezery současného bádání o rukopisech. *V. Plocek* se ve svém vystoupení zaměřil na notované hudební rukopisy skriptoria nejstaršího českého kláštera benediktinek u sv. Jiří na pražském Hradě. Vrchol činnosti dílny spadl do období vedení kláštera abatyší Kunhutou (1302—1321). Tomuto období života kláštera věnovala pozornost též *Z. Hledíková*. Na základě paleografického zkoumání rukopisů, vzniklých v klášteře okolo r. 1300, poukázala na význam Kunhutiny předchůdkyně, abatyše Žofie, pro rozvoj kulturního života kláštera. Naznačila též souvislosti skriptoria s proslulou pražskou kapitulní školou. Referát *J. Pražáka* zavedl posluchače do nejstaršího období života strahovského skriptoria. Rozbor kodexů nejstarší vrstvy strahovské knihovny ukázal, že tyto rukopisy vznikly okolo r. 1150, tedy ještě dávno před požárem Strahova r. 1258, v jedné dílně, patrně situované do Prahy. Alespoň jako pracovní hypotézu Pražák uvedl názor, že se jedná o pozůstatky činnosti přímo strahovského skriptoria z doby jeho počátků. *K. Stejskal* věnoval pozornost iluminátorským dílnám 14. a 15. stol. v Čechách. S některými polemickými argumenty a věcnými dodatky ke Stejskalem mocně načrtnutému historickému obrazu vystoupil poté *J. Vitovský*, který se opřel o rozbor zpráv pražských městských knih. Blok referátů věnovaných rukopisnému období pražské knižní kultury uzavřel *M. Svatoš* příspěvkem Univerzitní kniha před husitstvím a po něm. Svou věcností provokující přednáška poukázala na skutečnost, že studenti středověké univerzity prakticky nepotřebovali knihy ani gramotnost — výuka byla založena na paměti. Zpaměti přednášeli ve velké míře i profesori, jen kvodlitební disputace si žádaly jisté písemné přípravy. Pro většinu studentstva artistické fakulty, mladíky nepřiliš majetné, by ostatně kniha představovala neúnosné zvýšení studijních nákladů. Svatoš ovšem podal výklad i o rychlém rozvoji kolejných knihoven a o soukromých librářích jednotlivých profesorů. I když se kniha

stala pro středověkého univerzitního vzdělance individualizovaným pracovním nástrojem, zůstala dlouho výsadou úzké společenské vrstvy majetných gramotných. Až od 16. stol. se stalo běžným, že při přednáškách disponovali knihami jak učitelé, tak studenti.

Diskusní blok, zaměřený na rozmach knihtisku od konce 15. do počátku 17. stol. otevřel A. Kostlán referátem o počátcích pražského knihtisku. Vyšel ze zhodnocení obsahu a sociálních kontextů činnosti první tiskárny v Čechách (1468—1479), kladené obvykle do Plzně. S ohledem na její zřejmé vazby s horní konsistencí a svatovítskou kapitulou autor soudí, že tisky této první tiskárny, vydané po r. 1478 (po návratu konsistence do Prahy), vznikly na pražském území. Tomu nasvědčuje i jejich obsah. Referát J. Peška a B. Wižďálkové byl věnován Impressi Jana staršího a Jana Filoxena Jičínských (1563—1590), menší, ale kvalitní staroměstské tiskárně, spojené svými osudy s počátky slavného podniku Jiřího Nigrina. Autoři se opřeli o rozbor inventářů pozůstalosti po obou tiskařích a o analýzu soupisu jejich produkce. B. Nuska specifikoval ve svém vystoupení na základě rozboru terminologie ve slovnících 16. stol. paletu profesí, které spadaly pod název „knihař“. Knihařský cech, obnovený v Praze r. 1597, soustřeďoval knihkupce i knihvazače nejrůznějších typů. Autor se dále věnoval rozvoji nakladatelské knižní vazby v Praze konce 16. stol. a obchodním vazbám pražských knihařů i nezávislých obchodníků s nakladatelskými centry celé Evropy. Již od počátku 16. stol. působil též v Praze knižní agentí velkých nakladatelství. Zajímavá přednáška P. Daňka, Tisky vokální polyfonie pražské proveniencí do r. 1620, synteticky obezřela celou problematiku českého nototisku 16. stol. Daněk poukázal na specifickou dělnou práci tiskařů: při velkém významu notopisu a dovozu liturgicky notovaných knih se čeští, tj. převážně pražští tiskaři věnovali tisku kancionálové literatury, kde co do kvality i kvantity dosahovali výborných výsledků. Na notové štočky i kvalitu sazby náročná polyfonie zůstala oproti tomu vyhrazena jen několika tiskařům, z nichž dominantní osobností byl Jiří Nigrinus, impresor spolupracující se skladateli rudolfínské kapely. Vedle něj sluší jmenovat polyfonní tisky Jana Jičínského, Mikuláše Strause a dědiců Daniela Adama z Veleslavína.

Blok referátů o pobělohorském vývoji knižní výroby a obchodu zahájila A. Richterová pojednáním o kontaktech roudnických Lobkoviců s pražskými knihkupci a knihvazači. V. Kropáčová věnovala svůj příspěvek pražskému radnímu K. Z. Vusínovi (1664—1748). Syn mědirytcce, tiskaře a knihkupce získal zřejmě právnické vzdělání a od r. 1705 zasedal ve staroměstské radě. Vusín byl autorem úspěšného česko-latinsko-německého slovníku, mědirytcem, nakladatelem českých knih a velkoobchodníkem knihami, jenž od r. 1696 vydával pozoruhodné knižní katalogy. J. Pokorný podal v příspěvku P. Antonín Koniáš jako teoretik a praktik české knižní kultury rozbor názorů obsažených v literárním díle této neblaze proslulé osobnosti. Skvělá přednáška Z. Šimečka, Na které otázky knižního obchodu v Praze 18. století, se zaměřila především na postavení a úlohu sortimentního knižního obchodu. Šimeček provedl analýzu Vusínových nabídkových seznamů z let 1696—1701 (2600 titulů knih převážně zahraničního původu) a konstatoval, že sortimentní obchodníci se s nabídkou obraceli na jiné vrstvy (šlechta, majitelé velkých knihoven) než tiskaři a knihaři, orientovaní na drobného spotřebitele. Kulturní rozkvět 18. stol. přinesl s sebou i rozšíření rejstříku běžně prodávaných tištěných informačních médií a ovšem — jak napovídají opět knihkupecké katalogy — zostření konkurence. Knihkupci a nakladatelé začali provozovat veřejné půjčovny, orientované hlavně na novinky. Po stránce obchodní hrál velkou roli patisk a vytváření jednotného celorakouského knižního trhu. Velký význam pro pražský knižní trh 18. stol. mělo též saské Lipsko.

J. Kolár vystoupil s příspěvkem o zázemí Schönfeldova vydání faksimile Hájkovy Kroniky české v letech 1819—1823, které se stalo významným obrozenským kulturním

počinem, korespondujícím s RKZ. J. Novotný shrnul v referátě o Krameriově české expedici (1790—1824) své starší výzkumy. Kramerius, který od r. 1795 též tiskl, vydal kolem 90 publikací v poměrně vysokých nákladech. P. Kneidl poté stručně charakterizoval pražské kramářské tisky 18. stol. S obvyklou věcnou elegancí seznámil V. Urfus přítomné s vývojem autorského práva v novověké Evropě a zvláště v Rakousku. Zde se stal základem patent z 19. 10. 1846 na ochranu literárního a uměleckého vlastnictví, definitivní úpravu pak přinesl zákon z 16. 12. 1895, který reagoval na vývoj státoprávních, mezinárodních i věcných okolností. Zákon chápal autorské právo jako právo výrazně osobní, chránící materiální i ideové zájmy autora, čímž antikvoval starší představy „duševního vlastnictví tvůrce“. Referáty Z. Míky, O. Smrčka a M. Moškoře byly věnovány technické a ekonomické základně tiskařského průmyslu v Praze 19. stol. Příspěvek J. Kuděly, Pražští Židovští knihtiskaři, knihkupci a antikváři v 18.—19. stol. rekapituloval známá fakta a rektifikoval je, resp. bohatě rozšířil o materiály z konškrupční agendy Židovské komise a Merkantilního soudu, pro dobu po r. 1840 na základě živnostenských spisů pražského magistrátu. Zvláštní pozornost Kuděla věnoval klíčovému podnikatelům, především pozoruhodné osobnosti M. I. Landaua.

Atraktivní studie J. Kořalky seznámila publikum s rozsahem a zaměřením inzerce knih pražských nakladatelů a knihkupců v augsburském deníku Allgemeine Zeitung před r. 1848. V nejrozšířenějším německém deníku našel Kořalka nabídky českých firem od r. 1839. Zájem o pražské publikace vrcholil r. 1843, kdy i jinak v Německu kulminoval pozitivní zájem o slovanskou problematiku. Z pražských nakladatelství projevovala největší inzertní agilnost Haasova a Calveho firma. Referát F. Černého, Snahy o vydávání divadelní literatury v české řeči v 19. stol., záslužně zmapoval problematiku přechodu od opisování divadelních textů (cenného provozního materiálu divadelních společností) k masovému vydávání her jako prostředku kultivace české řeči a národního uvědomění a posléze k masovému produkování těchto textů na komerční základně koncem 19. stol. E. Ryšavá věnovala pozornost tisku a prodeji kramářských písní v Praze v 19. stol. Většina ze 30 000 kramářských titulů vyšla v Praze, kde je tisklo na 61 tiskařů. Nakladatelem byl často právě tiskař nebo přímo kramáři a pouťoví zpěváci. S. Balík sledoval okolnosti vzniku Ottova slovníku naučného r. 1888 a ohlas díla mezi čtenáři do r. 1908, kdy 31. sešit dovršil základní řadu díla. K autorovým zjištěním patří i skutečnost, že pro odběratele byl OSN vlastně populárně naukovým periodikem, jehož sešity byly celé průběžně čteny. B. Zilynskyj demonstroval problémy s vydáváním populárně naukové literatury v Čechách 80.—90. let 19. stol. na osudech díla pražského magistrátního úředníka F. Řehoře o národopisu Haliče. Příspěvek H. Krejčové byl věnován publikační činnosti českožidovského Akademického spolku Kapper v letech 1880—1940. Autorka se zaměřila především na osudy a obsah spolkového kalendáře, pozoruhodné publikace, vydávané od r. 1881 a soustřeďující k sobě široký okruh spisovatelů. Důkladná studie H. Svatošové, opřená o výzkum spisů pražského magistrátu, sledovala otázky zadávání úředních tisků pro pražskou městskou radu, problematiku jejich cen, ofertních jednání a střetání zájmů města a tiskařských podniků. M. Hejnová obrátila pozornost na aukční katalogy dražeb částí fondů zrušených klášterních knihoven z let 1789, 1791 a 1826. Údaje aukčních katalogů porovnávala pak s knižní inzercí antikvárních knih v Krameriových novinách. Získala tak řadu zajímavých informací o cenovém vývoji, ale i o jazykové a obsahové skladbě prodávaných knih. F. Holec pohovořil o vzniku a vývoji knihovny Archivu hl. města Prahy. Závěrečné vystoupení věnoval Z. Lukeš úvaze o pojmu pragensie.

Zasedání, v jehož průběhu bylo předneseno celkem 32 referátů, provázela bohatá diskuse, zejména k novověké problematice. Všechny referáty budou otištěny ve sborníku Documenta Pragensia X, 1989.

Jiří Pešek

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1990

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXX. Fasciculus 1

Redakční rada:

prof. PhDr. František Kavka, DrSc., předseda,
doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., místopředseda,
doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., místopředseda,
PhDr. Michal Svatoš, CSc., tajemník,
PhDr. Karel Beránek, doc. PhDr. Marie Bláhová, CSc.,
PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Miluše Havránková,
PhDr. Vilém Herold, CSc., prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc.,
PhDr. Václav Lomič, CSc. (+), doc. PhDr. Anna Skýbová, CSc.,
PhDr. Miroslav Truc

Vydala Univerzita Karlova, Praha

Prorektor-editor prof. JUDr. Karel Malý, DrSc.

D Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Graficky upravila Jarmila Lorencová

Jazykově upravila PhDr. Marie Štemberková

Dáno do tisku 26. 6. 1989

Vytiskl OPTYS PRINT, závod Opava

Vydání 1.

Náklad 500 výtisků

Brož. 15 Kčs

ISSN 0323-0562

Adresa redakce: Archiv Univerzity Karlovy, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1

COLLEGIA NORDICA

Imatrikulovaní
s udáním teritoria

- ▲ 1–2 stud.
- ▲ 3–5
- ▲ 6–10
- ▲ 11–25
- ▲ 26 a více

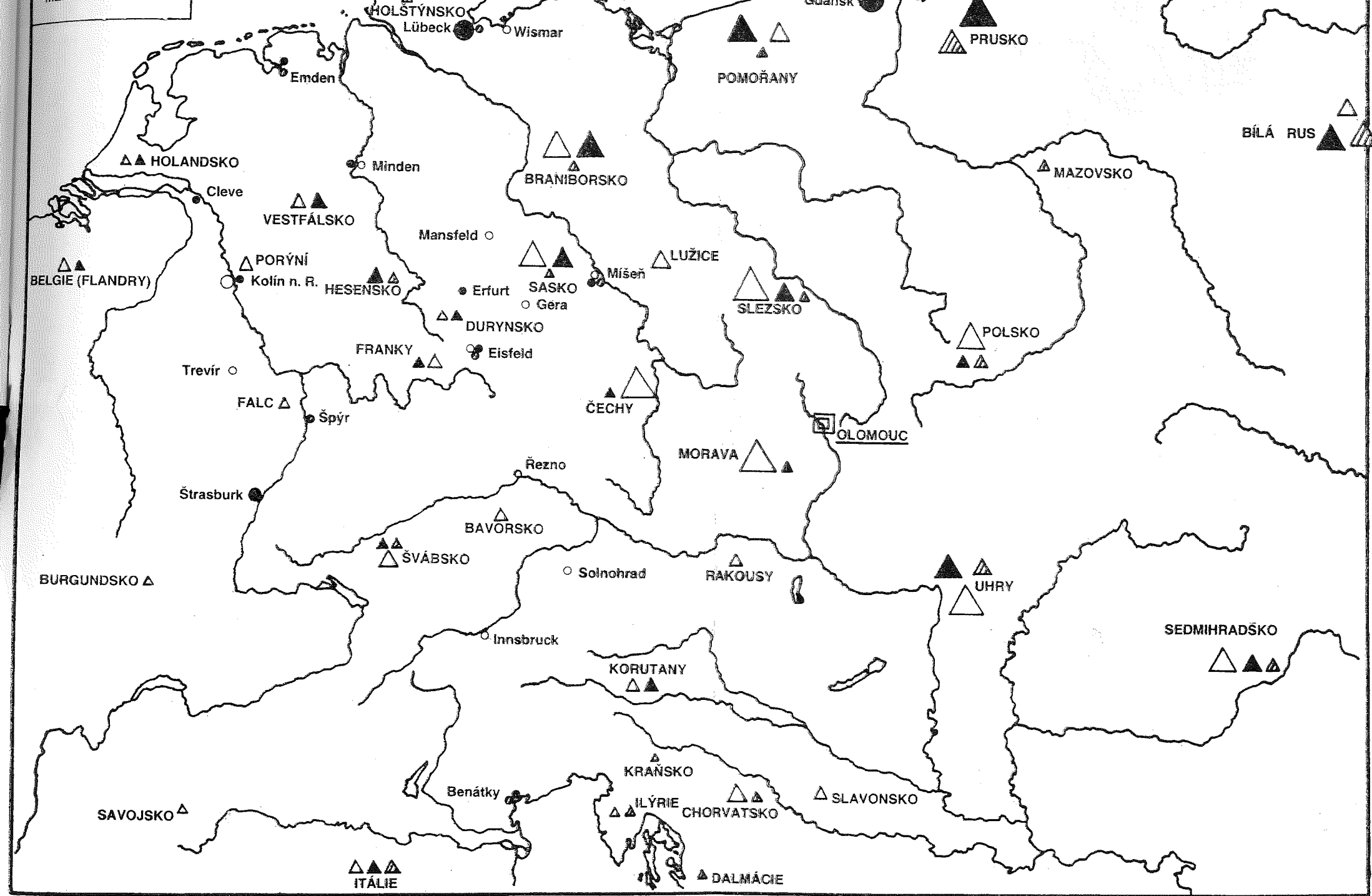
Imatrikulovaní
s udáním místa
původu

- 1–2 stud.
- 3–5
- 6–10
- 11 a více

Spádová oblast

- △ ○ Olomouce
- ▲ ● Branieva
- ▲ ● Vilna
- SÍDLO ŠKOLY

MĚŘÍTKO 1 : 3 000 000

Mimo mapu leží:

IRSKO	ANGLIE	SKOTSKO	RUSKO	TATAŘI	ŘECKO
1 Olomouc 2 Branievo	1 Olomouc 2 Branievo 4 Vilno	4 Olomouc 31 Branievo 10 Vilno	2 Olomouc 3 Branievo 3 Vilno	4 Olomouc 4 Branievo 2 Vilno	1 Branievo